

КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПРОНЮК МАРІЯ МИРОСЛАВІВНА

УДК 27-662:008:929Й.
Сліпий:323.15(=161.2)“195”
(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
КУЛЬТУРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕРХОВНОГО
АРХИЄПІСКОПА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
ЙОСИФА СЛПОВОГО В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

034 Культурологія

03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____М. М. Пронюк

Науковий керівник: Карась Ганна Василівна, докторка мистецтвознавства, професорка

Івано-Франківськ – 2025

АНОТАЦІЯ

Пронюк М. М. Культуротворча діяльність Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого в середовищі української діаспори другої половини ХХ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 034 – Культурологія. – Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Міністерство освіти і науки України, Івано-Франківськ, 2025.

Актуальність дисертаційної праці зумовлена необхідністю поглибленого дослідження ролі Церкви та духовних провідників у процесах збереження і розвитку української культури, мови, традицій та національної свідомості в середовищі української діаспори. У сучасному суспільному дискурсі, здебільшого, домінує акцент на політичних аспектах життя українців за кордоном, тоді як релігійно-культурна складова часто залишається недостатньо висвітленою науковцями. В умовах повномасштабної військової агресії російської федерації проти України, питання збереження національної ідентичності, культурного спадку та зв'язку з Батьківщиною у вимушеній еміграції набувають особливої гостроти. Досвід Української Греко-Католицької Церкви та її Верховного Архієпископа Йосифа Сліпого (1892–1984) в організації культурно-релігійного життя української діаспори за кордоном у другій половині ХХ століття заслуговує на переосмислення та адаптацію до сучасних умов. Це надбання може стати основою для вироблення ефективних стратегій підтримки української ідентичності в середовищі новітньої еміграції. Зазначене вище зумовлює міждисциплінарний характер дисертаційного дослідження, поєднуючи в собі елементи історії, культурології, релігієзнавства, богослов'я, соціології, політології тощо. Такий науковий синтез є необхідним для комплексного аналізу ролі Церкви у збереженні української самобутності в умовах сучасних глобалізаційних викликів.

Дисертаційна робота ґрунтується на широкій джерельній базі, яка охоплює наукові праці, спогади, листування, проповіді, пастирські послання та звернення Кардинала Йосифа, архівні матеріали та ще неопубліковані документи, а також сучасні наукові розробки у відповідній галузі. Метою роботи є комплексний аналіз націєтворчої і культурно-просвітницької діяльності Верховного Архiepіскопа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого в українській діаспорі другої половини ХХ століття. Особлива увага приділяється аналізу духовної та інтелектуальної спадщини Глави УГКЦ, її значенню для формування національної ідентичності та актуалізації в сучасних умовах.

Об'єктом наукової роботи є діяльність Української Греко-Католицької Церкви у діаспорі у другій половині ХХ століття, а предметом – культуротворча спадщина Верховного Архiepіскопа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого в середовищі української діаспори.

Відповідно до поставленої мети, виконано такі наукові завдання: проаналізовано історіографію досліджуваної проблематики, що дало змогу окреслити основні етапи наукового осмислення постаті Глави УГКЦ та визначити рівень вивченості теми; класифіковано й систематизовано джерельну базу дисертаційного дослідження, зокрема архівні документи, епістолярну спадщину, богословські праці та публіцистику Блаженнішого Йосифа; здійснено аналіз основних теоретико-методологічних підходів наукової роботи, окреслено методологічні рамки дослідження, обґрунтовано ключові терміни, поняття і категорії; охарактеризовано духовну, богословську та інтелектуальну спадщину Верховного Архiepіскопа в контексті її значення для української діаспори; розкрито вплив його діяльності на процес формування національної свідомості та ідентичності українців поза межами Батьківщини; визначено актуальність його ідей, ініціатив та спадщини в сучасному українському суспільному, культурному й релігійному контексті; систематизовано здобуті результати й узагальнено внесок культуротворчої діяльності Блаженнішого Йосифа у збереженні та розвитку української духовності та культури в умовах еміграції.

У процесі виконання дисертаційного дослідження було використано загальнонаукові методи, зокрема термінологічний та джерелознавчий підходи, теоретичний аналіз і синтез матеріалів, що дало змогу детально розглянути окремі аспекти діяльності Митрополита Сліпого, передусім його богословські праці, виступи, листування та організаційні ініціативи тощо; методи індукції та дедукції забезпечили узагальнення проаналізованого матеріалу у висновках; за допомогою методу систематизації упорядковано зібраний матеріал з архівів, бібліотек та періодичних видань, структуровано та послідовно описано внесок Йосифа Сліпого в культурне життя української діаспори; синергетичний метод уможливив вивчення його впливу на збереження української культурної ідентичності за кордоном; діалектичний метод сприяв виявленню ключових протиріч, що виникали під час культуротворчої діяльності Митрополита та шляхів їх вирішення; феноменологічний метод дозволив глибше пізнати мотивацію, внутрішні переконання та цінності, що впливали на культуротворчу діяльність Йосифа Сліпого; історико-документальний аналіз став ключовим методом у дослідженні архівних матеріалів, листування, офіційних документів та інших джерел. Основою методологічного підходу дисертації є принципи історизму, науковості та об'єктивності.

Наукова новизна роботи та отриманих результатів зумовлена визначеною метою, сукупністю поставлених завдань і специфікою предмета вивчення. *Уперше: здійснено* комплексний аналіз культуротворчої спадщини Верховного Архиєпископа УГКЦ Йосифа Сліпого в контексті діяльності української діаспори другої половини XX століття; *систематизовано* основні напрями його праці як церковного лідера, інтелектуала і культурного діяча; *висвітлено* роль Кардинала у збереженні християнської віри, української національної ідентичності, мови, національних традицій, розвитку та підтримки українського сакрального мистецтва, розбудови Церкви та надбання духовної спадщини серед емігрантських спільнот, їх культурної ідентифікації, усвідомлення власної самобутності перед викликом та процесом асиміляції; *опрацьовано* документи з Апостольського Ватиканського архіву (Archivio Apostolico Vaticano, AAV), зокрема матеріали

участі Йосифа Сліпого у Другому Ватиканському Соборі: вивчено та описано аудіозаписи богослужінь здійснених в період Синодальних сесій 1963–1965 років. Також залучено неопубліковані матеріали з архівів Папської української Колегії Святого Йосафата (м. Рим) та Дикастерії у справах Східних Церков (Dicastero per le Chiese Orientali), серед яких – рукописи, листування, протоколи та введено їх у науковий обіг; *запропоновано нове бачення* постаті Йосифа Сліпого як культурного лідера українського зарубіжжя, діяльність якого сприяла формуванню світоглядної єдності української діаспори, міжкультурному діалогу та збереженню національної ідентичності в полікультурному середовищі.

Теоретичне та практичне значення дисертаційної праці полягає у цілісному представленні культуротворчої діяльності Верховного Архiepіскопа УГКЦ Йосифа Сліпого не лише для історії Церкви, а й як вагомого внеску в розвиток української культури загалом. Дослідження висвітлює феномен його життєтворчості як приклад поєднання особистісних ідеалів, моральних принципів, релігійної духовності, усвідомленого покликання та внутрішньої свободи, що набуває особливого значення в умовах культурного самозбереження українців у діаспорі.

Матеріали та результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі – зокрема в межах лекційних курсів із культурології, релігієзнавства, історії України та УГКЦ, мистецтвознавства. Вони також становлять основу для подальших міждисциплінарних студій у галузі гуманітарного знання, зокрема наукових досліджень мистецтвознавчого та культурологічного спрямування, а також для планування й реалізації державних стратегій України, спрямованих на підтримку та співпрацю з українськими зарубіжними спільнотами.

Ключові слова: Йосиф Сліпий, Українська Греко-Католицька Церква, культуротворчість, українська діаспора, українська культура, релігія, українське мистецтво, міжкультурна комунікація, життєтворчість, еміграція, ідентичність, сакральне мистецтво, сакральна культура.

SUMMARY

Proniuk M. M. The Cultural Contribution of the Major Archbishop of the Ukrainian Greek-Catholic Church, Josyf Slipyj, within the Ukrainian Diaspora in the Second Half of the 20th Century. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 03 – Humanitarian sciences, specialty 034 – Cultural Studies. – Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Ivano-Frankivsk, 2025.

The relevance of this dissertation is determined by the need for in-depth research into the role of the Church and spiritual leaders in the preservation and development of Ukrainian culture, language, traditions, and national consciousness within the Ukrainian diaspora. In contemporary public discourse, the emphasis is mostly on the political aspects of the lives of Ukrainians abroad, while the religious and cultural components often remain insufficiently covered by scholars. In the context of the Russian Federation's full-scale military aggression against Ukraine, the issues of preserving national identity, cultural heritage and ties with the homeland in forced emigration are becoming particularly acute. The experience of the Ukrainian Greek Catholic Church and its Major Archbishop Josyf Slipyj (1892–1984) in organising the cultural and religious life of the Ukrainian diaspora abroad in the second half of the 20th century deserves to be rethought and adapted to modern conditions. This heritage can become the basis for developing effective strategies to support Ukrainian identity in the context of modern emigration. The above determines the interdisciplinary nature of the dissertation research, combining elements of history, cultural studies, religious studies, theology, sociology, political science, etc. Such scientific synthesis is necessary for a comprehensive analysis of the role of the Church in preserving Ukrainian identity in the context of contemporary globalisation challenges.

The dissertation is based on a broad source base, which includes scientific works, memoirs, correspondence, sermons, pastoral letters and addresses by Cardinal Josyf, archival materials and unpublished documents, as well as contemporary scientific

developments in the relevant field. The purpose of this research is to conduct a comprehensive analysis of the nation-building and cultural-enlightenment activities of Major Archbishop of the Ukrainian Greek-Catholic Church, Josyf Slipyj, in the Ukrainian diaspora during the second half of the 20th century. Special emphasis is placed on the analysis of the spiritual and intellectual heritage of the Major Archbishop of the UGCC, its significance for the formation of national identity and its relevance in contemporary conditions. The object of this research is the activity of the Ukrainian Greek-Catholic Church in the diaspora during the second half of the 20th century. The subject of the study is the cultural legacy of Major Archbishop of the Ukrainian Greek-Catholic Church, Josyf Slipyj, within the Ukrainian diaspora. In accordance with the set goal, the following scientific tasks were performed: the historiography of the studied issue was analysed, which made it possible to outline the main stages of scientific understanding of the figure of the Major Archbishop of the UGCC and determine the level of study of the topic; the source base of the dissertation research was classified and systematised, in particular, archival documents, epistolary heritage, theological works and journalism of His Beatitude Josyf; the main theoretical and methodological approaches of scientific work were analysed, the methodological framework of the study was outlined, and key terms, concepts and categories were substantiated; characterised the spiritual, theological and intellectual legacy of the Major Archbishop in the context of its significance for the Ukrainian diaspora; revealed the influence of his activities on the process of forming the national consciousness and identity of Ukrainians outside their homeland; the relevance of his ideas, initiatives and legacy in the contemporary Ukrainian social, cultural and religious context is determined; the results obtained are systematised and the contribution of His Beatitude Josyf's cultural activity to the preservation and development of Ukrainian spirituality and culture in emigration is summarised. In the course of this dissertation research, general scientific methods were applied, in particular the terminological and source-based approaches, theoretical analysis and synthesis of materials, which made it possible to examine in detail certain aspects of Metropolitan Slipyj's activities, primarily his theological works, speeches, correspondence, and organisational initiatives, etc. induction and deduction methods ensured the

generalisation of the analysed material in the conclusions; the method of systematisation was used to organise the material collected from archives, libraries and periodicals, and to structure and consistently describe Josyf Slipyj's contribution to the cultural life of the Ukrainian diaspora; the synergistic method made it possible to study his influence on the preservation of Ukrainian cultural identity abroad; the dialectical method helped to identify key contradictions that arose during the Metropolitan's cultural activities and ways to resolve them; the phenomenological method allowed for a deeper understanding of the motivation, inner convictions and values that influenced Josyf Slipyj's cultural activities; historical and documentary analysis became the key method in the study of archival materials, correspondence, official documents and other sources. The methodological approach of the dissertation is based on the principles of historicism, scientific rigour and objectivity.

The scientific novelty of the work and the results obtained is determined by the specific goal, the set of tasks, and the specifics of the subject of study. For the first time, a comprehensive analysis of the cultural heritage of the Major Archbishop of the Ukrainian Greek Catholic Church, Josyf Slipyj, has been carried out in the context of the activities of the Ukrainian diaspora in the second half of the 20th century; the main directions of his work as a church leader, intellectual and cultural figure have been systematised; the role of the Cardinal in preserving the Christian faith, Ukrainian national identity, language, national traditions, the development and support of Ukrainian sacred art, the development of the Church and the acquisition of spiritual heritage among emigrant communities, their cultural identification, and awareness of their own identity in the face of the challenge and process of assimilation has been highlighted; this research introduces previously unstudied documents from the Apostolic Vatican Archive (AAV) into Ukrainian academic discourse, particularly those related to Josyf Slipyj's participation in the Second Vatican Council. It includes the analysis of liturgical audio recordings from the Synodal sessions of 1963–1965. In addition, unpublished materials from the archives of the Pontifical Ukrainian College of Saint Josaphat (Rome) and the Dicastery for the Eastern Churches – such as manuscripts, correspondence, and official protocols – have been examined and integrated into scholarly circulation; a new vision of

Josyf Slipyj as a cultural leader of the Ukrainian diaspora has been proposed, whose activities contributed to the formation of the worldview unity of the Ukrainian diaspora, intercultural dialogue, and the preservation of national identity in a multicultural environment.

The theoretical and practical significance of the dissertation lies in its comprehensive presentation of the cultural activities of Major Archbishop Josyf Slipyj of the Ukrainian Greek Catholic Church, not only for the history of the Church, but also as a significant contribution to the development of Ukrainian culture in general. The study highlights the phenomenon of his life's work as an example of the combination of personal ideals, moral principles, religious spirituality, conscious vocation and inner freedom, which is of particular importance in the context of the cultural self-preservation of Ukrainians in the diaspora.

The materials and results of the study can be used in the educational process, particularly in lecture courses on cultural studies, religious studies, the history of Ukraine and the Ukrainian Greek Catholic Church, as well as art history. They also form the basis for further interdisciplinary studies in the field of humanities, in particular scientific research in art history and cultural studies, as well as for the planning and implementation of Ukrainian state strategies aimed at supporting and cooperating with Ukrainian communities abroad.

Keywords: Josyf Slipyj, Ukrainian Greek Catholic Church, cultural creativity, Ukrainian diaspora, Ukrainian culture, religion, Ukrainian art, intercultural communication, life creativity, emigration, identity, sacred art, sacred culture.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України категорії Б:

1. Пронюк М. Становлення та розвиток Українського католицького університету імені святого Климента Папи у Римі. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*: науковий збірник. Напр.: Культурологія / упоряд. і наук. ред. В. Виткалов. Рівне: РДГУ, 2023. № 45. С. 22–27.

DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi45.633>

URL: <https://zbirnyky.rshu.edu.ua/index.php/ucpmk/article/view/633/1075>

2. Пронюк М. Культурно-духовна цінність Храму святих Сергія і Вакха у Римі для українців в Італії. *Fine Art and Culture Studies*: науковий журнал Волинського національного університету імені Лесі Українки. Напр.: Культурологія. 2024. № 1. С. 211–217.

DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-27>

URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/art/article/view/1601/1494>

3. Пронюк М. Співпраця Йосифа Сліпого з українськими митцями та науковцями у римський період його життя (1963–1984). *Культурологічний альманах*. 2024. № 2. С. 380–384.

DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.47>

URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/415/391>

4. Пронюк М. Перший період організації діяльності Секретаріату Центрального Комітету Української Греко-Католицької Церкви для відзначення Тисячоліття Хрещення Руси-України. *Fine Art and Culture Studies*: науковий журнал Волинського національного університету імені Лесі Українки. Напр.: Культурологія. 2024. № 4. С. 165–172.

DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-4-23>

URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/art/article/view/1904/1791>

Статті в іноземних періодичних виданнях:

5. Proniuk M. A Brief Overview of Scientific and Publicistic Writings of Major Archbishop of the Ukrainian Greek Catholic Church Josyf Slipyj. *Studia Orientale*. 2022. No. 4. P. 160–171.

DOI: <https://doi.org/10.15804/so2022410>

URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_15804_so2022410/c/articles-2176049.pdf.pdf

6. Пронюк М. М. Наукова та книговидавнича діяльність Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого.

International scientific conference «Interaction of culture, science and art in terms of moral development of modern European society»: conference proceedings, December 28–29, 2021. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. P. 44–49.

URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/194/5386/11281-1>

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-178-7-11>

Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Пронюк М. Культуротворчість у сучасних наукових проєкціях. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції (Київ, 22–23 березня 2022 р.). Київ: КНУКіМ, 2022. С. 274–277.

URL: https://drive.google.com/file/d/1RXRPigpWMwRCajNh_b_hP_AlpkIxFq9F/view

8. Пронюк М. Наукова діяльність Верховного Архiepіскопа УГКЦ Йосифа Сліпого та активізація книговидавництва в римський період його життєтворчості. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2021 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 4–5 квітня 2022 р., м. Івано-Франківськ*. Електронне видання. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С. 190–192.

URL: <https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2022/08/тези-пну-2022-.pdf>

9. Пронюк М. Відтворення традицій українського іконопису в діаспорі на прикладі іконостасу Собору Святої Софії у Римі. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні*: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 2023. С. 209–213.

URL: <https://drive.google.com/file/d/1zW6cxykkVF0GVBR0dplc-en6l3Nj9jvf/view>

10. Пронюк М. Значення подорожей Верховного Архiepіскопа УГКЦ Йосифа Сліпого протягом 1970–1984 рр. *Культура та інформаційне суспільство*

XXI століття: зб. матеріалів Міжнародної наук.-теорет. конф. молодих учених. Ч.

1. Харків: ХДАК, 2023. С. 47–50.

URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2023/10/2023-tezy-vyk-1.pdf?utm_source=chatgpt.com

11. Пронюк М. М. Становлення Українського католицького університету імені святого Климента Папи у Римі. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 3–7 квітня 2023 р., м. Івано-Франківськ*. Електронне видання. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2023. С. 184–185.

URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2023/10/2023-tezy-vyk-1.pdf?utm_source=chatgpt.com

12. Пронюк М. Використання штучного інтелекту у збереженні культурної спадщини. *Технології доброчесного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки*: матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 31 липня–10 вересня 2023 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 197–199.

URL:

https://cuesc.org.ua/images/informlist/Maket_advanced_training_PSAU.pdf?utm_source=chatgpt.com

13. Пронюк М. Собор Святої Софії у Римі – свідок української культури в Італії. *Мистецтво України в контексті інтеграції з художньою культурою Заходу (до 40 – річного ювілею кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації ПНУ)*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 19–20 жовтня 2023 року. Івано-Франківськ: Поліграфія «Зебра», 2023. С. 135–139.

URL: https://odpmr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/16/2023/12/zbirnyk-materialiv-vseukrainskoi-naukovo-praktychnoi-konferentsii-z-mizhnarodnoiu-uchastiu-2023.pdf?utm_source=chatgpt.com

14. Пронюк М. Заснування та діяльність музею Українського Католицького Університету в Римі. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених*: матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 15 грудня 2023 року. Одеса. Львів – Торунь: Liha-Press, 2023. С. 344–347.

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-357-9-103>

URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/251/7000/15668-1?inline=1>

15. Пронюк М. Римська сакральна спадщина Йосифа Сліпого. «*ALTITUDO MUNDI SPIRITUALIS. Духовність у сучасному світі: просвітницько-культурологічний підхід*»: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 квітня 2024 року. Кременець. Івано-Франківськ: Поліграфія «Зебра», 2024. С. 135–139.

DOI: <https://doi.org/10.37835/AMS-2024-17-18-04-6.02>

URL: <https://kogpa.edu.ua/uk/golovna/biblioteka/periodychni-vydannia/126-altitudo-mundi-spiritualis/1494-rymska-sakralna-spadshchyna-yosyfa-slipoho>

16. Пронюк М. Співпраця Йосифа Сліпого та Святослава Гординського над мистецьким оформленням Собору Святої Софії у Римі. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2023 рік, 1–5 квітня 2024 р., м. Івано-Франківськ*. С. 355–356.

URL: https://kultart.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/zbirnyk-tez-vykladachiv_241018_113741.pdf?utm_source=chatgpt.com

17. Пронюк М. Божественна Літургія у візантійсько-українському обряді на II Ватиканському Соборі (1962–1965). *Творчий універсалізм у культурі, мистецтві, освіті: ідентифікаційний, комунікаційний, синергетичний виміри*: збірник наукових праць (за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 24–25 травня 2024 р.): електронне видання. Навчально-науковий інститут мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ: «Ксерограф», 2024. С. 66–68.

URL: https://art.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/9/2025/02/zbirnyk-naukovykh-prats-1.pdf?utm_source=chatgpt.com

18. Пронюк М. Роль релігійного товариства для українців-католиків «Свята Софія» у збереженні спадщини верховного архієпископа Української Греко-Католицької церкви Йосифа Сліпого. *Матеріали звітної наукової веб-конференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2024 рік Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, 24–28 березня 2025 р., м. Івано-Франківськ*. Електронне видання. Івано-Франківськ: Карпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2025. С. 315–316.

URL: <https://drive.google.com/file/d/1NScAYZfMANLaRAKTclXDyaearniSq2RQ/view>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ.....	26
1.1. Культуротворчість у наукових проєкціях.....	26
1.2. Історіографія та джерельна база дослідження.....	36
1.3. Методологія дослідження.....	51
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНА РОЗБУДОВА ЙОСИФОМ СЛІПИМ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ.....	58
2.1. Заснування закладів духовної освіти в українському зарубіжжі.....	63
2.2. Роль архієрейських подорожей Йосифа Сліпого країнами світу у структурному зміцненні греко-католицької церкви в діаспорі.....	82
2.3. Йосиф Сліпий – меценат і будівничий українських храмів за кордоном.....	106
РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО У ВІЗІЇ ЙОСИФА СЛІПОГО.....	122
3.1. Наукова діяльність митрополита та активізація книговидавництва.....	123
3.2. Святкування Тисячоліття хрещення Руси-України як культуротворчий феномен.....	134
3.3. Підтримка Йосифом Сліпим митців та науковців.....	152
ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	169
ДОДАТКИ.....	199

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗМІ – Засоби масової інформації

КДБ – Комітет Державної Безпеки СРСР

ЛБА – Львівська Богословська Академія

МВС – Міністерство внутрішніх справ СРСР

МДБ – Міністерство державної безпеки

МОМ – Міжнародна організація з міграції (англ. International Organization for Migration – IOM)

НАПН – Національна академія педагогічних наук

НТШ – Наукове Товариство імені Тараса Шевченка

оо. – отці

СКВУ – Світовий Конгрес Вільних Українців

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква

УБНТ – Українське богословське наукове товариство

УВАН – Українська Вільна Академія Наук

УВУ – Український Вільний Університет

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

УКПЦ – Українська Католицька Помісна Церква

УКУ – Український Католицький Університет Святого Климента Папи

УКЦ – Українська Католицька Церква

УНІГУ – Український Науковий Інститут Гарвардського Університету

УПА – Українська Повстанська Армія

УПСО – Українське Патріархальне Світове Об'єднання

ЧНІ – Чин Найсвятішого Ізбавителя

ЧСВВ – Чин Святого Василя Великого

ВСТУП

Символічним вступом до осмислення культуротворчого спадку Йосифа Сліпого може слугувати відомий вислів французького філософа Бернара Шартрського (бл. 1070 – бл. 1130): «*Nos esse quasi nanos gigantum humeris insidentes*» – «Ми [сучасні люди] подібні до карликів, що сидять на плечах [стародавніх] велетнів і, завдячуючи їм, бачимо далше, ніж вони». Це твердження актуалізує важливість історичного досвіду та наукових здобутків попередників для сучасності.

Актуальність теми дослідження. Йосиф Сліпий є важливою особистістю не тільки для історії Української Греко-Католицької Церкви. Він відіграв непересічну роль в піднесенні та розвитку української культури ХХ століття. Народився Йосиф 17 лютого 1892 року в с. Заздрість, обрав стежку священничого служіння, почавши свої філософсько-богословські студії у греко-католицькій Духовній Семінарії у Львові (1911 р.). До початку Другої світової війни Йосиф Сліпий розвивався як науковець, навчаючись в Інсбруку та Римі, опісля очолив Львівську духовну семінарію, богословський факультет (згодом – Львівську Богословську Академію), працював над монографіями, організовував різні наукові заходи. У 1939 році він отримав єпископську хіротонію з рук Митрополита Андрея Шептицького з правом наслідництва Галицької митрополії. Через п'ять років Митрополит Шептицький помер, залишивши після себе наступником владику Йосифа Сліпого. Однак, майже відразу окупаційна радянська влада арештувала всю ієрархію греко-католицької церкви, багатьох священників та вірних, таким чином намагаючись знищити її і «повернути» в лоно православної церкви московського патріархату. Яскравим свідченням такого переслідування був Львівський псевдособор 1946 року, на якому відбулося «возз'єднання» УГКЦ з російською православною церквою.

Митрополит галицький Йосиф Сліпий провів на засланні вісімнадцять років. У 1963 році, стараннями Папи римського Івана XXIII та американського президента Джона Кеннеді, його було звільнено з мордовського табору, видворено з СРСР та відправлено до Риму під строгим наказом не повертатися в Україну.

Незважаючи на пережиті страждання, Митрополит почав розбудову Церкви та піднесення українського духу в діаспорі. Можна з упевненістю стверджувати, що саме завдяки старанням Йосифа Сліпого, його вірі та праці для добра Церкви і народу, українська спільнота за кордоном не асимілювалася, а змогла зберегти свою мову, церкву, культуру. Мотивацією для обрання цієї теми став приклад самого патріарха: його любов до Бога, людей, Батьківщини і науки. Його особистість ще вповні не є відомою широкому загалу, а його цінні ідеї та прагнення вартують уваги і сьогодні. Спадщина, яку залишив Йосиф Сліпий є великим скарбом для всієї української нації і Церкви, зокрема.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення культуротворчої діяльності Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого в умовах української діаспори другої половини ХХ століття. У добу, коли питання збереження національної ідентичності, мови, культурної спадщини та духовної єдності українського народу постають із новою гостротою – зокрема, в контексті повномасштабної російської агресії проти України – постать Йосифа Сліпого набуває виняткової актуальності. Його життя і праця є прикладом жертвовного служіння, інтелектуального лідерства та цілеспрямованої діяльності на благо української культури, Церкви та народу. Особливого значення в цьому контексті набуває період перебування Митрополита в Римі після звільнення з радянського ув'язнення у 1963 році, до його смерті – у 1984 році. Саме в ці роки він реалізував низку ініціатив, спрямованих на консолідацію української церковної спільноти за кордоном, збереження національно-культурної ідентичності в умовах еміграції, розвиток богословської науки, релігійної освіти та культурної самосвідомості українців у діаспорі.

У центрі дисертаційного дослідження – культуротворча діяльність Йосифа Сліпого, що розглядається крізь призму таких ключових понять, як культуротворчість – результат людської діяльності в гуманітарній, духовній, суспільній та політичній сферах; Українська Греко-Католицька Церква – як церква власного права (*Ecclesia sui iuris*), яка, попри переслідування на Батьківщині,

змогла зберегти та посилити свою присутність у світовому християнстві завдяки провідній ролі Йосифа Сліпого; українська діаспора – як частина українського народу, що зберігає і розвиває національну культуру за межами України. Досі значна частина джерельної бази, зокрема архівні документи римського періоду, залишається частково дослідженою в українській науковій традиції. Вивчення пастирських послань, проповідей, листування, спогадів сучасників, матеріалів діаспорної преси дозволяє виявити нові аспекти культурної, освітньої та організаційної діяльності Йосифа Сліпого, зокрема його спроби інституційного оформлення УГКЦ, заснування Українського католицького університету в Римі, створення мережі наукових та видавничих структур, покликаних плекати українську культурну ідентичність.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена як необхідністю наукового осмислення малодосліджених сторінок української церковно-культурної історії, так і потребами сучасного суспільства у духовних авторитетах, культурних орієнтирах та збереженні національної єдності в умовах глобальних викликів.

Об’єкт дослідження – діяльність Української Греко-Католицької Церкви у діаспорі у другій половині XX століття.

Предмет дослідження – культуротворча спадщина Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого в середовищі української діаспори.

Мета дисертаційного дослідження – комплексний аналіз націєтворчої і культурно-просвітницької діяльності Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого в українській діаспорі другої половини XX століття.

У відповідності до поставленої мети, сформульовано такі **завдання**:

- *опрацювати* історіографію досліджуваної проблематики, класифікувати й систематизувати джерельну основу дисертаційного дослідження;
- *здійснити аналіз* теоретико-методологічних підходів дослідження, окреслити методологію, пояснити основні терміни, поняття і категорії;

- *охарактеризувати* духовну, богословську та інтелектуальну спадщину Йосифа Сліпого;
- *оцінити* вплив діяльності Йосифа Сліпого на процес формування національної свідомості та ідентичності українців поза межами Батьківщини;
- *визначити* актуальність ідей та діяльності Йосифа Сліпого у сучасному українському контексті;
- *систематизувати* отримані результати та узагальнити внесок культуротворчої діяльності Йосифа Сліпого у збереження та розвиток української духовності та культури в умовах еміграції.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XX століття, однак у роботі враховано передумови формування концепції розвитку духовності культури в діяльності Йосифа Сліпого та її вплив у наступні десятиліття.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в спробі цілісного зібрання та аналізу культуротворчої спадщини Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого на основі опрацювання не тільки вже існуючих досліджень, але й архівних та іншомовних матеріалів. Упродовж здійснення наукового дослідження *вперше*:

- *здійснено комплексний аналіз* культуротворчої спадщини Верховного Архієпископа УГКЦ Йосифа Сліпого в контексті діяльності української діаспори другої половини XX століття;
- *опрацьовано* документи Апостольського Ватиканського архіву участі Йосифа Сліпого у Другому Ватиканському Соборі, також віднайдено, прослухано та описано аудіо-записи богослужінь, здійснених в період Синодальних сесій (1963–1965);
- *проаналізовано* ще неопубліковані матеріали (рукописи, листування, протоколи) архіву Папської української Колегії Святого Йосафата (м. Рим), що стосуються створення та діяльності Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення Тисячоліття Хрещення Руси-України та його робочого секретаріату;
- *висвітлено роль* Йосифа Сліпого у збереженні християнської віри, української національної ідентичності, мови, національних традицій, розвитку та

підтримки українського сакрального мистецтва, розбудови Церкви та надбання духовної спадщини серед емігрантських спільнот, їх культурної ідентифікації, усвідомлення власної ідентичності перед викликом та процесом асиміляції;

– *введено до наукового обігу* нові джерела (архівні документи, спогади сучасників, матеріали діаспорної преси), що розкривають малодосліджені аспекти його культурно-просвітницької діяльності;

– *запропоновано нове бачення* постаті Йосифа Сліпого як культурного лідера українського зарубіжжя, діяльність якого сприяла формуванню світоглядної єдності української діаспори, міжкультурному діалогу та збереженню національної ідентичності в полікультурному середовищі.

Особистий внесок здобувача здійснено через опрацювання та введення в науковий обіг ще неопублікованих документів, що стосуються особистості Йосифа Сліпого. Дисертаційне дослідження, опубліковані наукові статті, тези, в яких висвітлено основні положення роботи, виконані самостійно і здійснені в галузі культурології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі музичної україністики та народно-інструментального мистецтва Навчально-наукового інституту мистецтв Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. Вона є частиною науково-дослідної теми «Актуальні питання культурології: теорія та історія культури» (державний реєстраційний номер 0117U004571). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради раді ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», протокол № 9 від 26 жовтня 2021 року.

Практичне значення очікуваних результатів матиме застосування, насамперед, як цілісне представлення культуротворчої діяльності Верховного архиєпископа української греко-католицької Церкви Йосифа Сліпого не тільки для історії церкви, а й для української культури взагалі. Матеріали та результати дослідження можуть використовуватися на лекційних курсах із культурології, методики, історії України та УГКЦ. Вони можуть стати поштовхом та основою для подальших наукових досліджень.

Теоретична база дослідження складається з праць, присвячених питанням:

1. діяльності УГКЦ й української діаспори:

– *історія України* – О. Прицака [174], Є. Сверстюка [202], Т. Сидорчук [208];

– *історія української культури* – О. Бойко [42], С. Гординського [58–60], Б. Гориня [61], У. Граб [62–65], О. Забужко [94], Р. Одрехівського [143–145], П. Павлика [150], Л. Романюк [195; 196], О. Сидора [205–207], О. Фабрики-Процької [263; 264], О. Шейка [281];

– *культурологія* – П. Герчанівської [55], Г. Герасимович [56], Т. Добіної [76], О. Жорнової [86–92], Л. Кормич [113], Л. Ордіної [148], О. Попович [168; 169], В. Федя [266; 267], Т. Behne [286];

– *історія УГКЦ* – А. Бабинського [29; 30], М. Бендика [33], І. Дуди [78], А. Жуковського [93], С. Кияка [107], І. Куземського [117], Я. Лесіва [120], В. Маркуся [122], Ю. Недужка [141; 142], І. Патрила [156], М. Пристая [175], А. Сапеляка [201], І. Хоркавої [273], В. Яніва [284], R. Capomassi [287];

– *визначні постаті УГКЦ* – І. Гах [53], Н. Костів [114; 115];

– *історія преси* – М. Димида [75], В. Лева [119], Е. Перейми [164], М. Тимошика [249];

– *діаспора* – О. Джус [74], В. Дутчак [80–83], Г. Карась [103], О. Музичко [137], Т. Прокопович [175а], Д. Шевчука [280], О. Ясь [285];

2. життя та діяльність Йосифа Сліпого:

– *богословські праці, пастирські послання, проповіді, листування, спомини Йосифа Сліпого* [211–240; 290];

– *дослідження науковців*: М. Бармака [31], Е. Бистрицької [32], О. Вітошинської [51], Н. Гірної [57], О. Гриніва [67], С. Гуркіної [69], І. Дацька [70; 71], А. Денисенко [73], М. Добрянського [77], В. Дутчак [79; 81], Г. Карась [102; 104; 105], В. Козак [109], О. Мишанича [129; 130], Д. Моравські [131], В. Мороза [132], І. Музички [133–136], М. Мушинки [138], Я. Пелікана [161; 162; 300], М. Рудницької [198], Л. Рудницького [199; 200], І. Сердюк [203], О. Сидора [204–207], Є. Станіславського [245], С. Турків [255], Я. Федуніка [265], І. Хоми [270–272; 288], Г. Цимбала [278].

Джерельною базою дослідження стали архівні матеріали:

- *Апостольського Ватиканського архіву* [18–28];
- *ще неописаного архіву Папської Колегії Святого Йосафата (м. Рим)* – протоколи, ведені о. М. Гринчишином, його листування; комунікати Секретаріату нарад українських єпископів; комунікати Секретаріату Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення Тисячоліття Хрещення Руси-України [1–17];

Наукові принципи та методи дослідження. У праці над дослідженням ми керувалися такими науковими принципами: *історизму, науковості та об'єктивності*, що стали основою методологічного підходу. Саме вони забезпечили комплексний аналіз культуротворчої діяльності Йосифа Сліпого, дозволивши не лише глибоко дослідити його вплив на розвиток української культури у діаспорі, але й зробити важливі висновки щодо його ролі у збереженні та розвитку української національної ідентичності за межами України.

У процесі виконання наукового дослідження було використано загальнонаукові та культурологічні методи:

- *теоретичного аналізу та синтезу матеріалів* – для детальної оцінки окремих аспектів діяльності Митрополита Йосифа Сліпого, зокрема його богословських праць, виступів, листувань та організаційних ініціатив тощо;
- *термінологічний метод* – для вивчення, тлумачення та систематизації термінів, що вживаються у дисертаційній праці;
- *методи індукції та дедукції* – для узагальнення проаналізованого матеріалу у висновках;
- *метод систематизації* – для упорядкування зібраного матеріалу з архівів, бібліотек, періодичних видань, структуризації та послідовного опису культуротворчої діяльності Йосифа Сліпого як внесок у культурне життя української діаспори;
- *синергетичний метод* – для вивчення впливу Блаженнішого Йосифа на збереження української культурної ідентичності у діаспорі;
- *діалектичний метод* – для розкриття протиріч, що виникали у процесі культуротворчої діяльності Митрополита та шляхи їх вирішення;

– *феноменологічний метод* – для глибшого пізнання та розуміння мотивації, внутрішніх переконань та цінностей, що вплинули на культуротворчу діяльність Йосифа Сліпого;

– *джерелознавчий метод* – для дослідження архівних матеріалів, листування, офіційних документів та інших джерел.

Апробація результатів дисертації. Впродовж 2021–2025 років основні положення роботи були представлені у формі доповідей, статей, тез на конференціях, вебінарах:

міжнародних: Міжнародній науковій конференції «Взаємодія культури, науки і мистецтва в питаннях розвитку моральності сучасного європейського суспільства» (28–29 грудня 2021 р., м. Рига, Латвійська республіка); Міжнародному підвищенні кваліфікації (вебінарі) наукових, науково-педагогічних працівників ЗВО та працівників закладів середньої освіти на тему: «Академічна доброчесність в країнах Європейського Союзу та Україні» 22.11–29.11.2021 р. (м. Люблін, Республіка Польща); Міжнародній науково-теоретичній конференції молодих учених «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (20–21 квітня 2023 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «ALTITUDO MUNDI SPIRITUALIS. Духовність у сучасному світі: просвітницько-культурологічний підхід» (17–18 квітня 2024 р., м. Кременець); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Творчий універсалізм у культурі, мистецтві, освіті: ідентифікаційний, комунікаційний, синергетичний виміри» (23–24 травня 2024 р., м. Івано-Франківськ);

всеукраїнських: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні» (22–23 березня 2022 р., м. Київ); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні» (23–24 березня 2023 р., м. Київ); Всеукраїнському науково-педагогічному підвищенні кваліфікації «Технології доброчесного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки» (31 серпня–10 вересня 2023 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю (19–20 жовтня 2023 р. м. Івано-Франківськ) «Мистецтво

України в контексті інтеграції з художньою культурою Заходу (до 40-річного ювілею кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника)»; IX Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених» (15 грудня 2023 року м. Одеса, Україна);

регіональних: Звітних наукових конференціях викладачів, докторантів, аспірантів та студентів Навчально-наукового інституту мистецтв Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Україна, м. Івано-Франківськ, 4–6 квітня 2022 року, 3–7 квітня 2023 р., 1–5 квітня 2024 р.).

Публікації. Впродовж праці над дослідженням основні результати опубліковано у 18 наукових публікаціях; з них 4 у фахових виданнях України категорії «Б»; 2 статті в іноземному періодичному науковому виданні (Польща, англійською мовою; Латвійська Республіка); 12 тез у матеріалах міжнародних та всеукраїнських конференцій. Усі публікації є одноосібними.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається з анотації (українською та англійською мовами), списку публікацій за темою дисертації, вступу, трьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури (306 позицій), додатків. Загальний обсяг дисертації – 217 с., основний текст складає 168 с.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

1.1 Культуротворчість у наукових проєкціях

До основного понятійного апарату дисертаційного дослідження належать певні фундаментальні терміни, які потребують наукового визначення. Зокрема, культура – поняття глибоке і широко досліджене науковцями, адже становить невід’ємну частину людського буття та позначає все створене людиною на противагу природньому світові [43, с. 123]. Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет (José Ortega y Gasset, 1883–1955) розглядав культуру як засіб або інструмент, який допомагає людині в житті. Науковець вважав, що вона, за своєю суттю, є системою переконань. З цієї точки зору, ідеї культури відрізняються від наукових ідей: наукові ідеї людина знає, тоді як у культурні ідеї вона вірить і ними живе. Культуру від науки також відрізняє характер їх істин: наукові істини анонімні та існують об’єктивно, незалежно від людини, тоді як істини культури набувають значення лише тоді, коли стають частиною людського життя. Культурологія пояснює, що розвиток людини в культурі проявляється в трьох основних формах: по-перше, через культурну та творчу діяльність; по-друге, через засвоєння культурних надбань; і по-третє, через особисте вираження культури [113, с. 151]. Вітчизняні науковці розглядають культуру сьогодні не лише як сферу універсальних духовних і матеріальних напрацювань людства, спільних для всіх людей цінностей, норм і знань, але і як локальний спосіб буття людей, їх повсякденний життєвий світ, який створюється природньо-історично [268, с. 139]. Українська письменниця Оксана Забужко у своїх есе та дослідженнях звертається до проблем ідентичності, культури і літератури українців у світі. В одній зі своїх книг – «Let My People Go: 15 текстів про українську революцію» [94] – авторка аналізує події української Помаранчевої революції (2004 р.) з різних культурних, соціальних та політичних перспектив. Вона акцентує увагу на важливості культурної пам’яті та ідентичності українців у діаспорі та Україні, розглядаючи революцію як продовження боротьби

за національну самобутність. О. Забужко досліджує вплив української діаспори на формування сучасної української ідентичності та національної свідомості, зокрема через роль емігрантів у підтримці культурних ініціатив і політичних рухів в Україні.

Поняття «творчість» означає продуктивну діяльність, притаманну людині, для винайдення, досягнення та творення чогось нового [269, с. 630] та є спільною категорією вивчення у філософії, культурології, психології [43, с. 217]. Аналізуючи останні дослідження та публікації, що стосуються творчості, виокремлюються різні підходи у її вивченні: філософські аспекти, психологічні виміри, розуміння мислення як творчості, творчий інтелект, творча діяльність, педагогічна творчість, творчі можливості особистості, творча природа людини, механізми розвитку творчої особистості, прагнення людини до самореалізації у творчості, сутність і зміст творчого розвитку особистості [128, с. 32].

Під культуротворчим процесом визначається хід розвитку культури впродовж історичного періоду. Конкретна особа здійснює культуротворчу діяльність тоді, коли спрямовує свої дії на створення чогось нового, таким чином самовиражаючись. У 2008 році європейські та американські психологи оприлюднили дослідження щодо дитячої поведінки – «Cultural learning and cultural creation» [286]. Вони проаналізували розуміння немовлятами та дітьми раннього віку навмисних дій та сприйняття, розглянули їх здатність брати участь у спільній діяльності, вивчаючи, зокрема, навички спільної уваги, спілкування, співпраці та вдавання. Таким чином, вчені хотіли з'ясувати онтогенетичні корені людських форм соціальної взаємодії та спілкування, які забезпечують унікальні людські форми культурного навчання та культуротворення. Внаслідок застосування порівняльного методу (співставлення результатів спостережень за шимпанзе і домашніми тваринами, які знаходились в тих самих умовах, що і діти), дослідники стверджують, що діти вже змалечку стають культурними істотами, навчаючись брати участь у культурних заходах і практиках, що відбуваються довкола них. Дослідники дійшли висновку, що явище «культуротворення» притаманне тільки людині. Культуротворення – «не лише привнесення у світ “принципової новизни”,

а й підтримка наявного буття світу культури, а також особової структури людини; спосіб зберегти особову ідентичність за допомогою засвоєння та трансформації культурних форм і оволодіння створеними раніше культурними смислами; це тотожний особовому саморозвитку процес перетворення власного життя на буття-в-культурі» [56, с. 150].

Всі вищеописані терміни прямо чи опосередковано мають відношення до широкого поняття культуротворчості з його багатограним характером та різними аспектами наукового аналізу. В дисертаційній праці це явище розглянуто на перетині напрямів філософії культури як загальної теорії культури, предметом вивчення якої є структура, функції та роль культури в житті людини і суспільства; соціології культури, що досліджує зрушення і зміни, що відбуваються в культурі, їхню динаміку, реакцію на ці зміни тих чи інших верств суспільства та суспільних інституцій; психології культури, яка розглядає особистісне ставлення до культури, своєрідність духовного насичення людини в рамках певного культурного простору, виділяючи на основі цього культурно-історичні типи особистості, характерні для даного соціуму [118, с. 6]. Короткий аналіз культуротворчих розвідок у наукових проєкціях був здійснений на початковому етапі написання роботи [182]. Використовуючи праці сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців та опираючись на більш ранні дослідження, можна виокремити ключові моменти, які вплинули на розвиток і розуміння поняття культуротворчості, а також виявити основні тенденції та підходи у вивченні цього феномену. Зважаючи на сучасні умови повномасштабного вторгнення, а також на тверду проукраїнську позицію авторки, у праці не були використані дослідження країни-окупанта, а також російськомовні джерела, навіть, якщо вони належать перу вітчизняних науковців.

У сучасній українській психології варті уваги напрацювання докторки педагогічних наук Інституту соціальної та політичної психології НАПН України Ольги Жорнової [146]. Науковиця присвятила близько десяти статей та монографію різним аспектам поняття культуротворчості. Вона розглядає це поняття як «самобутнє явище, процес і результат, яким належить осібне місце в соціальній і науковій реальностях – на умовному перетині культури і творчості» і

додає, що культура і творчість є цілком рівноправними щодо поняття культуротворчості. Такий підхід передбачає окремий напрям дослідження культуротворчості – співсуб'єктний [86, с. 22]. Науковиця запропонувала авторську концепцію культуротворчості з погляду психології: «Обсяги понять культури і творчості увійшли в обсяг поняття культуротворчості лише тією мірою, якою поняття культури віддзеркалює баланс із поняттям творчості, традиція – з новацією, а споживання – зі створенням. Поняття культуротворчості містить у собі їхні зв'язки, окреслюючи їх як силу спряження, єдності й балансу, які уможливлюють стан рівноваги в разі руху у бік культури/творчості, традиції/новації, споживання/створення. Це дає підстави інтерпретувати поняття як системи “Культура – Творчість”, “Традиція – Новація”, “Споживання – Створення”, де рівновага сфокусована в центрі, репрезентованому як науковий конструкт культуротворчості» [86, с. 23]. Згідно з її напрацюваннями, «культуротворчість – це цілісна інтегративна якість особистості, яка виявляється у здатності до творення, збереження, трансформації та розвитку культури в різних її проявах (духовних, соціальних, освітніх, мистецьких), базуючись на гуманістичних цінностях, творчій ініціативі, критичному мисленні та соціальній відповідальності» [85].

О. Жорнова розглядає важливі питання, які, повинні бути врахованими при здійсненні наукових досліджень не тільки психологами, але й культурологами. Зокрема, вона виокремлює «стереотипні» чи застрілі підходи при наукових розвідках:

- часто розглядається тільки той фрагмент дійсності, що вже був виявлений, вивчений чи зацікавив дослідника. Таким чином, у дослідженнях феномена творчості центральним постає лише суб'єкт творчості, а суб'єкт культури залишається поза фіксацією наукових розвідок;

- окрім описаної і дослідженої реальності існує більш глибокий її шар, прихований, обриси якого потрібно хоча б окреслити гіпотетично;

- при дослідженні процесу створення чогось нового, узагальнення отриманих результатів у теорії та концепції повною мірою не показується системний характер

процесу, зокрема поведінку індивіда і соціального середовища щодо змін, реакцію на їх упровадження;

— необхідність реальної оцінки збалансованості практик культуроспоживання і культуротворчості, співвідношення яких підтримує культурні і соціальні системи в динамічному стані» [86, с. 16–17].

О. Жорнова підкреслює, що головною відмінністю культуротворчості від творчості є те, що концептуальні уявлення про творчість, розвиток творчих здібностей та творчий потенціал формувалися в межах загальних уявлень про суспільний прогрес, який був результатом цих процесів. З точки зору сучасної психології, творчість є, в узагальненому розумінні, завершенням процесу особистісного розвитку, найвищим етапом зрілості особистості, що проявляється у професійній діяльності [86, с. 19]. Вона переконана, що культуротворчий підхід можна застосувати для дослідження тих соціальних, культурних і творчих аспектів життєвого світу особистості, соціальної групи або спільноти, які утворюють умовний перетин між соціальним та індивідуальним. Ці аспекти постійно взаємодіють і змінюються, переплітаючись у процесі підтвердження соціальної та культурної ідентичностей, що супроводжується вільним самовираженням і творчим діалогом зі світом. Крім того, цей підхід є корисним під час адаптації до швидких і непередбачуваних змін у суспільстві й світі, у тому числі до міграційних процесів, багатоконфесійності та інших проявів культурного релятивізму в соціальному середовищі [86, с. 48–49]. Також, О. Жорнова звертає увагу на те, що явище культуротворчості з особливою оптимістичністю та піднесеністю сприймають у філософсько-релігійних та релігійно-просвітницьких колах, виділяючи культуротворчу місію церкви, культуротворчі сили мирян тощо [86, с. 84].

Теоретичні дослідження українських науковців (аналіз яких наведено нижче) показали, що поняття «культуротворчість» почало досить стабільно з'являтися в науковому дискурсі близько трьох десятиліть тому. Поширення цього терміну у вітчизняних друкованих матеріалах пов'язане із зростанням ролі культурологічних чинників, зокрема, у системі освіти. Таким чином, можна говорити про початковий

етап становлення сучасної моделі освіти в Україні, яка включає культуротворчий компонент і має потенціал для подальшого розвитку [76, с. 93].

Науковець В. Федь у багатьох своїх працях стверджує, що теоретична модель культуротворчості має міждисциплінарний характер. Відповідно до цього вона базується на використанні методів філософії, історії культури, культурології, історії, естетики, етики, мистецтвознавства, педагогіки, психології тощо. Культуротворчість має глибокі антропологічні основи, що певною мірою відтворюють людський розвиток та дають характеристику її етнічних специфікацій [266, с. 186]. Дослідник розробив методологічний апарат культурології та перспективи його застосування у розв'язанні проблеми культуротворчості, розглядаючи, таким чином, питання культуротворчості крізь призму традиційних теоретико-методичних підходів культурології: історичного, діалектичного, еволюційного, функціонального [266, с. 186]. У підсумку він стверджує, що використання системного методу є базою, яка дозволяє поєднати традиційні методи із сучасними: «Цей напрямок є перспективним інноваційним проєктом, заснованим на синтезі напрацьованого досвіду та розробки евристичного потенціалу досліджуваного феномена. Названа перспектива може реалізуватись і у досвідному плані практик, який значно розширює онтологічне смислове поле культуротворчості в усьому різноманітті його лексичних та, відповідно, смислоутворювальних імплікацій: культуротворчі процес (сила, активність, стиль, пам'ять тощо)» [267, с. 89].

Питанням дослідження культуротворчості займається О. Попович, вважаючи, що культуротворчість втілюється у конкретних культурних практиках [168, с. 202]. На основі визначення їх суті, змісту й особливостей, які формують людську креативність і розкривають її культуротворчий потенціал, дослідниця презентувала свою монографію «Функції культуротворчості як фактор креативності особистості», призначену, зокрема, для фахівців з культурології. У ній О. Попович розкриває суть цього явища та основні тенденції його розвитку. Науковиця констатує, що культуротворчість у педагогічних науках «відображає сутність процесу культурологізації парадигми освітянської діяльності в сучасному

соціумі», а процес культуротворчості на сьогодні піддається всебічному аналізу [169, с. 6–9].

Вітчизняний дослідник С. Пролєєв пояснює процес культурного виховання екзистенційною природою зв'язків між загальнокультурним та особистісним вимірами людського буття, тобто людина формується в культурі й культурою, але та ж людина сама створює і формує культуру [297, с. 7]. Таким чином, поняття культуротворчості розглядається у прикладній культурології, а саме в її теоретично-понятійній репрезентації через «культурні практики». Вони представляють собою предметно-практичну діяльність людини/людей, пов'язану зі створенням, поширенням або споживанням культурних продуктів: «культурна практика пов'язана зі сферою смислів соціокультурного буття й індивідуального життя людини, а відтак мислиться, репрезентується й реалізується в межах доступного їй, персоналізованого ціннісно-смислового горизонту» [112, с. 72].

Прикладний рівень культурологічного знання має інтеграційний характер, що ускладнює практичні рішення, які базуються на ньому. На відміну від прикладного рівня інших дисциплін (економічних, політологічних, соціологічних, психологічних), який зосереджується на вузькогалузевих аспектах пізнання та розробці рекомендацій для конкретних професійних сфер, культурологічний підхід охоплює цілісне вивчення об'єкта у його історичній динаміці. Цей підхід враховує такі аспекти, як комунікативний, ціннісно-смисловий, традиціоналістський, інноваційний, груповий, індивідуальний тощо. Через це сприйняття культурологічних проєктів та рекомендацій у таких сферах, як політика, управління, економічна діяльність, соціальна та національна політика, може бути ускладнене. Врахування всіх соціокультурних якостей і аспектів практичної діяльності вимагає міжгалузевої взаємодії фахівців та управлінців, що дозволяє поглибити розуміння професійних проблем, розробити відповідні рішення і ефективно їх реалізувати [149, с. 110].

Науковиця Т. Добіна розкриває поняття культуротворчості у багатьох своїх розвідках, і, зокрема, в монографії, присвяченій творчій спадщині Бориса Лятошинського. Вона трактує феномен культуротворчості як складну систему, «в

якій відбувається творення культури і поза межами традиційної творчої діяльності. І ця діяльність характеризується і мотивується прагненням творчої особистості до досконалості й новаторства» [76, с. 95].

Л. Ордіна базується на понятті культуротворчості як «готовності суб'єкта, що базується на ціннісних орієнтаціях, до усвідомлення особистісної діяльності, спрямованої на досягнення гуманістичних відносин між людьми, що мають різний світогляд, різні ціннісні орієнтації, стереотипи поведінки, на розширення власного досвіду шляхом залучення до інших культур та поглядів» [148, с. 167]. Дослідниця також виокремлює основні структурні елементи культуротворчості: когнітивний, що полягає у свідомому, осмисленому і відповідальному виборі людиною її власної позиції й активності у будуванні творчих відносин; практично-поведінковий передбачає участь людини у різних видах діяльності та творчому підході у вирішенні поставлених завдань; аксіологічний компонент охоплює ціннісно-смыслову систему людини; особистісний дає змогу визначити власну позицію при виборі культурних, ціннісних, світоглядних орієнтирів, що можуть визначати особистість як культуротворчу [148, с. 167].

Здійснений аналіз джерел та публікацій показав, що подальше вивчення культуротворчості є необхідним для більш глибокого розуміння її ролі та впливу на модерні соціокультурні процеси. Сучасні вчені аналізують це явище в різноманітних сферах буття, таким чином, показуючи все нові і нові його аспекти. «Оцінюючи рівень опанування змістом поняття “культуротворчість” як “частковий”, ми маємо на увазі поки що неостаточну вичерпаність можливостей цього поняття в структурі понятійно-категоріального апарату культурології» [247, с. 65].

Для всебічного розуміння обраної теми, був здійснений аналіз ще одного блоку термінів, використаних у дисертаційному дослідженні.

Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) – одна з двадцяти трьох східних католицьких церков, що перебуває в повній єдності з Апостольським Престолом; Церква свого права (*Ecclesia sui juris*), що має власний обряд, який походить із Константинопольської традиції, та зберігає літургійну, богословську,

духовну і дисциплінарну спадщину цієї традиції в культурі та історичних обставинах свого народу [256]. Очолює її Верховний Архієпископ Києво-Галицький, з правами і привілеями наданими Папою Климентом VIII (1536–1605) [265].

Дослідженням української діаспори займається багато науковців [137, с. 23–28]. Сам термін «діаспора» походить з грецького слова *διασπορά* та позначає, згідно з Енциклопедією історії України, частину певної етнічної спільноти (народу), що постійно проживає поза межами історичної батьківщини в іноетнічному чи інонаціональному середовищі, зберігаючи зв'язок зі своєю батьківщиною, національні традиції тощо [285]. Глосарій Міжнародної організації з міграції (МОМ) при ООН визначає діаспору як «...мігрантів або нащадків мігрантів, чия ідентичність та відчуття приналежності, як реальні, так і символічні, були сформовані їхнім міграційним досвідом та походженням. Вони підтримують зв'язки зі своєю батьківщиною та між собою на основі спільного відчуття історії, ідентичності або взаємного досвіду в країні призначення» [292, с. 49]. Варті уваги дослідження у цій сфері Галини Гринь [296, 294], редакторки наукового часопису «Гарвардські українознавчі дослідження». Сучасна діаспора являє собою транснаціональну спільноту, об'єднуючи людей, пов'язаних із кількома країнами. Завдяки розгалуженій мережі контактів, поєднанні різних культурних ідентичностей, відчутті приналежності одразу до кількох спільнот, діаспори відіграють ключову роль у налагодженні зв'язків між різними країнами і громадами в умовах сучасної глобалізації [292, с. 49]. У дисертаційному дослідженні висвітлено життя та діяльність українських емігрантів другої половини XX століття, зокрема у державах Західної та Центральної Європи. На цей період припадає закінчення третьої хвилі міграції, одразу після Другої світової війни. Причиною її стали політичні мотиви. Йдеться про молодих українців, яких нацисти депортували в Німеччину для роботи, а також і про військових та інтелектуалів, що противилися комуністичному режимові. Вони отримали статус біженців у багатьох країнах Європи та Америки. Це виявилось непростим викликом – перебування у середовищі іншої нації, де перед людиною постає

завдання зберегти національну ідентичність в горизонті своєрідної культурної гегемонії іншої спільноти. Тут з'являється проблема діалогічності ідентичнісних ролей [280, с. 40]. Важливу роль в об'єднанні українців за кордоном відіграла Греко-Католицька Церква, представлена своїми єпископами та духовенством. Особливе значення для консолідації та підняття українського духу в діаспорі мало звільнення Верховного архієпископа УГКЦ Йосифа Сліпого з заслання та його прибуття до Риму (1963 р.). З цього часу почався новий етап розвитку не тільки самої церкви, а й усієї української спільноти поза межами Батьківщини.

Доктор богослов'я С. Кияк підкреслює культуротворчу місію Української Католицької Церкви (УКЦ) візантійського обряду, що полягає у піклуванні Церкви «...про утвердження трансцендентальної гідності людини та пошанування її свободи і душі Католицької церкви, розвиваючи національно-культурні складові християнської ідентичності нації» [107, с. 75]. Ієрархія УГКЦ керувалася цими принципами, притримуючись обряду Східної Церкви, який вона успадкувала з Візантії з її богословсько-культурною спадщиною, котра синтезувалася з національними культурними надбаннями та ментальністю [107, с. 77]. «Для українського християнського обряду була і є характерною відкритість як до Візантії (до Сходу), так і до Заходу, чиї богословсько-культурні надбання органічно вливалися в цей обряд. Це – і богословсько-філософські вчення, і багатоголосність церковного співу, і різні архітектурні стилі, наприклад бароко. Український обряд є, за своєю суттю, вселенським діалогом культур та церков, котрі вільно обмінюються і взаємно збагачуються своїми найкращими здобутками» [107, с. 78]. Глава Церкви Йосиф Сліпий був дуже добре з цим обізнаний та зумів не тільки зберегти такий стан речей, а й розвивати і помножувати українську культуру у широкому світі.

Отже, дослідження поняття культуротворчості з психологічного, педагогічного та культурологічного поглядів підтверджує його значущість у науковому дискурсі та суспільному житті. Це поняття виступає не лише важливим елементом освітнього процесу, але й як фундаментальним чинником формування національної ідентичності та духовного розвитку суспільства. Аналіз різних

підходів до вивчення цього явища дав змогу зрозуміти, яким сином культуротворчі процеси впливають на різні аспекти життя – від індивідуального розвитку до суспільних змін. У дисертаційному дослідженні використовується поняття культуротворчості, розглянуте та досліджене докторкою педагогічних наук, психологинею Ольгою Жорновою, як спосіб життєдіяльності, що поєднує в собі світоглядні орієнтири, ціннісно-мотиваційні установки та активну дієвість у соціокультурному середовищі. Практичне застосування цього поняття знаходить відображення у конкретних культурних практиках, а завдяки своїм функціям, культуротворчість здатна розкрити креативний потенціал особистості.

1.2 Історіографія та джерельна база дослідження

Під час здійснення дослідження було виявлено значний обсяг архівних документів, друкованих видань та невиданих рукописів, які мають вирішальне значення для глибокого розуміння внеску Верховного Архиєпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого в культурне життя української громади не тільки за кордоном, а й на Батьківщині. Проаналізувавши історичну та джерельну бази, наявні матеріали поділено на такі категорії:

- праці вітчизняних та закордонних авторів про Верховного Архиєпископа Йосифа Сліпого та різні аспекти його життя;
- дослідження, що стосуються обраної теми, а саме, культуротворчої діяльності Блаженнішого;
- друковані та архівні джерела, періодичні видання, безпосереднього авторства Йосифа Сліпого або до яких він мав стосунок.

У вітчизняній науці перші праці, пов'язані з життям та діяльністю Верховного Архиєпископа УГКЦ почали з'являтися після виходу Церкви з підпілля (1989 р.). Варта уваги книга українського історика та публіциста Олексі Мишанича (1933–2004), де він розкрив важливі деталі діяльності УГКЦ та її керівництва в умовах радянського режиму [129]. Знайдені в архівах КДБ дві судові справи Йосифа Сліпого автор виголосив для учасників наукових конференцій у

Львові та Кракові у 1992 році [138]. Зокрема, чи не найперша наукова конференція в незалежній Україні, присвячена особі Владики Йосифа, відбулася 28 серпня 1992 році в рамках повернення на рідну землю тлінних останків Патріарха (27–29 серпня 1992 р.). У Дзеркальній залі Львівського політехнічного інституту пролунали доповіді владыки Павла Василика (1926–2004), отця-доктора Івана Хоми, професора Василя Ленцика (1912–2002), пані Люби Дволіт, родички Блаженнішого, професора Дмитра Кривавича (1926–2005), відомого дисидента Івана Геля (1937–2011), докторки Романи Навроцької (1921–1999), професора Мирослава Лабуньки (1927–2003) та інших [200], що згодом стали збіркою матеріалів та вийшли друком у видавничому відділі «Свічадо» Монахів Студійського Уставу [152].

Пізніше, у 1996 році, світ побачила праця отця Мирона Бендика про розуміння помісності Української Греко-Католицької Церкви Патріархом Йосифом Сліпим [33]. В ній автор дослідив богословське пояснення помісності як принципу організації Церкви і як його розумів та реалізовував Верховний Архиєпископ Сліпий. Також виходили окремі статті М. Бармака [31], Л. Рудницького [199], Д. Моравські [131] та інших. Заслужують уваги спогади в'язнів, що були з Владикою у складні часи його заслання та каторги. Книжка такого типу, авторства отця Григорія Цимбала (1928–2007) вийшла друком у Львові у 1997 році під назвою «Третя московська спокуса: (Або мої зустрічі з Патріархом Йосифом)» [278], накладом 200 екземплярів. У ній містяться спогади священника Григорія про зустрічі у мордовському таборі строгого режиму Явас впродовж 1960–1963 років з Главою УГКЦ Йосифом Сліпим. Однією з найперших спроб висвітлити наукову діяльність Блаженнішого у сфері історії, філософії та педагогіки є праця професора, доктора філософських наук Олега Гриніва [67].

Великою цінністю стали дослідження українського мистецтвознавця Олега Сидора (1945–2022) [204, 205, 206]. У 1992 році він, упорядковуючи колекції Музею Українського католицького університету, з цінніших експонатів влаштував експозицію творів малярства, скульптури, графіки. А через два роки вийшло його ґрунтовне дослідження у Виданні УКУ імені Климента Папи під назвою

«Блаженніший Йосиф і мистецтво» [204]. У 2009 році у Синодальному залі Храму святих Сергія і Вакха та Жировицької Богородиці відкрилася оновлена експозиція мистецьких творів, що їх зібрав Блаженніший Йосиф [116].

Український історик, професор Володимир Сергійчук зібрав важливі архівні документи, помістивши їх у два томи [157, 158]. Праця містить значну кількість архівних матеріалів, таких як оперативні повідомлення, протоколи допитів, спеціальні повідомлення, постанови та інші документи, що були створені під час репресій проти УГКЦ та її ієрархів, зокрема Йосифа Сліпого. Документи поділені на розділи за хронологічним принципом, що охоплюють період з 1939 до 1987 року. У першому томі хронологічно відображена боротьба радянської влади проти УГКЦ та її митрополита Йосифа Сліпого. Вона починається з його призначення та завершується матеріалами, що описують його арешт, допити, судові процеси та рішення, прийняті радянськими органами безпеки. Вся ця інформація ілюструє масштаби репресій і тиску на УГКЦ та її лідерів з боку радянської влади, а також значення цієї церкви та її представників для українського суспільства того часу. Дослідження також надає багатий матеріал для розуміння того, як радянська держава намагалася знищити національні та релігійні інститути в Україні, розкриваючи механізми та методи, якими користувалися спецслужби для досягнення цих цілей. Другий том представляє новий етап у житті Патріарха Йосифа Сліпого, коли після багаторічного ув'язнення у радянських таборах він був звільнений і продовжив свою діяльність за кордоном. Широкий спектр документів радянських спецслужб розкривають спроби радянської влади обмежити вплив Патріарха на світову громадськість і перешкодити його зусиллям щодо відновлення Української Греко-Католицької Церкви та отримання нею Патріархату. У праці підкреслені важливі аспекти життя і боротьби Йосифа Сліпого, зокрема його прагнення відновити наукову, видавничу, культурну діяльність, а також взаємини з міжнародною спільнотою, зокрема Ватиканом і США.

Монографія докторки мистецтвознавства, професорки Ганни Карась [103] присвячена дослідженню музичної культури української діаспори як важливої

складової загальноукраїнського культурного процесу. Однією з основних ідей є необхідність подолання замкненості етнокультур і водночас забезпечення їх повноцінного існування як на рідній землі, так і в умовах діаспорного середовища. Сучасний культуротворчий процес передбачає існування національних культур поза межами їх історично визначених територій. Це особливо актуально для України, де українська культура розвивалася не лише на своїй землі, але й за її межами, створена митцями, які через обставини змушені були покинути батьківщину. Таким чином, зрозуміння української культури вимагає вивчення як її автохтонного розвитку, так і функціонування у діаспорі. Авторка розглядає поділ української діаспори на «східну» (країни пострадянського простору) та «західну» (країни Європи, Америки, Австралії та інші), що допомагає краще зрозуміти географічні та культурні аспекти існування українських спільнот за кордоном. Науковиця підкреслює важливість вивчення українських етнічних спільнот за межами України, що стало новим напрямком досліджень гуманітарного профілю в Україні – діаспорознавством. Центри таких досліджень діють у різних наукових установах України, таких як Острозька академія та Львівська політехніка. Особлива увага у монографії звернена на роль музичної культури в житті українців за кордоном. Г. Карась вважає, що музична культура завжди була важливою складовою буття українців, особливо в умовах діаспори, де вона допомагала зберігати національну ідентичність і була однією з ключових форм культурного самовираження. Пізнання музичної культури діаспори є необхідним елементом формування стратегічної перспективи розбудови української держави [103, с. 11–13]. Монографія зосереджена на поглибленні знань про історію становлення, розвитку та сучасні тенденції музичної культури української діаспори, а також на вивченні традиційних і нових форм музичного мистецтва, їх взаємодії в історичному та етнонаціональному аспектах.

Докторка мистецтвознавства, професорка Віолетта Дутчак у своїх дослідженнях [79, 80, 81, 82, 83] звертає велику увагу на розвиток української культури в діаспорному середовищі. Ґрунтуючись на аналізі мистецьких, педагогічних, наукових та організаційних практиках українських бандуристів,

дослідниця репрезентує феномен творчого універсалізму як ключову модель збереження і трансформації національно-культурної ідентичності за межами України. У її працях висвітлено роль інституційної діяльності діаспори, зокрема культурно-освітніх ініціатив, концертної та просвітницької активності, у формуванні цілісного національного культурного простору в умовах бездержавності.

Українська науковиця Тетяна Прокопович у своєму дисертаційному дослідженні [175a] здійснила комплексний аналіз релігійного мистецтва української західної діаспори другої половини ХХ століття як важливого складника культуротворчого процесу та збереження національної традиції за межами України. Нею вперше в українському мистецтвознавстві запропоновано три моделі осмислення національної традиції в еміграційному мистецтві – консервація, синтез, трансформація, що відповідають трьом світоглядним орієнтирам митців-емігрантів. Т. Прокопович ввела до наукового обігу нові терміни, такі як митець-емігрант та емігрантський світогляд, і обґрунтовує їх застосування. Спираючись на її наукові напрацювання, вдалося глибше проаналізувати ідейні орієнтири українських митців у діаспорі.

Тим часом у діаспорі вийшло багато книг [101] ще за життя владики Йосифа.

Праця Мілени Рудницької (1892–1976) «Невидимі Стигмати» [198] була задумана як документаційне дослідження про звільнення Митрополита Києво-Галицького Кир Йосифа з радянських таборів та прибуття до Риму. Допомогу для публікації надала видавнича комісія при Крайовому Товаристві за Патріархальний устрій Української католицької Церкви в Америці. Книга написана своєрідним художнім стилем та містить цінні висвітлення подій у тогочасній пресі, записи із щоденників осіб, що були причетні до звільнення, перший період перебування Йосифа Сліпого у Римі. Вкінці, на більше ніж ста сторінках опубліковані чорно-білі світлина різних осіб, подій, подорожей, святкувань і богослужінь до яких був причетний Владика Сліпий. Авторці пощастило бути в Римі восени 1963 року та спостерігати висвітлення у пресі звільнення з радянської неволі Митрополита Йосифа Сліпого та його прибуття до Вічного Міста. Таким чином, вона почала

збирати, впорядковувати та перекладати українською мовою часописні статті, щоб донести їх до відома українського загалу та передати майбутнім поколінням. Адже «Справа Йосифа Сліпого» – так назвав подію ватиканський офіційний журнал «*Osservatore Romano*» – «це в історії Української Католицької Церкви факт неабиякого значення, а в історії взаємин між Апостольською Столицею і Союзом Радянських Союзів – цілком відокремлений епізод. Героїчна постава Верховного Владики України, як радянського в'язня, осяяла славою його ім'я і підняла престиж Української Церкви в усьому християнському світі» [197, с. IX].

Американський дослідник словацько-сербського походження, професор Єльського університету Ярослав Пелікан (1923–2006) написав книгу «*Confessor between East and West: A Portrait of Ukrainian cardinal Josyf Slipyj*» (1990 р.) [300] як першу розвідку про Патріарха Йосифа Сліпого авторства міжнародного науковця. Вона вийшла друком у відомому американському видавництві Еердман (штат Мічиган). Сама ідея належала о. Любомиру Гузару (1933–2017), а знайшов та домовився з автором Леонід Рудницький (1935–2024). У 1994 році професор і перекладач Василь Ящун (1915–2001) переклав цю книгу українською мовою [161], а у 2015 р., з нагоди 70-ї річниці арешту та ув'язнення Слуги Божого Патріарха Йосифа Сліпого, у львівському видавництві «Артос» вийшло нове видання цієї книги в перекладі докторки Ірини Іванкович [162]. Перша частина книги досліджує історію візантійської церкви та місце Йосифа Сліпого в цій традиції. Друга частина простежує дивовижну кар'єру людини, чийі 92 роки життя охопили Російську революцію, нацистську окупацію, сталінський режим та Другий Ватиканський собор. Звільнений у 1963 році, але висланий до Риму, він продовжував свої життєві зусилля щодо збереження унікального місця українського католицизму, використовуючи свій вплив для подолання розриву між Сходом і Заходом. У цій науковій, а не популярній біографії, автор, Ярослав Пелікан, є одночасно ретельним і точним; вичерпна бібліографія містить сотні джерел кількома мовами.

Одним з найважливіших джерел стали власні «Спомини» Патріарха Йосифа Сліпого [239]. У передмові до книги, написаної отцем Іваном Дацьком, детально розповідається про контекст і історію створення цього видання. Йосиф Сліпий,

звільнившись із таборів ГУЛАГу у 1963 році, почав диктувати власні спогади своєму секретарю, отцю Івану Хомі (1923–2006), під час літніх канікул у монастирі отців-пассіоністів у італійському місті Неттуно, біля Риму. Він завершив цей процес за рік, проте надалі майже не повертався до цих записів протягом десятиліття [239, с. 10]. Владика Сліпий усвідомлював, що його свідчення важливі для Церкви і народу, і розумів свою відповідальність перед історією. Він часто повторював своїм близьким: «Поставте собі питання: що про вас одного дня скаже історія?» [239, с. 10]. Під час Другого Ватиканського собору Йосиф Сліпий, який щойно був звільнений із радянських таборів, став об'єктом особливої уваги з боку церковних і світських діячів. Серед тих, хто вітав Сліпого після його визволення, були римські архієреї – папа Іван XXIII (1881–1963) та майбутній папа Павло VI (1897–1978), різні патріархи, кардинали, архієреї і чиновники Римської курії, а також українські владика і представники української діаспори, які приїжджали до Ватикану [239, с. 11]. Можливо, саме під їхнім впливом і численними проханнями митрополит почав думати про написання своїх мемуарів. Під час одного з архієпископських синодів УГКЦ у 1971 році, члени крилосу зокрема, о. Іван Хома, о. Любомир Гузар, о. Дмитро Блажейовський (1910–2011), о. Іван Музичка (1921–2016) та о. Іван Дацько, обговорювали питання публікації спогадів. Блаженніший Йосиф погодився, щоб усі вони попередньо перечитали «Спомини» і надали свою думку, зберігаючи за собою остаточне рішення щодо їх публікації [239, с. 14]. У 1979 році було вирішено, що видання спогадів відбудеться після смерті Патріарха, таким чином вони матимуть суто історичну цінність [239, с. 17]. Однак, видання спогадів затрималося через різні обставини: хвороба та смерть ключових осіб, політичні зміни в світі, радикальні зміни в СРСР, святкування ювілею Тисячоліття Хрещення Русі, вихід Церкви з підпілля та проголошення державної незалежності України. Отець Іван Гриньох (1907–1994), якого було призначено редактором спогадів, серйозно захворів і не зміг продовжувати роботу. Після його смерті єдиним доступом до «Споминів» володів владика Іван Хома, який використовував їх у своїх працях [239, с. 20–21]. Після його смерті відповідальність за редагування та видання спогадів взяв на себе о. Іван Дацько, який згодом залучив до цього

процесу викладачку УКУ Марію Горячу. Підготовка до друку тривала два роки, а рецензії Ліліяни Гентош, Ігоря Галагиди та Ігоря Скочилися були позитивними. Видання «Споминів» Йосифа Сліпого було доповнене рідкісними фотографіями та документами, що підкреслюють важливість автобіографічних оповідей автора [239, с. 22–23]. До цього часу книга було опублікована в Україні у трьох редакціях. 21 листопада 2018 відбулася презентація італійського перекладу «Споминів» [290]. Упорядниками та перекладачами її є о. Іван Дацько та італійські науковці о. Альберто ді Кіо (Alberto di Chio, 1943–2024) і Лучана Мірі (Luciana Mirri). Італійське видання розпочинається коротким вступом від о. Альберто, вітальним словом Блаженнішого Святослава Шевчука, Верховного Архиєпископа Києво-Галицького, та передмовою Кардинала Любомира Гузара. У Додатках подані документи про визволення Йосифа Сліпого, його Меморандуми до римських понтифіків Івана XXIII та Павла VI, а також його звіт за 1980 рік «Українська Католицька Церква після 35 років переслідувань» та духовний «Заповіт».

Джерельною базою дослідження є праці Верховного Архиєпископа УГКЦ Йосифа Сліпого, що були зібрані його найближчими співпрацівниками – владикою Іваном Хомою, отцем Іваном Яцківим (1910–1968) та отцем Іваном Музичкою, та надруковані у вісімнадцяти томах під назвою «Opera Omnia» [227–237]. Вони були опубліковані впродовж активної роботи Українського Католицького Університету імені Климента Папи в Римі. Ця збірка праць Йосифа Сліпого охоплює різноманітні аспекти його діяльності: богословські, філософські, культурні та соціальні. «Opera Omnia» включає в себе його наукові статті, проповіді, виступи на міжнародних форумах та численні публічні звернення. Її аналіз дозволяє простежити еволюцію думок Йосифа Сліпого протягом його життя і діяльності, відображає його теологічні погляди та культурологічні концепції. Особлива увага в цих працях звернена на проблематику української культури в умовах еміграції, питання збереження національної ідентичності, а також ролі церкви як ключового інституту, що підтримує духовні та культурні основи українського народу за кордоном. Окрім друкованого варіанту вісімнадцяти томів, з нагоди 125-х роковин

від дня народження Ісповідника віри у «Мультимедійній студії Свічадо» вийшло електронне видання «Творів» [253].

Підсумковий твір Патріарха Йосифа «Заповіт» відображає його духовні, культурні та національні цінності. Цей документ є не лише підсумком життєвого шляху Йосифа Сліпого, але й своєрідним духовним ідеалом, який він залишив для майбутніх поколінь українців. У «Заповіті» детально викладені його думки про важливість збереження української культури в умовах діаспори, а також завдання для української церкви у підтримці національної ідентичності. Блаженніший торкається важливих сфер християнського, церковного та суспільного життя. Він акцентує увагу на потребі духовного оновлення українського народу, остерігає людей від зневіри, закликає до християнської любові, підкреслює фундаментальну роль християнської сім'ї, церкви, школи, закликає до плекання та розвитку науки. Це джерело є безцінним для дослідників, бо підводить підсумки життєвого шляху Верховного Архієпископа Йосифа, його світогляду, великого досвіду, розкриває внутрішній світ, його глибоку відданість ідеям служіння народу та збереженню національної культури. Дослідниця С. Гуркіна, даючи рецензію на, мабуть, найновіше перевидання «Заповіту» Патріарха Сліпого, робить цікавий екскурс до історії написання та публікації твору. В грудні 1981 року кожен аркуш машинопису «Завіщання» був підписаний Патріархом і весь оригінал переданий єпископу Івану Хомі для зберігання у сейфі, де пролежав до смерті Йосифа Сліпого. У кількості 1000 примірників документ був надрукований та розданий численним вірним, які прибули на похорон Патріарха. Від того часу було реалізовано багато інших видань «Заповіту» різними мовами. В Україні одне з видань з'явилося після легалізації УГКЦ. Режисер Олександр Коваль на Українській студії хронікально-документальних фільмів зняв чотирисерійний фільм «Заповіт Йосифа Сліпого» (на екрани він вийшов у 1995–1996) [69].

Важливим для дисертаційного дослідження став журнал «Богословія» [124], присвячений питанням історії Церкви, філософії, богослов'я, релігієзнавства. В ньому надруковані богословські статті Йосифа Сліпого, надаючи ще один вимір для розуміння його інтелектуальної діяльності. Цей науковий журнал заснований у

1923 році Богословським Науковим Товариством (БНТ) УГКЦ. Мови статей – українська, латинська та інші, європейські. Головним редактором до 1938 року був отець Йосиф Сліпий. Впродовж 17-ти років це був єдиний постійний український науковий журнал на західноукраїнських землях та в еміграції. Друга світова війна перервала вихід часопису – у 1939 році вийшла тільки перша книга, а готові 2–3 книги були знищені. Спроби відновити кварталник здійснювалися під час німецької окупації. Тоді був надрукований тільки один випуск (у 1942 році), та позначений як 1939–1942, щоб не переривати послідовність випусків. Цей воєнний екземпляр був рідкістю, адже його вже не можна було вислати поза межі України [284, с. 40–42]. Роки війни принесли непоправні втрати особливо у культурно-духовному житті народу. Багато науковців, митців примусово виїхали, ієрархія УГКЦ була заарештована, владики засудженні та заслані у сибірські табори, строго перевірялася будь яка діяльність. Вже в еміграції, а саме в жовтні 1959 року в Римі, на Конференції Українського Єпископату було обговорене питання щодо відновлення діяльності УБНТ з благословення Архієпископа Івана Бучка (1891–1974). В грудні цього ж року відбулося перше засідання Ініціативної Ради, у складі отця доктора Атанасія Великого (1918–1982) – голови, та членів – отця доктора Івана Гриньоха – заступника голови та отця доктора Івана Хоми – секретаря. Було прийняте рішення відновити діяльність першого БНТ поза межами України. Також було домовлено про зміни правових форм діяльності товариства, залучення колишніх членів, що знаходяться закордоном, запрошення нових учасників. До назви було додано приналежність «українське», таким чином повна номінація звучала – Українське Богословське Наукове Товариство (УБНТ). Статутом були передбачені два переклади назви – латинський (*Theologica Societas Scientifica Ucrainorum*) та англійський (*The Ukrainian Theological Society*) [284, 50–51]. Видавнича діяльність, зокрема відновлення журналу «Богословія», на початках була неможлива через фінансові труднощі [284, с. 53]. Вже після звільнення у 1963 році, Блаженніший Йосиф одним з найперших своїх проєктів відновив богословський вісник, призначивши редактором отця доктора Івана Хому. Однак, не як кварталник, а як річний збірник, «Богословія» продовжує друкуватися у

такому ж форматі, зовнішнім оформлені, укладанні змісту як і в довоєнний період. Перший випуск, для продовження тягlosti, вийшов за роки 1943–1963 [284, с. 62]. У Римі журнал проіснував до 1996 року, а починаючи з 1998 року почав друкуватися у Львові. З 2001 року вісник побачив світ у новому форматі з кольоровою обкладинкою [75, с. 9]. Опрацювання матеріалів, опублікованих в «Богословії» в римський період життя і діяльності (1963–1984) Йосифа Сліпого дозволяють відстежити не лише еволюцію богословських ідей Йосифа Сліпого, але й його прагнення до реформування церкви та збереження її ролі в культуротворчих процесах української спільноти за кордоном.

Цікавим та унікальним є видання «Благовісника Верховного Архиєпископа» – власна ініціатива Блаженнішого для публікації важливих документів, «урядовий вісник Верховного Архиєпископа-Митрополита» [261, с. 5]. У «Благовіснику» публікувалися важливі документи пап римських. Так, наприклад, в першій книзі журналу за 1965 рік на початку надрукована постанова Верховного Архиєпископа, звернена до високопреосвященніших митрополитів, архиєпископів, преосвященніших єпископів візантійсько-українського (греко-руського) обряду щодо постанов Декрету Собору про Східні Католицькі Церкви та набрання їх чинності на Празник Благовіщення Пресвятої Богородиці. Документ підписано до друку 22 грудня 1964 року [34, с. 3]. На темно-голубій титульній сторінці першого видання зверху з правого боку був зазначений рік – «Рік 1», зліва – «Кн. 1», посередині сторінки великими літерами була написана назва «Благовісник», трохи меншими «Верховного Архиєпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду», нижче – латинський переклад – «*Litterae-Nuntiae Archiepiscopi Maioris Ritus Byzantino-Ucraini (Graeco-Rutheni)*», внизу сторінки місто «Кастельгандольфо біля Риму» рік – «1965» і латиною «*In Castello Gandulphi*». На останній сторінці видання зазначений відповідальний редактор – отець доктор Іван Хома, канцлер (і латинською – *Redactor responsabilis – Dr. Johannes Choma, cancellarius*). Папські документи публікувалися двома мовами – латинською та українською (переклад). Аналізуючи зміст книг «Благовісника», зауважуємо, що до 1970 року в ньому надруковані різні важливі документи Апостольського Престолу та УГКЦ,

Пастирські послання українських владик, повідомлення з життя церкви, світлини з візитацій чи святкувань. Починаючи з випуску за 1971 рік, все наповнення погруповане: послання, проповіді, документи Папського, Архиепископського Синодів, різні відомості, ілюстративний матеріал. З 1973 року додаються публікації некрологів, роковин відходу до вічності, біжучі справи, нові видання. «Благовісник» за 1975, 1976 роки містить рубрику «хроніка», де детально за кожен місяць описується діяльність Блаженнішого Йосифа. З 1977 року з'являються розділи «листи і привіти», «комунікати і повідомлення». Завдяки «Благовіснику» можна глибше зрозуміти, як Патріарх бачив роль церкви в житті української громади, а також його візію збереження і передання національних традицій наступним поколінням. Після смерті Патріарха Йосифа видання та публікації своїх офіційних документів продовжили його наступники – Блаженніший Мирослав-Іван Любачівський (1914–2000), Блаженніший Любомир Гузар, Блаженніший Святослав Шевчук.

Цінним джерелом для розуміння міжнародної діяльності Йосифа Сліпого, його стосунків з Ватиканом та іншими церковними ієрархами став часопис «Вісті з Риму». Цей журнал публікував новини та статті, що висвітлювали життя і діяльність УГКЦ у Римі, а також матеріали, пов'язані з Йосифом Сліпим. Видання ще мало досліджене в українській науці. Перша спроба системного ознайомлення з організаційно-технічними та структурними характеристиками зроблена М. Тимошиком [249]. Журнал виходив, з незначними перервами, впродовж 25-ти років. Дослідник умовно ділить їх на три періоди: від січня до серпня 1940 року, від вересня 1963 року до листопада 1979 року, від липня 1963 року до березня 1990 року. Причиною перерв були зміна засновників, коригування редакційної політики та художньо-технічного оформлення [249, с. 134–135]. «Вісті з Риму» дозволяють простежити, як Патріарх працював над зміцненням зв'язків між українцями в різних країнах, і як намагався забезпечити збереження української культурної ідентичності у глобальному контексті.

Не менш важливими джерелами є архіви та бібліотеки, де зберігаються документи, пов'язані з життям і діяльністю Йосифа Сліпого. Особливе значення

має бібліотека при історичному архіві Української Греко-Католицької Церкви в Римі та сам архів Йосифа Сліпого в Римі. Він містить унікальні документи, які охоплюють римський період діяльності Патріарха, його листування, особисті записи та інші матеріали, що дозволяють глибше дослідити його вплив на розвиток УГКЦ та української культури в умовах діаспори. Архівні матеріали з Риму є незамінними для реконструкції історичних подій та розуміння тих стратегічних рішень, які Йосиф Сліпий приймав у важкі моменти свого життя і діяльності. Однак в період написання дисертації він не був доступний для опрацювання, оскільки там містяться документи, що належать Ватиканській Конгрегації Східних Церков, а за нормами ватиканського закону архіви можуть бути відкритими для дослідників тільки п'ятдесят років після смерті причетних осіб або за дозволом Папи Римського. У бібліотеці при Історичному Архіві опрацьовано видання «Богословія», «Благовісника», «Вістей з Риму», багато опублікованих матеріалів, що були видані УБНТ та УКУ.

Доступність Ватиканських фондів та архівів (Archivio Apostolico Vaticano, AAV) дала змогу попрацювати з оригіналами документів, що стосуються участі Верховного Архієпископа Йосифа у Сесіях Другого Ватиканського Собору. Це і його виступи, зауваги до соборових документів, протоколи із задокументуванням проведення Божественної Літургії в українсько-візантійському обряді, молебня у стінах Собору Святого Петра, величне святкування перенесення мощів Священномученика за єдність Йосафата Кунцевича (1580–1623) [176]. Тут знаходяться цінні аудіозаписи Богослужінь, що здійснювалися впродовж сесій Собору. Зокрема Божественна Літургія у візантійсько-українському обряді (1963 р.) [27], Літургія Святого Івана Золотоустого (13 листопада 1964) [26], а також виступи владики Йосифа латинською мовою [21, 22, 23, 24, 25,]. З документів та аудіозаписів є змога почути особливості виступів Блаженнішого Йосифа, його тембр голосу, інтонацію, вільне володіння латинською мовою, важливі зауваги до тем, які дискутувалися на Соборі. Що ж до записів Богослужінь, то їх зазвичай супроводжували своїм співом чоловічі голоси, за винятком Божественної Літургії у східному візантійському обряді, де спів звучав різними мовами: грецькою,

старослов'янською, латинською. Тоді були присутні Папа Павло VI та 12 патріархів. В кінці Божественної літургії диякон виголосив «Многоліття» Святішому Отцю Павлу VI, Патріарху константинопольському Максимові (1897–1972), а також патріархам антиохійському, олександрійському, єрусалимському і всього сходу, всім митрополитам, архієпископам і єпископам, священникам, всім будівничим і меценатам Храму, всім, хто молиться і співає, і всім православним християнам [26]. Також вдалося віднайти архівні відеозаписи виступів Йосифа Сліпого та Літургій у бібліотеці італійського телеканалу RAI. Однак вони потребують оцифрування на більш сучасні цифрові носії. Необхідно подати спеціальний запит від церковної ієрархії, таким чином можна буде отримати цінні відеокадри для історії, щоб передати у спадщину майбутнім поколінням.

Завдяки праці в архіві Конгрегації у справах Східних Церков (*Dicastero per le Chiese Orientali*), вдалося опрацювати цінні матеріали про життя УГКЦ до 1958 року [1]. Документи стосувалися здебільшого періоду життя Йосифа Сліпого до його арешту, відносин Митрополита Андрея Шептицького (1865–1944) та Апостольського Престолу, Конгрегації у справах Східних Церков.

Для детального аналізу приготування до святкувань Ювілею 1000-ліття хрещення Руси-України ієрархією та вірними УГКЦ цінною стала праця в архіві Української Папської Колегії Святого Йосафата з матеріалами владики Мирослава Степана Марусина (1924–2009) [185]. Ці документи ще не описані, і, відповідно, ніде не оприлюднювались. Отримана інформація розглядається як дуже цінна завдяки своїй унікальності та першій публікації.

Бібліотека Українського Католицького Університету у Львові стала ще одним важливим джерелом для дослідження культуротворчої діяльності Йосифа Сліпого. Вона містить широкий спектр літератури та документів, що висвітлюють його життя та діяльність. У фондах бібліотеки зберігаються рідкісні видання, копії архівних документів та матеріали, які відображають розвиток української

¹ Тільки до 1958 року на сьогодні є доступні для дослідників та науковців Ватиканський архів та архіви конгрегацій та установ, що підпорядковуються Апостольському Престолу. Винятком є фонди Другого Ватиканського Собору, що були відкриті Папою Павлом VI в короткий час після закінчення соборових сесій.

релігійної та культурної думки в умовах радянської та пострадянської України. Завдяки цим джерелам було детально вивчено роль Йосифа Сліпого як духовного лідера і культуротворця, його вплив на українське суспільство, а також на формування національної ідентичності серед українців діаспори.

Багатою є епістолярна спадщина, що розкриває малознані аспекти діяльності Верховного Архієпископа Йосифа Сліпого. До неї належать: листи-повідомлення, прохання, подяки, привітання з іменинами, уродинами, величними святами Різдва або Воскресіння Христового, а також листування з владиками, священниками, сестрами-монахинями з України, Австралії, Англії, Бельгії, Югославії, Польщі, США [255, с. 100]. Письменниця Мілена Рудницька підкреслює, що в Римі «...Митрополит провадить дуже широку кореспонденцію з земляками і чужинцями в різнорідних відповідальних, часто дуже делікатних справах. Крім ділової кореспонденції, він отримує масу листів з виявами пошани і відданости. Після його визволення і приїзду до Італії пошта приносила йому щодня неймовірну кількість привітальних писем з усього світу, від людей особисто йому знайомих або й незнайомих. А й згодом при всяких святкових нагодах, як Різдво і Великдень, день іменин та день народження, ювілейні дати, підвищення рангу тощо, надходять звідусіль сотні гратуляційних листів» [198, с. 100] (Додаток Б).

Про відважне та плідне життя Глави УГКЦ Йосифа Сліпого були зняті художньо-документальні фільми. «Справа “Рифи”» (2017, виробництва Screen Media Ukraine) [244] – документальний фільм режисерки Олени Мошинської та продюсера Павла Казанцева. Він охоплює часовий період з 1939 до 1963 року, висвітлюючи детальні обставини арешту, ув’язнення та звільнення Патріарха. «Передусім стрічка розкриває історію людини, котра мала неймовірну гідність і силу духу. Йосиф Сліпий зміг витримати усі жахливі випробування – хвороби, переломи і обмороження кінцівок, приниження, товариство злодіїв і шахраїв – і залишитися не просто людиною, а духовним пастирем» [244]. 16 травня 2019 року у м. Елкінс Парк відбулася прем’єра продовження попереднього документального фільму під назвою «Блаженніший» [40]. Сюди увійшли цінні спогади найближчих співробітників Йосифа Сліпого, а також ще неопубліковані відео і зйомки з

домашніх архівів про нього. Творці фільму відвідали багато країн, щоб зібрати необхідні матеріали [173]. Вартий уваги документальний фільм «Йосип Сліпий. Молитва за Україну» [100], що містить десятки відзнятих свідчень близьких до Митрополита людей, унікальні кадри 60–80-их років з періоду його нелегкого життя. Документальна короткометражна стрічка «Незламний пастир. Терни і зірки Йосифа Сліпого» [140] розкриває його як сильну і мужню особистість, що багато зробила для своєї Церкви і народу.

Таким чином, опрацювавши та проаналізувавши праці вітчизняних та закордонних авторів, що писали про Йосифа Сліпого, його діяльність у церковній та культурній сферах, архіви, періодику, листування тощо, постає велика цілісна картина культуротворчої діяльності Блаженнішого. Це дало змогу розкрити його роль у формуванні і збереженні української національної ідентичності, а також показати, як його ідеї та діяльність впливали на українську діаспору у XX столітті. Цікавим було спостереження за висвітленням тогочасних подій авторами вітчизняними і закордонними. Можна зробити висновок, що дослідження ніби доповнюють одні одних: українські науковці пишуть про період життя Патріарха до його визволення з радянської неволі, маючи доступ до архівів на батьківщині, а закордонні дослідники аналізують велику місію, здійснену ним у римський період життя. Праця у Ватиканському архіві, архіві Дикастерії у справах східних церков, архіві при Колегії святого Йосафата у Римі розкрила ще незвідані факти з життя Церкви. Кожен з цих документів має свою унікальну цінність, адже вони не лише відображають діяльність Патріарха, але й допомагають зрозуміти його місію у ширшому контексті історичних подій того часу. Майбутнє покоління потребує великої і ґрунтовної автобіографічної праці про Йосифа Сліпого, його вклад у розбудову УГКЦ за кордоном, його важливу роль у піднесенні українського духу у діаспорі, його сильного та гучного голосу про Україну у широкому світі.

1.3 Методологія дослідження

Відповідно до специфіки поставлених завдань та стану розробленості проблеми, основою здійснення дисертаційного дослідження стали загальнонаукові та методологічні галузі окремих наук. Культурологія, що є відносно новою дисципліною, знаходиться на перетині багатьох із них, і, відповідно, має широкий спектр методів та принципів. Їх сукупність становить епістемологію культури, тобто теорію пізнання, до якої входять загальна система методологічних підходів, принципів та методів пізнання, систематизації й аналізу світових культурних процесів [149, с. 21].

Для комплексної характеристики та аналізу культуротворчої діяльності Верховного Архієпископа УГКЦ Йосифа Сліпого у середовищі української діаспори ХХ століття був використаний *міждисциплінарний методологічний підхід*. Принципи історизму, науковості та об'єктивності були основою методологічного підходу у дослідженні.

Принцип історизму передбачав розгляд діяльності Йосифа Сліпого у контексті історичних подій та процесів, що відбувалися в українській діаспорі та світі в цілому. Цей принцип дозволив врахувати специфіку часу та умов, у яких діяла УГКЦ під його керівництвом.

Принцип науковості забезпечувався через застосування систематизованих методів дослідження, обґрунтованих теоретичних підходів та використання достовірних джерел. Це дозволило дослідити діяльність Йосифа Сліпого на основі перевірених фактів та зберегти академічну точність і неупередженість.

Принцип об'єктивності був досягнений завдяки критичному аналізу джерел, без суб'єктивних інтерпретацій, та із забезпеченням збалансованого висвітлення різних аспектів діяльності Патріарха. Використання цього принципу було особливо важливим для дослідження складних і часто суперечливих питань, пов'язаних з діяльністю Йосифа Сліпого у контексті культурного життя української діаспори.

Під час праці над дослідженням були застосовані як загальні методи наукового дослідження (теоретичні, емпірично-теоретичні, емпіричні), так і спеціальні.

Системний метод полягає у «комплексному дослідженні культури як системи взаємодіючих елементів» [55, с. 20] та «поєднує в собі принципи часового, формального та формально-часового процесу, що розглядаються через призму культуротворчості» [266, с. 189]. Його використання допомогло отримати цілісний погляд на культуру української діаспори, що творилася і розвивалася людьми, які виїхали за межі Батьківщини та проживали між носіями багатьох інших культур. Вони продовжували плекати свої власні традиції під впливом різних рухів та течій, поєднуючи своє і чуже.

Історичний (компаративний) метод, що дозволяє «розкривати нові можливості культур різних народів у різні історичні періоди їх культуротворчої активності, також сприяє самоусвідомленню конкретної людини в контексті актуальної культури» [266, с. 187], дав змогу проаналізувати історичний розвиток діяльності Йосифа Сліпого в римський період його життя у хронологічній послідовності.

Застосування одного з різновидів історичного методу – *еволюційного*, що «випливає з єдності людського роду та спорідненості потреб різних народів у формуванні культурних цінностей» [266, с. 188] допоміг побачити тяглість українських традицій переданих з покоління у покоління. Таким чином, сформовані впродовж певного періоду часу закони, стадії та фази культуротворчості стають стабільними історичними тенденціями, переходячи від простого до складного [266, с. 188].

Метод аналізу дозволив детально розглядати окремі аспекти культуротворчої діяльності Йосифа Сліпого, зокрема його богословські праці, виступи, листування та організаційні зусилля для УГКЦ. Застосування методу синтезу відкрив цілісне бачення Йосифом Сліпим духовно-культурного розвитку українців у діаспорі та становища української церкви в майбутньому.

Методи індукції та дедукції застосовувалися для побудови логічних висновків на основі зібраного матеріалу. Зокрема, індукція використовувалася для узагальнення даних, отриманих з окремих випадків, таких як конкретні проповіді або листи Йосифа Сліпого, з метою формулювання загальних закономірностей у

його культуротворчій діяльності. Дедукція, у свою чергу, була необхідна для перевірки теоретичних припущень щодо ролі Йосифа Сліпого у формуванні національної ідентичності українців в умовах діаспори.

Використання *системного методу*, що «виступає в ролі базової методології, яка дозволяє поєднати традиційні методології між собою та виступити «методологічним майданчиком» поєднання традиційних методів з сучасними методами, що може мати різні форми вираження» [266, с. 189] також дало свій результат. Він забезпечив можливість впорядкування великого обсягу інформації, отриманої з різних джерел, таких як архіви, періодичні видання, рукописи тощо. Це дозволило створити структурований і логічно послідовний опис діяльності Йосифа Сліпого, де кожен аспект активності був включений у загальну картину його внеску у культурне життя української діаспори.

Метод синергетики був використаний для дослідження динамічних процесів у діяльності Йосифа Сліпого, де взаємодія різних культурних, соціальних та релігійних елементів приводила до створення нових культурних форм та явищ. Зокрема, синергетичний підхід допоміг вивчити, як зусилля Йосифа Сліпого щодо збереження української культурної ідентичності у діаспорі впливали на розвиток культурного середовища українців у країнах їх поселення.

Діалектичний метод дозволив проаналізувати протиріччя, які виникали у процесі культуротворчої діяльності Йосифа Сліпого, а також шляхи їх вирішення. Наприклад, дослідження суперечностей між традиційною культурою, яку намагався зберегти Патріарх, та новими викликами, пов'язаними з умовами життя у діаспорі, дозволило краще зрозуміти його стратегії адаптації та трансформації цих традицій в умовах глобалізації.

Метод феноменології був застосований для вивчення особистого досвіду Йосифа Сліпого, його духовних переживань і суб'єктивних уявлень про культуру та церкву. Феноменологічний підхід дозволив глибше зрозуміти мотивації Патріарха, його внутрішні переконання та цінності, які впливали на його культуротворчу діяльність. Використання цього методу допомогло дослідити, як

Йосиф Сліпий інтерпретував свою місію у контексті релігійних та культурних викликів свого часу.

Історико-документальний аналіз разом з *джерелознавчим підходом* стали ключовими методами у дослідженні архівних матеріалів, листування, офіційних документів та інших джерел, пов'язаних з діяльністю Йосифа Сліпого. Наприклад, бібліотека Українського Католицького Університету у Львові та історичний архів УГКЦ у Римі містять унікальні документи, які дозволили відтворити хронологію подій, пов'язаних з діяльністю Патріарха, та проаналізувати його вплив на культурне та релігійне життя української діаспори.

Використання *синхронного методу* дозволило дослідити культурні явища у їх взаємозв'язку на певному історичному етапі, зокрема під час святкування Ювілею Тисячоліття Християнства. Це дало змогу простежити, як діяльність Йосифа Сліпого впліталася у ширший контекст культурних та релігійних подій, які мали місце в українській діаспорі. Метод також допоміг вивчити, як його ініціативи взаємодіяли з іншими подіями, що відбувалися у цей час, і як вони вплинули на формування культурної політики УГКЦ за межами України.

Просопографічний метод був використаний для дослідження біографічних даних Йосифа Сліпого у контексті його соціальних зв'язків і взаємовідносин з іншими культурними та релігійними діячами української діаспори. Цей метод дозволив проаналізувати його особисті якості, які сприяли успішній реалізації його культуротворчої місії, а також його вплив на культурне життя українців за кордоном.

Статистичний метод застосовувався для кількісного аналізу даних, таких як чисельність парафій, кількість публікацій, обсяг архівних документів, що були пов'язані з діяльністю Йосифа Сліпого. Використання статистичного методу дозволило виявити загальні тенденції у розвитку культурного життя української діаспори, що знаходилися під його впливом, і оцінити масштаб його внеску у збереження української національної ідентичності.

Порівняльний метод дозволив провести зіставлення діяльності Йосифа Сліпого з іншими культурними ініціативами, що мали місце в українській діаспорі,

та з діяльністю інших релігійних лідерів того часу. Це дало змогу виявити унікальні риси його культуротворчої діяльності та зрозуміти її вплив на загальний розвиток української культури у діаспорі.

Термінологічний метод був використаний для вивчення, тлумачення та систематизації базових понять, багатозначних термінів, специфіку їх використання. Він став важливим інструментом для чіткого окреслення об'єкта й предмета дослідження, допоміг проаналізувати ідеологічні та духовні настанови Блаженнішого Йосифа.

Отже, використані методологічні підходи у сукупності забезпечили комплексний аналіз культуротворчої діяльності Йосифа Сліпого, дозволивши не лише глибоко дослідити його вплив на розвиток української культури у діаспорі, але й зробити важливі висновки щодо його ролі у збереженні та розвитку української національної ідентичності за межами України. Праця з архівними матеріалами та іншими джерелами стала можливістю використати та поєднати багато загальнонаукових та спеціальних методів. У цьому підрозділі стисло розкрито та описано принципи та методи, що були використані під час здійснення дисертаційного дослідження.

Перший розділ дисертаційної роботи присвячений теоретико-методологічним засадам дослідження культуротворчості української діаспори. Він складається з трьох підрозділів. В першому з них розглянуто, проаналізовано та інтерпретовано основні поняття й терміни, пов'язані з темою дослідження. На основі праць вітчизняних і зарубіжних науковців окреслено зміст поняття «культуротворчості» та тісно пов'язаних з нею «культури», «творчості», «культуротворчого процесу», «культуротворення», «культуротворчої діяльності». Розглядаючи культуротворчість у міждисциплінарному вимірі – з позицій філософії, соціології, психології, культурології та їх напрямів – проаналізовано ключові чинники, що вплинули на формування та розвиток цього поняття у науковому дискурсі.

У подальшій частині підрозділу подано роз'яснення щодо статусу Української Греко-Католицької Церкви як Східної католицької Церкви свого

права, яка перебуває у єдності з Папою Римським – наступником Апостола Петра. З'ясовано зміст поняття «Верховний Архієпископ», а також зроблено вступ до вивчення постаті Йосифа Сліпого, який активно працював в контексті української діаспори, насамперед, в Римі, а також у ширшому глобальному просторі. У цьому контексті проаналізовано окремі наукові напрацювання, присвячені дослідженню української діаспори.

Другий підрозділ розділу присвячено історіографії та джерельної бази дослідження. У ньому здійснено аналіз значного обсягу цінних та унікальних архівних документів, неопублікованих рукописів, монографій, статей, а також матеріалів періодичних видань. Усі використані джерела систематизовано на три тематичні групи, кожна з яких становить підґрунтя для реконструкції історичного контексту другої половини ХХ століття та вивчення постаті Глави УГКЦ Йосифа Сліпого. Особливу увагу приділено вивченню змін у підходах до дослідження його діяльності в різні періоди. Зазначено, що активне наукове осмислення особи Патріарха Сліпого в українському академічному середовищі розпочалося після виходу УГКЦ з підпілля та здобуття Україною незалежності. Водночас ще за життя церковного діяча за кордоном було опубліковано низку праць, присвячених його діяльності.

У межах дослідження, опираючись на загальнонауковий методологічний підхід, було дотримано принципів історизму, науковості та об'єктивності. Під час опрацювання джерел і матеріалів з обраної теми, застосовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: системний, історичний (компаративний), статистичний, а також методи аналізу, синтезу, узагальнення. Кожен із підрозділів дисертаційної роботи передбачав індивідуальний підхід до структурування і викладу матеріалу.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНА РОЗБУДОВА ЙОСИПОМ СЛІПИМ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Фундаментальну любов до Бога, Батьківщини, науки майбутній Глава УГКЦ Йосиф Сліпий виплекав у собі ще з дитинства. Він народився 17 лютого 1892 року в селі Заздрість Львівської Архиєпархії, на заході України. Його родина була глибоко християнською, патріотичною і заможною. Йосиф Коберницький-Дичковський успадкував прізвисько «Сліпий» від предка, який у 1709 році був переслідуваний і осліплений московитами за те, що брав участь, разом з гетьманом Іваном Мазепою і з шведським королем Карлом XII, у битві під Полтавою проти царя Петра I [288, с. 6]. Точного коментаря-пояснення про його прізвище не вдалося знайти, однак у Благовіснику за 1975 рік є надруковане коротке «Вияснення у справі прізвища Блаженнішого Йосифа». Це лист ісповідника віри отця Володимира Тернопільського – пароха с. Заздрість, що на основі парафіяльних метрикальних книг² дав певні роз'яснення у цій справі ще у 1944-му році. Архиєпископ Іван Бучко в лютому 1963-го року переклав цей документ італійською. Згаданий священник доводить, що справжнє прізвище Владики Йосифа – Коберницький. Він додає два важливих аспекти: прізвисько «Сліпий» отримав дід чи прадід через навислі великі брови. Через помилку, у метриці було записано саме родинне назвисько, а не справжнє прізвище. Це підтвердив о. Теодор Цегельський (1861–1939) – парох Струсівської громади, до якої швидше належала Заздрість. І батька, і братів Блаженнішого називали в селі Коберницькими. Другим аспектом є те, що коли батько Йосифа Сліпого осиротів, то його усиновив Роман Дичковський, що згодом видав за нього свою доньку Анастасію. Вони проживали довгий час у с. Хмелівка і вся близька родина мала прізвище Дичковський. Тому воно також має бути взате до уваги [46, с. 108]. Блаженнішого Йосифа більшість знає під прізвищем Сліпий, сам він часто використовував подвійне прізвище Коберницький-Дичковський.

² У цьому випадку – спеціальні церковні книги, в яких здійснюється реєстр осіб, що отримали Тайну Хрещення.

У своїй автобіографічній книзі «Спомини» Йосиф Сліпий дуже детально описує приклади глибоко-християнського життя своєї сім'ї. Тут він отримав здорове виховання, натхненне тими моральними та релігійними засадами, завдяки яким його особливі дари розуму та твердості характеру мали зміцнити та пронизувати кожную думку і вчинок. У дитинстві «...бачивши як батьки і брати, молилися навколішках, клякав і собі і прохав, щоби провели мені молитву батько або мати перед їдою рано і перед сном. Так само і в пості, за їх прикладом, бив я щодня поклони і постив строго» [239, с. 174], – згадує владика Сліпий. Завдяки заможності батьків, Йосиф отримав добру шкільну освіту: три роки навчався в Заздрості в початковій школі, вивчаючи також польську та німецьку мови; далі – у сусідньому селі Вишнівчик. З 1903 до 1911 року він навчався в Тернопільській гімназії, вивчаючи латинську, грецьку, німецьку та французьку мови. Великий вплив на Йосифа мав професор отець Микола Конрад (1876–1941), убитий радянським режимом і проголошений блаженным у 2001 році: він «...весь час дуже прихильно ставився до мене, і за це я йому вдячний дуже. В переходових роках я віри не стратив» [239, с. 99].

Після закінчення гімназії у 1911 році, Йосиф розпочав філософські студії у Львівському університеті, проживаючи в єпархіальній семінарії. Тут він мав нагоду, звичайно не випадково, зустрітися з Митрополитом Андреем Шептицьким, особистість якого мала на нього особливий вплив і чий загальновизнаний авторитет зробили його беззаперечним авторитетом, здатним розвіяти всі сумніви юнака [288, с.8]. Митрополит, побачивши в молодому Йосифові надзвичайні здібності до навчання, посилав його до богословської колегії «Канізіанум» в Інсбруку для завершення вищих студій. Там він отримав ступінь доктора богослов'я, написавши працю на тему «Концепція вічного життя у Євангелії від Йоана» («Die Auffassung des “Lebens“ nach dem Evangelium und I Briefe des Hl. Johannes (Eine exegetische dogmatische Untersuchung)»). У ній можна побачити «...великий ентузіазм до наукового дослідження, разом із здатністю проникати, впевненість у визначенні суті теми і строгий зміст дискусії, які роблять цю працю актуальною» [288, с. 10].

30 серпня 1917 року Митрополит Андрей Шептицький уділив священичі свячення Йосифові Сліпому. Відразу після цього молодий священник повернувся до Канізіануму, де склав усний іспит з догматичних предметів, а в 1920 році завершив свої теологічні та філософські студії працею «Вчення про Пресвяту Трійцю візантійського патріярха Фотія» («Die Trinitätslehre des byzantinischen Patriarchen Photios»). У цьому дослідженні «ми вже бачимо його темперамент могутнього й дієвого, але водночас мудрого й сучасного полеміста, що зробить його діалектику (особливо в промовах, написаних під час ув'язнення) завжди спокійною й переконливою, абсолютно вільною від неприємних моментів» [288, с. 12]. Надрукувавши 100 примірників праці, Йосиф Сліпий розіслав їх для отримання рецензій. Як згадує він сам – «Оцінки появилися дуже прихильні і в католицьких журналах, і в протестантських: німецьких, французьких, англійських» [239, с. 113–114].

Тим часом почалася українсько-польська війна (1918–1919 pp.), яка завадила Йосифу Сліпому повернутися в Україну, і протягом тих двох років він слухав курси філософії, класичних мов, мистецтва та історії закордоном. Опісля, він завершив богословські студії в Римі у Папському Східному Інституті (Pontificio Istituto Orientale), Анджелікумі (Pontificia Università «San Tommaso d'Aquino») та Папському Григоріанському університеті (Pontificia Università Gregoriana). Тут він отримав звання «magister aggregatus» за написану працю у важливій для нього галузі тринітарної богословської спеціалізації «Принцип натхнення у Пресвятій Трійці» («De principio spirationis in Sanctissima Trinitate & historica-dogmatica inquisitio»). В центрі його наукової та дослідницької діяльності було питання церковної єдності, яке він розглядав з теологічного, догматичного, культурологічного, духовного та історичного аспектів. Свої наукові праці він присвятив питанню «походження Святого Духа – «Filioque», тобто фундаментальному догматичному питанню, яке розрізняє Західну і Східну Церкви. Сліпий стверджував, що східна формула (від Отця через Сина) не протилежна західній. У своїх історичних студіях його цікавили люди, які займали особливе місце для єдності християн: український мученик святий Йосафат Кунцевич,

митрополит Андрей Шептицький, єпископ Йосиф Боцян (1879–1926) [284, с. 18–19].

У 1922 році Йосиф Сліпий повернувся до Львова і почав викладати в Духовній семінарії догматику, займався науковою та редакційною працею. Наступного року його обрано головою Богословського Наукового Товариства. Але митрополит Андрей Шептицький хотів також, щоб він взяв на себе провід духовної семінарії у Львові. Таким чином, отець Йосиф Сліпий погодився на посаду ректора (1924 р.), і це була «одна з найприкріших подій» для нього, тому що «треба було зачинати спочатку» [239, с. 119] працю у цій структурі. За короткий час він представив Митрополитові новий ректорат і почав змінювати порядок семінарії, враховуючи потребу розвитку в усіх сферах. У «Споминах» він писав: «Я бачив, що є потреба удосконалення в усіх напрямках, і тому не занехав думки оглянути бодай найважливіші європейські семінарії і богословські заведення» [239, с. 121]. Новий ректор переробив та доповнив правила Духовної Семінарії, розпочав видавати «Аскетичну бібліотеку Духовної Семінарії», змінив порядок денний, покращив їжу, завів більшу чистоту та ін. Окрім зростання духовного та побутового життя в семінарії, Йосиф Сліпий звернув увагу на науковий розвиток, зосередивши усі свої зусилля на створенні академічного духу, як у професорів, так і в їхніх слухачів в рамках богословських досліджень Сходу. Бажанням його, як провідника, було виховати своїх студентів-богословів, щоб вони були, перш за все, прикладом для душ парафіян, а водночас допомагали їм у матеріальних та господарських проблемах. Також не мало уваги він надавав мистецькій стороні навчання: «Я познакомився з професором Холодним, і він почав малювати іконостас, а пізніше цілу молитовницю. Різьбив скульптор Коверко, викладові салі розмальовували Гординський, Магалецький, Ковжун, Стефанович. Я закупив багато образів і повішав на коритарях так, що установа і академія робили високомистецьке вражіння» [239, с. 125]. Так інтенсивно і віддано він працював до арешту радянськими спецслужбами (1945 р.). Свою працю він продовжив, після вісімнадцяти років несправедливого заслання, у Вічному місті.

Прибувши до Риму, окрім лікування, участі у Другому Ватиканському Соборі, різних візитів та аудієнцій, Митрополит Йосиф почав обдумувати та реалізовувати власні проекти для скріплення та підняття українського духу на чужині.

Процес добровільної етнічної асиміляції є однією з небезпек еміграції. Поступове поглинання одного етносу іншим, розчинення однієї етнічної групи в іншому національному середовищі шляхом міжетнічних шлюбів, недотримання власних традицій і звичаїв, втрата культури, мови, релігії призводять до втрати власного коріння та самоідентифікації з чужим народом [282]. Це дуже добре розумів Глава УГКЦ, тому він мав власне бачення збереження української ідентичності поза межами Батьківщини. В Різдвяному посланні за 1970 рік Блаженніший пише: «Щоб не розплинутися в чужомовному безкрайому морю, є потрібна сильна організація. Найперше свої церкви: добитися відкриття позамиканих і всюди будувати нові, бо щойно біля церкви гуртується усе християнське і народне життя. При церквах треба конечно будувати школи, в яких молодь має отримувати освіту і християнське виховання. Організація власного, рідного шкільництва, наука в школах рідної мови, своєї історії, культури, обряду і духа своєї Церкви, це одно з найважливіших і найпекучіших завдань. А побіч церкви повинен стати дім для сходин і товариських зустрічей, – якщо товариства не розвинулися вже так, що мають свої окремі домівки. Одночасно повинні поставати і економічні установи, щоб створити свою власну господарську базу та прийти з поміччю для своїх потребуючих. Всюди повинна бути своя преса, бодай тижневики. Тоді вже до якоїсь міри українське громадянство в поодиноких державах було б забезпечене» [172, с. 5]. І відповідно до цього своєрідного плану, Блаженніший Йосиф розбудовував українську церкву, науку, піднімав національний дух на чужині, всюди, де були громади українців.

У цьому розділі описано та проаналізовано заходи, здійснені Йосифом Сліпим для піднесення та розвитку української духовності в діаспорі. А це і заснування комплексів духовної освіти, підтримка вже створених навчальних

закладів, і будівництво та меценатство Божих храмів, і візитації численних українських громад у цілому світі.

2.1 Заснування закладів духовної освіти в українському зарубіжжі

На початку ХХ століття УГКЦ на чолі з Митрополитом Андреем Шептицьким відгравала значну роль у душпастирській, культурно-просвітницькій та науковій сферах життя українського народу. Розуміючи потребу створення конкретної і потужної української наукової інституції для розвитку, насамперед, богословської освіти, він засновує Богословську академію, також дбає та фінансово допомагає багатьом освітнім закладам, дає стипендії талановитим учням, відправляючи їх навчатися закордон. Ставши Верховним Архiepіскопом, Йосиф Сліпий завжди мав перед очима величний приклад свого попередника. В одному з листів Блаженніший цитує: «...роздумуючи над прикметами українського народу, на першому місці [Андрей Шептицький] ставить нашу любов до науки й освіти. Він писав: “Як діти, що з такою ревністю горнуть до школи й бажають учитися, так і їх батьки та старші в народі уважають науку, освіту і знання – за першу й найважливішу потребу народу. Може стан пониження чи поневолення, в якому через довгі століття находився наш клир і наш нарід, може відчута інстинктом потреба, може свідомість, що ніщо більше, ніщо ліпше не причиниться до двигнення, як знання, – є причиною, що наука й освіта є у нас усіх ідеалом, до неї горнеться наша молодь ще в літах, в яких ледве чи може мати поняття про те, що є правдиве знання. За нею тужили і тужать ці покоління, що так дуже терпіли на тому, що їм бракувало знання, що часто не знали письма; досить, що бажання знання є поміж українцями загальне”. Велика це прикмета і дякувати треба Богові за неї і завдяки ній український народ створив та плекав високу і різnorodну духову культуру, яка розвивалася і збагачувалася творчістю багатьох поколінь» [221, с. 255–256].

В Римі, де і так не бракувало Папських університетів, інститутів, академій, завдяки Йосифу Сліпому постає Український Католицький Університет святого Климента Папи – спадкоємець Львівської Богословської Академії (ЛБА). Вона була

заснована у 1929 р. митрополитом Андреем Шептицьким «...як найпевніша підвалина духовного відродження нашого народу та приготування нашої святої церкви до сповнення великої грядучої місії у Христовому винограднику на Українській Землі та серед народів Східньої Європи, спрагнених Божої правди» [262, с. 13]. ЛБА мала богословський і філософський факультети, видавництво, бібліотеку, музей. Впродовж довоєнного періоду своєї діяльності цей релігійно-науковий заклад здобув міжнародне визнання і підняв престиж української богословської науки. Та з приходом радянської влади академія вимушено припинила функціонування, а в 1944 році її було ліквідовано [163]. Прибувши до Риму, Йосиф Сліпий, разом з доктором Миколою Чубатим (1889–1975) та отцем-доктором Василем Лабою (1887–1976), колишніми професорами ЛБА, на засіданні 23 червня 1963 року, згідно з правовим принципом «tres faciunt collegium», вирішують відродити її діяльність. «Оця, піднята знову, ідея не являється в нас чимось новим, але є продовженням непереривних змагань за добро науки і моралі та піднесення інтелектуального рівня українського народу, навіть у самій боротьбі за його існування» [213, с. 6]. Таким чином починає працю Український Католицький Університет святого Климента Папи, заснований 28 листопада 1963 року. Свою назву він отримав у честь святого Папи Климента I, що у II столітті був засланий на Південь України, де помер мученицькою смертю. Він також відомий своїм посланням до членів Коринтської Церкви [289]. У процесі опрацювання матеріалів, присвячених становленню та діяльності УКУ, було опубліковано наукову статтю [191]. Нижче подано більш детальний та ширший опис функціонування Університету як першого, великого і найбажанішого проєкту Йосифа Сліпого.

У Грамоті заснування, надрукованій у «Благовіснику» за 1966 рік [214], йдеться про основні завдання УКУ, серед яких:

— «розвивати українську науку, зосереджувати наукову творчість, підготовляти молодь до наукової й народньої праці та водночас творити для неї і моральну основу голошену Католицькою Церквою;

– пізнавати минуле українського народу, його християнський світогляд і світогляд цілого Сходу, до якого він належить, зібрати й закріпити це знання в книгах, як у вияві наукової творчості і невмируще свідoctво українського генія науки надхнене Святим Духом;

– виховувати молоде покоління, перейняти його католицькими засадами і вчинити готовим з запалом посвятитися науці та примінювати своє знання в житті;

– згуртувати розсіяних і розбитих українських католицьких науковців у цілому світі та з'єдинити їх наукову творчість у виданнях Університету» [214, с. 7].

25 листопада 1966 року була затверджена Конституція УКУ та надрукована у «Благовіснику» за 1967 рік [111]. Її розробляли владика Йосиф Сліпий, д-р Микола Чубатий, о. д-р Василь Лаба, д-р Володимир Янів (1908–1991), д-р. Юрій Старосольський (1907–1991), д-р. Василь Лев (1903–1991), др. Михайло Соневицький (1892–1975), д-р. Петро Ісаїв (1905–1973), о-др. Мирослав Марусин (1924–2009), о. д-р Іван Хома, о. д-р Ігор Мончак (1928–2007) та інші [261, с. 6]. Оригінал Конституції був написаний латинською мовою, а згодом перекладений українською [291, с. 21–23]. Вона була задумана та укладена як поєднання європейської та американської практики, залишаючи якнайширшу автономію у самоуправлінні для плекання науки і виховання студентів [213, с. 6]. Правовою базою УКУ були канонічні приписи та звичаї Києво-Галицької Митрополії та напрямні і вимоги тогочасних католицьких університетів. Верховний Архієпископ разом з Синодом українських єпископів під проводом Апостольського Престолу мали законодавчу та наглядову владу. Головною метою цього навчального закладу було розвивати науку, підтримувати науково-видавничу справу, підготовляти нові кадри для наукової на душпастирсько-виховної праці. У Конституції були передбачені такі факультети: богословський, філософічно-гуманістичний, природничо-математичний, факультет права і суспільних наук і медично-фармацевтичний. Також, в майбутньому, планувалося відкрити Інститут церковного співу й музики. УКУ мав власну печатку з однойменною назвою українською мовою та латиною – Universitas Catholica Ucrainorum a S. Clemente Papat, кожен факультет, відповідно, мав свої печатки [111, с. 9–10].

Згідно з Конституцією УКУ провід над ним мав Верховний Архієпископ-Митрополит з синодом УГКЦ. На три роки Верховним Архієпископом призначався Ректор, якому допомагав Сенат у складі проректора, деканів і продеканів та по одному члену-делегату від факультету. Місто Рим було тимчасовим осідком Університету [111, с. 10].

В УКУ діяла Професорська Колегія кожного факультету, до якої входили почесні, звичайні і надзвичайні професори, та по два делегати від доцентів. Секретаріят на чолі з Генеральним Секретарем займався прийомом прохань, веденням переписок та виготовленням документів УКУ. Фінансові питання вирішувала Квестура, підчинена Квесторові. Видавництво було підпорядковане Ректорові. Офіційною мовою була українська. Кожен з факультетів мав свої кафедри [111, с. 12].

Почесним професором ставав викладач, іменований Сенатом УКУ з подання Професорських колегій певного факультету з-поміж вислужених звичайних і надзвичайних професорів католицького університету. Звичайний професор – габілітований доцент або надзвичайний професор з певним науковим доробком. Його іменував Верховний Архієпископ з подання Професорської Колегії. Надзвичайним професором вважався габілітований доцент з науковим доробком, запрошений до співпраці Професорською Колегією певного факультету. Науковець, що здобув докторат та склав габілітаційний іспит міг стати доцентом через затвердження Верховним Архієпископом [111, с. 13]. Кожен науковий працівник – чи то професор, чи доцент – були зобов'язані скласти присягу Ректорові УКУ у присутності декана відповідного факультету. Для цього був спеціально складений і затверджений текст присяги: «Я, Н. Н., як практикуючий християнин, присягаю перед всевідючим Господом Богом, що поручену мені дисципліну буду викладати згідно з католицькою вірою, сповняти сумлінно всі накладені на мене професорські обов'язки і що в своїх осудах буду справедливий і безсторонній та дбатиму про розвиток Українського Католицького Університету. Так мені допоможи, Господи Боже, і те св. Євангеліє, що його дотикаю своєю рукою» [111, с. 10].

Щодо слухачів-студентів, то кожен, хто закінчив успішно середню освіту міг бути кандидатом на вступ до університету та після рішення Професорської Колегії приєднатися до навчання. Звичайний слухач отримував «іметрикуляційну карту» з зазначеними особистими даними та з правом складати екзамени. Були також надзвичайні слухачі, що не одержували свідоцтва про закінчення студій та не складали іспитів для отримання диплома. За певні порушення правил давали догану або виключали з навчального процесу. Після закінчення Університету кожен слухач отримував «свідоцтво відходу», а звичайний – «абсолюторію» [111, с. 15–16].

Викладання дисциплін в Університеті проводилося українською мовою, за винятком філософічно-гуманістичного та богословського факультетів, де певні виклади були латиною. За згодою Професорської Колегії факультету та Ректора дозволялося викладання іншими мовами. Екзаменаційна комісія складалася з трьох членів – декана або його заступника, професора, що екзаменує та третього члена, призначеного Професорською колегією. Ступені оцінювання – визначний, дуже добрий, добрий, задовільний і незадовільний та їх латинські відповідники – *summa cum laude, magna cum laude, cum laude, rite, insufficenter* [111, с. 16]. В університеті можна було здобути два академічні ступені – ліценціят і докторат. Всі студенти перш, ніж отримати диплом, мали скласти визнання віри, що його затвердив Папа Урбан VIII для східних християн [111, с. 17–18].

До складу першої Професорської Колегії увійшли: ректор – д-р Кир Йосиф Сліпий, проректор і декан Богословського факультету – о.-мітрат Василь Лаба, декан Філософічно-Гуманістичного факультету – д-р Володимир Янів, декан Правничого факультету – д-р Микола Чубатий, секретар – о. д-р Іван Хома та о. д-р Ігор Мончак, квестуру вів п. Василь Лосічко [261, с. 6]. Перше засідання Колегії відбулося 24 червня 1963 року, у палаті Високопреосвященнішого Митрополита Кир Йосифа Ватикані, у справі відновлення праці Богословської Академії у Львові шляхом створення Українського Католицького Університету з головним осідком у Римі, а також затвердження звичайних та надзвичайних професорів [261, с. 7]. Також ухвалили рішення про факультети та філії, які можна, в майбутньому,

відкривати в інших країнах. Головним їх завданням було «...внести свою лепту в скарбницю вселюдського знання. Його професори і його студенти мають перейнятися науково утвердженим католицьким світоглядом і ширити його серед українського і інших народів. З Університету мають виходити люди вчені, що мають збільшувати наукову продукцію і взагалі вийти на зустріч потребам народу в цей важкий час» [261, с. 8].

Першими викладачами УКУ святого Климента Папи були: др. Володимир Янів – звичайний професор психології, др. Михайло Соневицький – надзвичайний професор класичної філології, др. Михайло Тершаковець (1883–1978) – надзвичайний професор української літератури, др. Ярослав Рудницький (1910–1995) – надзвичайний професор української філології, др. Олекса Горбач (1918–1997) – надзвичайний професор слов'янської філології, о-др. Іван Хома – надзвичайний професор Історії Української Церкви, о-др. Мирослав Марусин – надзвичайний професор Літургії, о-др. Ізидор Нагаєвський (1908–1989) – надзвичайний професор історії Всесвітньої Церкви, о-др. Іван Гриньох – надзвичайний професор догматики, д-р. Богдан Казимира (1913–2007) – надзвичайний професор суспільних наук, д-р. Василь Ленчик (1912–2002) – надзвичайний професор історії, д-р. Богдан Лончина (1917–1985) – надзвичайний професор модерної філології, о. Юлій Тицяк (1903–1973) – надзвичайний професор історії Літургії, д-р. Дмитро Бучинський (1913–1963) – надзвичайний професор романістики, д-р. Петро Ісаїв – надзвичайний професор філософічних наук, д-р. Василь Лев – надзвичайний професор старослов'янської мови, др. Костянтин Кисілевський (1890–1974) – професор україністики, д-р. Віра Селянська (1926–2022) – надзвичайна професорка романської літератури, д-р. Богдан Галайчук (1911–1974) – надзвичайний професор права, о. д-р. Петро Качур (1918–2012) – надзвичайний професор біблійних наук [261, с. 7–8]. Кожного року викладачі змінювалися у зв'язку з різними обставинами, дирекція закладу запрошувала нових науковців. Основними напрямками діяльності УКУ були науково-дослідницька, видавнича та інформативна. Велика увага надавалася викладанню українознавчих дисциплін, організовуючи, зокрема, Високошкільні літні курси Українознавства.

Пошук приміщення для Університету було одним з важливих і нагальних питань. «Першим осідком було помешкання митрополита Кир Йосифа у Ватикані, яке призначив йому папа Іван XXIII. В ньому зосереджено канцелярію, збір книжок і музейних та архівних дарів. Одначе для викладів не було в ньому ні місця, ні можливости» [261, с. 225]. Згодом, за сприяння інженера В. Балі, Владика Йосиф відкупив великий монастир для монахів Студитів у Кастельгандольфо, в околиці Риму. Та це приміщення стало тимчасовим варіантом. У 1964 році вдалося знайти велику земельну ділянку на узгір'ї, з чудовим краєвидом на Рим, й інженер В. Балі розпочав будівництво Дому. Він мав стати місцем, де б наукові працівники разом могли розвивати працю у східному католицькому дусі, «...перший будинок Українського Католицького Університету, малий матеріальний дім, повинен стати центром великої духової інституції. Чи дійсно так станеться, чи справді це зерно розростеться у розлоге дерево, чи українці спроможуться завершити свою культурно-виховну структуру університетською інституцією, залежить у великій мірі від нас самих українців, від нашої піддержки» [166, с. 6]. Вже через два роки постала будівля площею понад 10 тис. метрів квадратних з п'ятьма поверхами. «В них приміщено дві молитовниці, Музей, Бібліотеку, Архів, чотири викладові салі і вигідні мешкання для кільканадцять професорів і студентів, магазини, кухню, дві їдальні, пральню і гараж. Віддільну частину замешкують Монахині Василіянки з окремою молитовницею. Вони ведуть кухню і ходять на виклади. Вони положили великі заслуги в урухомленні й упорядкуванні дому. Побіч є малі забудовання для підручної економії. В домі мешкало пересічно 15 осіб професорів і студентів. Мистці і скульптори, що працювали для української культури находили там приют» [261, с. 226]. Щодо фінансових справ, пов'язаних з будівництвом університету, видавництвом книг, кошторисом видатків, джерелами прибутків, виплат рахунків тощо, все це знаходилося виключно в руках Митрополита – «він сам, як уже зауважено, обдумує все до найменших подробиць, сам дає доручення і сам за всім доглядає!» [198, с. 365].

Урочистість посвячення «дому науки» відбулося 2 жовтня 1966 року. Його очолили Верховний Архієпископ Йосип Сліпий та Високопреосвященніший

Архиєпископ Іван Бучко, участь взяли численні священники, представники чоловічих і жіночих чернечих українських Чинів в особі їх настоятелів, семінаристи та вірні. Після посвячення самого приміщення розпочалася Божественна Літургія, яку співом супроводив хор семінаристів під диригуванням о. доктора Івана Тилявського (1919–1990) [171, с. 3]. Йосиф Сліпий звернувся до всіх з вітальною промовою [222], в якій висловив не лише його особисте духовне бачення, а й загальну місію Церкви в умовах діаспори. Університет мав стати осередком духовної освіти, науки та культури для українців за кордоном, особливо в умовах важкого становища Української Греко-Католицької Церкви під радянською владою. Ця промова підкреслює важливість відродження духовної та культурної ідентичності українського народу. Аналізуючи текст сказаного, важливо підкреслити основні тези:

– *духовна основа та символізм*. Митрополит Йосиф розпочинає свою промову, цитуючи євангельські слова: «Не бійтеся, від нині будете ловцями людей», що символізує надію та духовну місію університету, який стає місцем підготовки нових духовних лідерів. Патріарх підкреслює, що цей заклад буде служити всезнаючій Мудрості, яку він порівнює з Пресвятою Богородицею: «Невідомо нам, щоб був величавіший храм, щоб був могутніший і святіший понад той, який створив Господь Бог у своїй Пресвятій Богородиці» [222, с. 99]. Це підкреслює ідею, що університет є вмістилищем Божої Мудрості, подібно до Пресвятої Діви Марії;

– *історичні паралелі та натхнення*. Патріарх Йосиф використовує історичні паралелі, згадуючи про велич храму Святої Софії в Константинополі та інших великих соборів світу, щоб підкреслити значення Університету як духовного центру. Він каже: «Коли увійти було до того храму, якесь ієратичне, святе, таємне натхнення огортає душу людини і настроює її до молитви» [222, с. 101]. Ці слова підкреслюють, що навіть скромні за матеріальними ресурсами проекти можуть мати велике духовне значення, яке виходить за межі фізичних обмежень;

– *єдність і спільні зусилля*. У промові Митрополит Йосиф часто звертає увагу на важливість єдності та співпраці між усіма учасниками проекту. Він висловлює

подяку всім, хто сприяв будівництву університету: «Дякуємо також і тим всім добродіям, які молитвами і своїми жертвами причинилися до його здвигнення» [222, с. 102]. Він підкреслює, що без зусиль усіх українців, як духовенства, так і мирян, цей проект не міг би здійснитися;

– *Університет як символ віри та надії.* Промова Патріарха Йосифа акцентує увагу на тому, що університет має бути не лише навчальним закладом, але й символом віри та надії для українців у діаспорі. Він зазначає: «Дім побудований не на нині, не на завтра, але навіки, щоб був прибіжищем для нашої науки» [222, с. 102]. Це підкреслює його як важливий осередок, де українці можуть шукати істину і знання, навіть у складних обставинах;

– *мудрість і наука як інструменти визволення.* Патріарх Йосиф закликає присутніх до здобуття, вивчення мудрості та науки як засобів духовного та соціального визволення. Він підкреслює, що університет повинен бути місцем, де «Божя Премудрість провадила до тепер, маймо також надію, що Вона навчить нас читати сторінки своєї книги мудрости» [222, с. 102]. Таким чином, університет стає джерелом духовного збагачення і просвітлення, яке допомагає українцям зберегти свою ідентичність і розвиватися, навіть за межами Батьківщини.

Промова Патріарха Йосифа під час посвячення дому УКУ ім. св. Климентія Папи є важливим свідченням його відданості збереженню української духовної, культурної та інтелектуальної спадщини. Вона закликає до єдності, віри, стійкості та прагнення до знань, навіть у найважчі часи. Митрополит Йосиф використав символіку храмів і храмового будівництва, щоб підкреслити значення Університету як центру духовного і наукового життя для українців у діаспорі. Його слова є нагадуванням про силу віри, спільних зусиль та освіти в досягненні великої мети українського народу: «Нинішня хвилина – радісна хвилина! Господь дав нам велику ласку дійти до того, що ми бачимо нині своїми очима, допоміг нам збудувати цей дім для прославлення його Мудрости, щоб він лучив всіх нас, віруючих і невіруючих, любов'ю і жаждою науки та знання» [224, с. 6].

Перший академічний 1964–1965 рік в УКУ розпочався для двох факультетів: теологічного та філософічно-гуманістичного. До цього врегульовувалися правові і

бюрократичні нюанси, а також вирішувалось питання приміщення. Лекції проводились у монастирі «Студіон» у Кастельгандольфо (біля Риму). У 1966–1967 навчальному році працю розпочав і факультет математичних і природописних наук. Окрім філософії, значну частину навчальної програми становили історія України та інших народів світу, сучасні та класичні мови, література, географія, мистецтво. В період літніх канікул проводились відкриті лекції заокеанських професорів (д-ра Ярослава Рудницького про українське мовознавство, д-ра Богдана Боцюрківа (1936–1998) про радянську церковну політику в Україні, д-ра Юрія Шульмінського (1920–2010) про мистецтво). «Також працювали на Університеті малярі і скульптори: Святослав Гординський, Крук, Молодожанин, П. Холодний та інші» [261, с. 166]. Щодо студентів, то в перші роки їх було близько десяти, однак з кожним роком бажаючих навчатися збільшувалось. При зарахуванні звертали увагу на вже наявну базу знань і моральні якості вступника.

Відкриття нового навчального року було своєрідним святом і супроводжувалося насамперед молитвою – урочистою Архиєрейською Божественною Літургією, яку очолював митрополит Йосиф у співслужінні численного духовенства та у присутності студентів, батьків, гостей. В перші роки діяльності Університету Богослужіння супроводжував хор Малої семінарії під проводом отця Євгена Небесняка (1950). Такий величний початок навчання мав підбадьорити і надихнути студентів. У цьому контексті доцільно навести слова Патріарха Йосифа з його проповіді 15 жовтня 1972 року: «Університет починає сповняти своє завдання, а так само ті, що тут приходять, відходять з переконанням, що щось нового вони дізналися, поширили своє знання, піднесли свого духа, освідомили себе. Не треба зражуватися тим, що то мені вигідно чи не вигідно, але треба боронити свій народ, де б то не було і перед ким то не було б <...> І на вас, студенти й студентки, лежить той обов'язок» [259, с. 51].

Плідною була науково-видавнича праця УКУ. Впродовж перших п'яти років його діяльності вийшли друком багато наукових праць. Серед них: перший том «Історії християнства на Русі-Україні» професора д-ра Миколи Чубатого, два томи «Історії Римських Вселенських Архиєреїв» о. професора д-ра Ісидора

Нагаєвського, «Книга Псалмів» у перекладі о. Михайла Кравчука (1890–1972), «Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні в початку XVI ст.» о. професора д-ра Мирослава Марусина, «Митрополит Андрей Шептицький, його життя і заслуги» о. мітрата Василя Лаби, «The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I» д-ра Василя Ленцика, дві праці професора д-ра Олекси Горбача «Три церковнослов'янські літургічні рукописні тексти Ватиканської Бібліотеки» і «Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Епіфанія Славинецького», відновлено видання «Богословії», Видань Богословського Наукового Товариства, бюлетня «Вісті з Риму».

Все, що стосувалося навчально-виховного процесу, обговорювалося на засіданнях професорської колегії УКУ під керівництвом Митрополита Йосифа. Так, 11 червня 1970 року прозвучала пропозиція відкриття медичного факультету, однак через труднощі ця справа так і залишилась нереалізованою. 7 липня 1971 року на засіданні йшлося, зокрема, про відкриття гімназії у відреставрованому будинку на Мадонна деї Монті (Рим), де б навчали церковного співу. Плани встановлення пам'ятників Маркіяну Шашкевичу й Івану Котляревському були запропоновані на професорському засіданні 18 червня 1972 року, а владика Володимир Маланчук (1904–1990) запропонував поставити і бюст українському філософу Григорію Сковороді (1722–1794) [259, с. 107].

Згодом Митрополит Йосиф та об'єднані довкола нього науковці, професори прийняли рішення розширювати діяльність УКУ на інші країни. Таким чином, перша філія філософічно-гуманістичного факультету була відкрита у Буенос-Айресі (Аргентина) у 1966–1967 н. р. під духовним проводом Владики Андрія Сапеляка (1919–2017), Апостольського візитатора українців в Аргентині, організаційна частина була працею українського правника, політолога, публіциста д-ра Богдана Галайчука. Особливістю цього відкриття була тісна співпраця з словенською діаспорою. Урочиста інавгурація відбулася 9 березня 1967 року у Салоні Словенського Народного Дому в столиці Аргентини. Програма і план праці Філії складався з «...вивчення україністики і словеністики в рамках слов'янознавства (головне зайняття); студії про східне християнство; соціологічна

розвідка (професор Михайло Василик (1928–2017)) про українську еміграцію» [261, с. 176]. Варто зазначити, що в цьому ж році при Філії була відкрита Українська гімназія, в якій відбувалися постійні курси українознавства для середнього шкільного віку. Спочатку навчання тривало три роки, пізніше – чотири. Навчальна програма включала такі дисципліни: релігію, українську мову, літературу, історію, географію й культуру та суспільство.

На засіданні Професорської Колегії УКУ у Римі 27 червня 1973 року Блаженніший Йосиф піднімає питання відкриття філій в Австралії та в Чикаго (США). Вони мали стати своєрідними представництвами серед різних народів [259, с. 109]. У «Благовіснику» за 1973 рік було опубліковане повідомлення про заснування філії УКУ в Чикаго, штат Іллінойс. Верховний Архиєпископ Сліпий видав окремий лист-звернення – «Розвивати науку!» – з нагоди її інавгурації, в якій роздумував над притчею про Боже царство прирівняне до гірчичного зерна. Він високо оцінив працю діаспори над розвитком української науки у вільному світі: «Появу філій нашого Університету треба зачислити до важних історичних подій нашої еміграції. Це знак, що наша еміграція пройшла добу свого початкового росту і розвитку і стає дозрілою. В цій стадії вона обов'язково потребує високої української науки, зокрема науки, базованої на Христових засадах і вірі. Без неї ми осталися би серед народів примітивом без значення, і шкода було б нам думати про досягнення наших великих ідеалів – таких як державність і патріархат, місце на міжнародному полі, вплив на наших сусідів, вплив на могутніх цього світу. Без високої науки це неможливе, і усвідомлення цієї справи примушує нас до завзятої праці» [223, с. 98]. Таким чином, він закликав до ще інтенсивнішого старання у поширенні українських наукових інституцій, заснованих на Божій правді, Божих Заповідях і Божій науці. Реалізація цих засад принесе нашій Церкві і народу духовну силу і славу поміж усіма народами [223, с. 98–99].

Взимку 1974 року Верховний Архиєпископ Йосиф видав грамоту заснування ще однієї філії УКУ – у Вашингтоні, з власним будинком та поважним науково-педагогічним складом працівників. У Супровідному листі Владика закликав: «Філія УКУ в місті Вашингтона має стати маяком серед широкого світу для

української науки, про нашу Церкву і про славне минуле України та окличником нашого поневоленого народу серед вільних народів світу» [215, с. 159].

Великим здобутком стало відкриття філії УКУ в Монреалі (Канада) восени 1977 року. З цієї нагоди Блаженніший Йосиф надіслав свої вітання професорам і студентам. У своєму листі він називає «новою твердинею і огнищем української науки» новостворену філію та радіє, що його ідея «Істина і любов науки збирає в розсіянні суших» об'єднує багатьох українських науковців, студентів та людей доброї волі, що цінують рідні пам'ятки і здобутки української культури [221, с. 255]. На відміну від України, де навчання відбувалося методами діалектичного матеріалізму і молодим людям подавали викривлені знання, без належного плекання власної мови і традицій, за межами Батьківщини було багато можливостей розвивати «...свою рідну науку, створити рідні наукові центри, в яких наше молоде покоління пізнало б себе, свою минувшину, свою духовість, щоб ними жити і для добра рідного народу працювати. Без кадрів молодого доросту власної освіченої інтелігенції наша нація перестала б бути новітньою нацією і не могла б бути творцем своєї кращої долі. То ціль Українського Католицького Університету і його Філій. Для їх організації і росту не жалуємо нічого» [221, с. 256]. Відкриттям філії УКУ у Філадельфії був позначений 1978 рік.

Заснування філії УКУ у Великій Британії стало важливою цеглиною у розбудові та поширенні української науки у світі. Блаженніший Йосиф вклав більшу частину грошей у купівлю будинку для навчальних цілей в Лондоні на вулиці Голланд Парк (Holland Park Rd.). Основним завданням новозаснованого закладу було згуртувати студентів з Англії та Європи та українських вчених, щоб ділитися знаннями та науковими здобутками у світлі християнського вчення. Передбачалися виклади богословських наук, християнської філософії, вивчення рідного обряду, історії Церкви. Філія почала свою діяльність влітку 1978 року проведенням катехитичних і дяківських курсів та періодичними лекціями з релігії та української історії і культури. Патріарший фонд та вірні з Українського Патріархального Руху фінансово підтримували цю установу [159, с. 101–102].

Найвеличнішим здобутком другого п'ятиліття існування УКУ стало завершення і святкове освячення університетського Храму Божої Премудрості, 27–28 вересня 1969 року. Серед незліченного духовенства і вірних Папа Павло VI благословив і освятив храм, а також передав частинку мощів св. Климента для престолу собору Святої Софії. З нагоди того величного свята, він сказав, що Українська Католицька Церква засвідчує подвійну традицію на римській землі: «...одну – релігійну, через здвигнення оцього нового храму, і другу – культурну, через заснування, ще тільки що в початковій стадії, але багатонадійного і в сучасну хвилину так знаменного, нового Католицького Університету, що особливо характеризується студіями історії і мислі України...» [241, с. 222]. Це була «... одна з найсвітліших подій не лише в діях українських установ і зокрема Українського Католицького Університету, але й у всій віковій історії української Церкви й народу» [259, с. 9]. Тут хочемо процитувати слова тодішнього Президента послів християнської демократії Юлія Андреотті (Giulio Andreotti, 1919–2013): «Не було легко додати до списку, може, вже й неначе повного, римських церков, таких численних і таких багатьох стилів, – не було легко долучити до видатного числа наукових і культурних установ, італійських і чужих, які знаходяться в нашому граді, що-небудь нового. Однак, саме це сталося: Собор, присвячений Святій Софії, і прибічна будівля Українського Університету в ісході становлять дві нові появи, супроти яких, і я в це вірю, – християнський Рим, та й цілий світський Рим, може і повинен зайняти гідну поставу, з признанням і подивом!» [259, с. 24].

Відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку в Римі на території УКУ імені Папи Климента 18 червня 1972 року стало великою культурно-просвітницькою подією. Скульптура з білого каррарського мармуру є творінням італійського митця Уго Мацеї (Ugo Mazzei, 1910–1994). «Шевченко, вбраний у римську тогу – це нав'язання до його римської поеми “Неофіти” – держить у лівій руці “Кобзаря”, а праву підніс угору, мов би бажав звернути увагу своїх духових дітей на потребу знання й освіти. На постументі вирите ім'я поета українськими й латинськими буквами та дата його народження й смерті, а під тим напис: “Учітеся, брати мої...”» [259, с. 160]. Паралельно у ці дні, при філії УКУ, у Буенос-Айресі, відбулася

виставка творів, монографій та статей різними мовами, присвячених Тарасу Шевченку.

Окрім звичайних викладів при УКУ був започаткований філософсько-богословський курс для священників і мирян. Вперше він відбувався з 25 травня до 5 липня 1970 року. Ідею цього навчання затвердили владики Синоду Українських Католицьких Єпископів восени 1969 року у Постанові 2-ій. Його метою було «... дати нашим отцям духовним, монахам і монахиням, а також і мирянам, нагоду познайомитися з умовами життя й апостольської праці на рідних землях і на поселеннях» [35, с. 114]. На курсах вивчали догматику, історію України, української Церкви та літератури, Літургіку, катехитику, педагогіку, церковно-слов'янську мову, старовинні українські пам'ятники і соціологію. Наступний літній курс тривав з 1 до 31 липня 1971 року. Особливістю цього навчання стало введення у програму викладів українського композитора, музикознавця, диригента професора Ігоря Соневицького (1926–2006) про «золоту добу» української церковної музики (XVIII ст.), Київську академію та Глухівську музичну школу, українських класиків (М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя) [103, с. 146]. На третьому літньому курсі, що відбувався у Римі з 15 червня до 16 липня 1972 року, крім навчальних курсів, учасники побували на аудієнції у Папи Римського. Четвертий академічний літній курс передбачав у своїй навчальній програмі, зокрема, виклади української партесної (хорової) музики (XVII–XVIII ст.), аналіз літургійних співів та практичні вправи під проводом доктора музикології, професора Мирослава Антоновича (1917–2006). В такий спосіб Український Католицький Університет в Римі, «... відіграв значну роль у збереженні української музичної культури» [103, с. 199]. Всього таких літніх курсів було організовано вісімнадцять. Окрім навчання, студенти брали участь у паломництвах до святинь Риму, екскурсіях музеями та містами Італії.

Разом з Університетом, Блаженніший Йосиф подбав про зібрання книг для новоствореної бібліотеки та експонатів до музею церковно-мистецьких пам'яток.

До 1968 року фонд бібліотеки налічував близько 10 тисяч томів, багато з яких були подаровані духовними та світськими особами, іншими бібліотеками,

університетами, переважна більшість це були книги, передані Митрополитом Йосифом. Каталогізацію наявних видань розпочали у 1964 році. Бібліотека УКУ мала свій правильник, список українських та іншомовних часописів, газет, періодики. Директоркою призначено п. Ольгу Коновалець (до одруження – Федак) (1896–1979) – дружину та соратницю голови ОУН Євгена Коновальця. Впродовж 1968–1973 років у бібліотеці закаталогізовано понад 18 тис. книг.

Ще на початку своєї наукової діяльності, ставши ректором Львівської Богословської Академії, у жовтні 1932-го року отець Йосиф Сліпий відкриває у її стінах музей. До цієї справи були залучені відомі українські мистецькі діячі: етнограф і музеєзнавець, доктор Іларіон Свенціцький (1876–1956), археолог, доктор Ярослав Пастернак (1892–1969), дослідник церковної архітектури Михайло Драган (1899–1952), історик мистецтва, доктор Володимир Залозецький (1896–1959) та інші. Кожного року музей доповнювався новими експонатами. Наприкінці 30-х років фонди Музею налічували понад 1300 предметів [116]. Однак події Другої світової війни на довгий час перервали традицію збереження пам'яток в Україні. Патріарх Йосиф Сліпий відновлює цю важливу справу в Римі при УКУ. Так постає музей церковно-мистецьких пам'яток. Блаженніший пожертвував сюди багато власних надбань: цінні документи, релігійні і мистецькі предмети, велику кількість книг, подарунки з подорожей, світлини тощо. Згодом почали надходити цінні пам'ятки від різних жертводавців. Багато експонатів було куплено. До колекції долучилися також і українські митці діаспори: професор Святослав Гординський (1906–1993), художник професор Михайло Осінчук (1890–1969), лікар, громадський і культурний діяч, меценат Роман Смик (1918–2007), громадська діячка Ірина Павликовська (1901–1975) й інші [261, с. 219]. Всі цінності зберігалися у ватиканському помешканні кардинала Йосифа до весни 1966 року, коли їх було перевезено до новозбудованого приміщення УКУ. Цього ж року Святослав Гординський почав упорядковувати музей, розділивши його на мистецький і археологічно-природописний відділи. Двадцять шість великих застелених стелажів вміщали експонати з країн поселень українців: Аргентини, Бразилії, Канади та інших. Предмети релігійного культу, твори образотворчого мистецтва, колекції

світлин, особисті подарунки Блаженнішого тощо займали ще три великі кімнати. До жовтня 1967 року музей налічував 604 експонати. Директоркою була призначена пані Софія Янів (1908–2006) [123]. У 1970–х роках тут працювали громадська діячка Стефанія Пушкар (1901–1988), Марія Мазур, графік, живописець Андрій Мадай (1953), Ірина Павликовська. Тоді музей налічував понад 2 тисячі експонатів, які були виставлені у шести великих залах, коридорі, молитовниці і магазині при УКУ. Був укладений також музейний правильник із зазначенням: фінансування – Український Католицький Університет; директор призначався Верховним Архиєпископом та мав дбати про потреби музею (приміщення, експонати, персонал, фонди), ніс відповідальність за всі музейні цінності та майно; ціль заснування – збереження культурних цінностей українського народу та надбань інших народів; правила відвідування, дослідження та придбання нових експонатів [261, с. 219–220]. Особливий акцент при наповненні музейних виставок ставився на релігії та Церкві. Зокрема, тут зберігалися старовинні антимінси, чаші, плащаниці, ікони, хрести, свічники, релігійні фігурки. Цінними були творіння скульпторів Григора Крука (1911–1988), Леоніда Молодожанина (1915–2009), відомого під іменем Лео Мол, Михайла Бринського (1883–1957), Сергія Литвиненка (1899–1964); картини художників Миколи Бутовича (1895–1961), Марії Гарасовської-Дачишин (1911–2000), Бориса Крюкова (1895–1967), Михайла Осінчука, Петра Холодного (молодшого) (1902–1990) та інших. Широко представлене народне мистецтво: топірці, різьблені тарілки, вишивки, писанки, керамічні вироби [261, с. 221–223].

У 1971 році мистецький відділ Музею був перенесений у приміщення біля Храму Святих Сергія і Вакха та Жировицької Богородиці, що на площі Мадонна деї Монті (Piazza Madonna dei Monti). У будинку, біля храму, на третьому і четвертому поверхах були розміщені нові відділи музею: історичний з предметами церковного вжитку (єпископські і священичі ризи, антимінси, богослужбові книги, хрести, плащаниці тощо), відділ старовинних ікон, відділи народної різьби та вишивки з України та окремий відділ народного мистецтва з країн поселень українців. Була також окрема зала для скульптур, кілька кімнат з творами

образотворчого мистецтва, кімната з предметами життя і діяльності Блаженнішого Йосифа Сліпого. Природничий відділ залишився при УКУ на вулиці Бочей, 478 [259, с. 204]. В ньому була відображена велика любов Митрополита до природи. Десять великих шаф з науковим матеріалом, представниками зоологічного, палеонтологічного і мінералогічного світу. Тут були представлені різноманітні опудала тварин: різні види плазунів, ссавців, і навіть опудало ведмедя [132]. З кожним роком фонди музею наповнювалися цінними експонатами. Їх перелік можна побачити у звіті за 1972 рік про діяльність УКУ імені Климента Папи [259, с. 204–206]. У січні 1973 року у ватиканському тижневику «L'osservatore della Domenica» вийшла друком стаття Рафаеля Капомассі (Rafaele Capomassi) про українські наукові і культурні центри в Римі, де він описав великий внесок Кардинала Йосифа у розвиток української науки та культури, а також їх поширення у західному світі. Звертаючи увагу на Музей, автор назвав його іконографічним змістом вчорашньої і нинішньої історії України [287, с. 12]. Про цей дорогий серцю проєкт Митрополита опубліковано наукові тези під час написання дисертаційного дослідження, доповнивши їх сучасними фактами та подіями з життя музею [179, 186].

Окрім бібліотеки та музею, працю розпочав архів, а його директором був призначений отець Теофіль Горникевич (1891–1969). На той час у ньому налічувалося понад 100 картотек різних документів. В одному з пунктів Правильника архіву зазначається, що там «...переховуються університетські, церковні і світські акти, всі набуті і даровані архівальні збірки» [161, с. 224].

В УКУ була міцно поставлена видавнича справа, зокрема публікація українських наукових творів не тільки для своїх студентів і науковців, а й для широкого наукового загалу. Одна з найбільш об'ємних праць – дванадцять великих томів «Монумена Україне Гісторіка». Впродовж п'ятнадцяти років існування УКУ видав близько сотні томів. Ці праці охоплювали різноманітні наукові сфери: історія України, історія Вселенської Церкви (наприклад, Історія Вселенських Архиєреїв), українська література, філософія, філологія (два словники), твори

Блаженнішого Йосифа Сліпого, аскетичні твори, біблістика, література, право, патрологія, пасторальне богослов'я [134, с. 35].

На Архиєпископському Синоді (29 вересня – 3 жовтня 1969 р.) владики прийняли постанову про перехід УКУ Святого Климентія Папи у власність і відповідальність Синоду, тобто всієї Церкви. Це мало відкрити нові можливості для розвитку та розбудови навчального закладу. Таке рішення прийняв Йосиф Сліпий – основний ідейник, фундатор і засновник, поручаючи єпископату цілісний комплекс: будинок, бібліотеку, музей, видавництво. «Тепер вже легше буде кожному, хто, свідомий свого обов'язку супроти Церкви і народу, схоче прикласти рук до розбудови Українського Католицького Університету. Основи бо вже є, установа діє, нікому вже не приходитьсь починати з нічого» [194, с. 11–12]. Подальша діяльність вимагала чіткого і швидкого виконання трьох основних завдань: збільшення викладацького й адміністративного персоналу, підвищення кількості студентів та поставлення фінансової бази для потреб розбудови і дальшого оперування інституції [194, с. 12]. Щодо останнього, то Блаженніший, його близькі співробітники та свідомі миряни вже обговорювали створення «Патріаршого фонду», складеного зі щедрих пожертв вірних, щоб УКУ почав усебічну працю та повністю реалізував своє призначення і завдання [194, с. 14].

У своєму звіті на закінчення академічного 1975–1976 року Патріарх Йосиф повідомив про працю та плани УКУ, а також про наміри відкрити нові філії у Філадельфії, Торонто, Лондоні і Парижі.

Перший захист докторської дисертації у стінах УКУ відбувся 27 червня 1975 року. Докторант – ієромонах Рафаїл Турконяк представляв свою працю на тему «Літургія напередосвячених Дарів за обрядом української церкви». Головою комісії був сам Патріарх Йосиф, питання ставили доктор Василь Лев, отці Іван Гриньох, Іван Хома та Юрій Федорів [275, с. 78].

Щоб зрозуміти значення науки й самого Університету для Митрополита, вартує навести цитату з промови д-ра Богдана Галайчука на відкритті філії УКУ в Аргентині: «Коли називаю Український Католицький Університет особистим твором кардинала Йосипа Сліпого, не говорю цього в переносному значенні. Не

лиш сама ідея, не лише сам задум, саме бажання континувати українську Богословську Академію у Львові (єдину українську високу школу на Західній Україні) є заслугою нашого Верховного Архиєпископа, але й виконання. Для ілюстрації, вистане згадати таке: Від довшого часу веду переписку у справі зорганізування діяльності Українського Католицького Університету на тутешньому терені. Не веду її з деканом Філософічно-Філологічного факультету, до професорського складу якого належу, і в рами якого входить та діяльність, ані з генеральним секретарем Університету; всі листи, які дістаю, пише Його Емінінція Кардинал Йосип Сліпий. Коли стільки уваги присвячує наш Верховний Архиєпископ одному, і то периферійному теренові, що тоді говорити про цілість? Це дає уяву про велетенську роботу, яку Кардинал вкладає в те діло» [261, с. 174].

Підтримував Верховний Архиєпископ діяльність ще одного навчального закладу – Українського Вільного Університету (УВУ). Зокрема, великою підмогою стало часткове фінансування купівлі будинку Йосифом Сліпим, коли на початку 70-их років керівництво УВУ стикнулося зі спеціальними вимогами західнонімецького уряду до вищих навчальних закладів, а саме купівлю власного приміщення як передумови державної акредитації [121, с. 62]. Передумовою фінансування був пошук відповідного приміщення, що задовольнило б потреби навчального процесу. Таким чином, було знайдено будинок, втричі більший за попередній, недалеко від центру Мюнхена, з городом, залами, які мали пристосувати до аудиторій, підвальними приміщеннями для сховищ, кімнатами для бібліотеки [108, с. 144]. За сприяння професора доктора Володимира Яніва іншу частину коштів зібрала українська громада діаспори. Була створена Фундація УВУ (офіційно оформлена 20 жовтня 1975 р.), яка мала за мету «збереження української самосвідомості й ідентичності, культурної спадщини та традицій серед української молоді, особливо серед студентів вищих навчальних закладів у США та за кордоном» [121, с. 62], тобто малося на увазі, насамперед, фінансову та моральну підтримку УВУ та студентів. Влітку 1974 року була оприлюднена відозва у справі збору коштів на потреби УВУ, де йшлося про те, що «...частину коштів покрив Верховний Архиєпископ кардинал Йосиф Сліпий, але решту має дати

українське громадянство в усіх країнах нашого поселення» [121, с. 62. У 80-ті роки він підтримував фінансово українознавчі студії та проекти в УВУ, серед яких «Стежками своїх батьків». Часто звертався до учасників з вітальним словом та високо цінував їхні національні прагнення: «Гарна Ваша думка і мудрий плян. Де б Ви в світі не найшлись, з усіх усюдів ведуть стежки і дороги до Європи – колиски так званої західної цивілізації, всі дороги ведуть до Риму – центру християнства, а для кожного живого українського серця в Європі повно українських слідів, які проводять до гарної нашої України – батьківщини Ваших Батьків і Вашої!... Пізнавайте ці сліди наших предків, вчіться з них, щоб полюбити ту свою велику минувшину. Коли нею будете жити, будете могли працювати для майбутности нашої України, для її Церкви, для її Народу, що сьогодні переживає гіркі часи неволі, переслідування і упокорення» [121, с. 63].

Кардинал Йосиф Сліпий підтримував листування та запрошував до співпраці багато українських наукових інституцій. Одним із прикладів таких теплих відносин, є надсилання вітання працівникам та студентам Українського музичного інституту в Ньюарку (США) з нагоди срібного ювілею існування. Підкреслюючи високоідейну працю інституту, Блаженніший наголошує, що «...наша українська музика є частиною нашого національного “Я” і в минулому вона ушляхотнювала і плекала в нашій народі чесноти терпеливості, бадьорості, мужности і любови. Напевно і Ваш Музичний Інститут продовжує цю світлу традицію, виховуючи нашу молодь в дусі рідної музики і ці чесноти та продовжує благородний цей музичний вплив» [217, с. 251]. Лист закінчується архиєрейським благословенням та закликом до об'єднання навколо Інституту якнайбільше музикантів, української молоді, розвитку музичної видавничої діяльності та співпраці з філіями УКУ у Філадельфії, Вашингтоні та з університетом у Римі.

Отже, повернувшись із заслання, Митрополит Йосиф розумів важливість інформування світової спільноти про Україну як самостійну державу з власною історією, мовою, культурою, Церквою, традиціями. Патріарх був переконаний, що раз посіяне добре зерно проросте і дасть плоди. Він гуртував навколо себе науковців, митців, студентів, був меценатом їхніх проектів, плекав науково-

дослідну і видавничу діяльність. Тому й повстав величний Дім Науки, «кузня, в якій мають вишколюватися і виховуватися нові покоління священиків і мирських апостолів, борців за вільні від насилля правду і науку!» [95, с. 16] – Український Католицький Університет імені Святого Климента Папи. Йосиф Сліпий щедро підтримував поширення української культури, храмобудування, книгодрукування, бо був переконаний, що Україна стане незалежною, звільниться від окупантських рук і майбутні покоління матимуть потребу у цій культурній спадщині, яку він беріг і розвивав.

2.2 Роль архієрейських подорожей Йосипа Сліпого країнами світу у структурному зміцненні греко-католицької церкви в діаспорі

Дослідниця Мілена Рудницька стверджувала, що Йосиф Сліпий любив подорожувати – до війни об'їхав мало не всю Європу та Близький Схід [198, с. 333]. Він їхав з метою навчання і щоб набратися досвіду, як це було у випадку з організацією Богословської Академії, а також, щоб відпочити та набратися сил для нових звершень. Тоді він відвідав Італію, Німеччину, Францію, Великобританію [273, с. 81]. Збереглися цінні дорожні нотатки передвоєнних відвідин Англії, Святої Землі, Сицилії. Після звільнення із сибірських таборів, Йосифу Сліпому було заборонено повертатися в рідну Україну та до вірних УГКЦ. І попри всю свою активну діяльність у Вічному місті, він почав відвідувати паству на поселеннях у цілому світі. У цьому підрозділі здійснено аналіз мети і перебіг подорожей Блаженнішого Італією та цілим світом, адже вони мали окреме місце в проєкті об'єднавчої місії українців закордоном.

Після приїзду Йосифа Сліпого до Риму, багато людей хотіли побачити та почути в'язня, мученика за віру: преса активно висвітлювала героїчний життєвий шлях, мучеництво і визволення Митрополита. Тому в перші ж дні він отримав чималу кількість запрошень на відвідини тих чи інших міст. «Оскільки Митрополитові дозволяв на це час, він ішов на зустріч бажанню італійських владик. Бо відвідини різних міст були доброю нагодою продовжувати всією Італією ту саму

роботу, яку Митрополит почав на великих церковних урочистостях в Римі: ознайомлювати ієрархію, священників і вірних західньої Церкви з літургією і духовною спадщиною східньої, точніше кажучи, Української Католицької Церкви» [198, с. 334–335].

Перші роки перебування Верховного Архiepіскопа УГКЦ в Римі (1963–1968) позначені, здебільшого, освоєнням його на місці – побудова приміщення для УКУ, яке водночас було і його митрополичим осідком, житлом; налагодження контактів з Римською Курією, невеликі виїзди Італією та іншими країнами Європи як свідок пережитих гонінь Церкви у Радянському Союзі. Всюди Йосиф Сліпий намагався якнайбільше розповісти людям про Україну, греко-католицьку церкву, східний візантійський обряд, про українську мову, звичаї, традиції. Однією із перших нагод став Другий Ватиканський Собор (1962–1965) – найбільш переломна подія у житті Вселенської Церкви. У ньому взяли участь близько 2500 єпископів з усього світу. Сесії та заходи Собору широко висвітлювалися у засобах масової інформації. Папа Павло VI (1897–1978), відкриваючи доступ до соборових документів (13 листопада 1964 року) у Секретному Ватиканському Архіві (Archivio Segreto Apostolico), підкреслив, що «...з цих тихих сторінок історії виходить дзвінкий гімн шани минулому, усій пульсуючій історії Католицької Церкви, у її вірі, у її стражданнях, у її твердженнях» [304]. Українська Греко-Католицька Церква, як частина Вселенської церкви, була представлена п'ятнадцятьма владиками з-поза меж України. Відсутність на Соборі Верховного Архiepіскопа УГКЦ Йосифа Сліпого спонукала українських єпископів та мирян почати боротьбу за звільнення Митрополита. Так, в листопаді 1963 року українські єпископи оголосили «протест» через присутність спостерігачів Московського Патріархату, а відсутність Глави УГКЦ, тим самим пригадавши світовій спільноті та соборовим отцям «болючу дійсність воюючого атеїзму та переслідування Церкви» [45, с. 5]. Вже в лютому 1963 року ця справа досягла успіху – Блаженніший Йосиф прибув до Риму, приєднався до Соборових нарад та став голосом мовчазної Української Церкви «за залізною завісою».

Кожного дня присутні на Соборі владики молилися Святу Євхаристію, в окремі дні відправляючи її у різних обрядах. Це була унікальна нагода побачити та пізнати багатство інших літургійних традицій [201, с. 91]. За весь період проведення Другого Ватиканського Собору відомо про чотири велелюдні відправи богослужінь у візантійсько-українському обряді у Соборі Святого Петра, однак були і менш відомі. Зокрема, на Першій Сесії Собору (жовтень 1962 – червень 1963 р.), 21 листопада 1962 року, Службу Божу молився Архієпископ Гавриїл Букатко (1913–1981) у співслужінні священників і диякона; співав хор вихованців Колегії св. Йосафата [201, с. 92]. Друга Сесія (вересень–грудень 1963 р.) відрізнялася від першої, насамперед тим, що з причини смерті папи Івана XXIII (1881–1963) на його місце прийшов папа Павло VI, що, звичайно продовжив курс свого попередника, але з власним баченням на зміни у Церкві. Перший виступ Блаженнішого Йосифа на Другому Ватиканському Соборі мав відбутися 10 жовтня, що було «найбільшою подією цього дня», яку з нетерпінням всі очікували. І коли модератор Соборового засідання, кардинал Петро Аганіан (Gregorio Pietro Agagianian, 1895–1971), запросив його до слова, у Ватиканській Базилиці залунали спонтанні оплески в честь Митрополита «...за його геройське свідoctво вірі і Церкві» [147, с. 7–8]. Український єпископ був невимовно зворушений та зміг тільки сказати, що виступатиме наступного дня. 11 жовтня 1963 року Йосиф Сліпий підняв на Соборі низку важливих питань. Насамперед, він подякував за все, що отримала УГКЦ від Вселенської Церкви та висловив найбільші очікування: засудження атеїзму, розпізнання знаків часу, уваги до матеріальних та духовних вимог сьогодення, що можуть нашкодити християнській спільноті [242, с. 8]. Його виступ мав також глибокий культурний підтекст, адже широко представляв історію української церкви, знайомив синодальних отців з Україною та, на завершення, поставив питання піднесення Києво-Галицької Митрополії до патріархальної гідності [165].

На празник Покрову Пресвятої Богородиці у 1963 році Папа Павло VI прийняв Митрополита Йосифа на приватну аудієнцію. А вже 18 жовтня велика українська спільнота прийшли до Святішого Отця. Серед них духовенство, організація Українського Християнського Руху, члени Наукового Товариства ім.

Тараса Шевченка, Української Вільної Академії Наук, Українського Богословського Товариства, Українського Вільного Університету, що прибули з країн Західної Європи, громади українців з Риму. Про цю незабутню аудієнцію написав Ватиканський щоденник *L'Osservatore Romano*, помістивши велику світлину з події. Також на аудієнції прозвучав твір-молитва до Пресвятої Богородиці «Достойно єсть, о Божа Мати» у виконанні хористів Колегії Святого Йосафата та Малої Семінарії. На завершення події усі присутні співали «Боже великий, Творче всесильний, на нашу рідну землю споглянь» та «Многоліття» [139, с. 10–11].

Нижче подано основні думки важливого листа Митрополита Йосифа новообраному папі Павлу VI, який вдалося віднайти в Архіві Української Папської Колегії святого Йосафата. Він датований 3 липня 1963 року і детально знайомить Святішого Отця зі становищем УГКЦ у світі та на поселеннях. Починається текст щирими вітаннями з нагоди обрання на Папський престіл з запевненням синівської вірності та героїчної відданості українських греко-католиків аж до поневірянь в радянських таборах та смерті. Потім Йосиф Сліпий описує кроки, зроблені попереднім папою Іваном XXIII щодо УГКЦ: щодо способу служіння Літургій, щодо ствердження дійсності різних літургійних практик у Митрополії та всій радянській росії, здійсненими католицькими священниками двох обрядів та щодо продовження процесу беатифікації Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького [17, с. 1–2]. Лист продовжується представленням Папі Римському ситуації з Церквою у радянському союзі. Перейнявши митрополичий престіл, Йосиф Сліпий продовжив працю свого попередника. Головним питанням було провадити та головувати на Синоді, що збирався у Львові кожного четверга, і в яких брали активну участь велика кількість священників з різних єпархій, особливо з Львівської [17, с. 2]. Далі Йосиф Сліпий описав Папі відносини між церквою та радянською владою на початку своєї діяльності як Глави УГКЦ. У червні 1944 року радянський уряд запропонував Митрополитові відіслати делегацію у Москву щодо легалізації УГКЦ, запевняючи, що так роблять члени інших релігійних конфесій. На чолі з Климентієм Шептицьким (1869–1951), архимандритом студитів,

українська делегація була дуже добре прийнята у столиці Московії. Результатом поїздки стало визнання Й. Сталіном УГКЦ під проводом Митрополита Йосифа Сліпого. Однак, вже тоді радянське керівництво чудово розуміло великий вплив католицької церкви на український народ. Несучи величезні людські втрати власної армії на заході України через боротьбу з повстанцями, совіти зажадали посередництва греко-католицького митрополита. Він мав схилити головнокомандувача Української Повстанської Армії (УПА) Романа Шухевича (1907–1950) до припинення боротьби проти червоної армії. Та це була пастка для Митрополита Йосифа – його зв'язок з головою УПА поніс би важкі наслідки для всієї церкви та підтвердив би її політичну заангажованість. Після того, як українська делегація повернулася до Львова, радянська влада вже почала переговори з представниками Романа Шухевича, про капітуляцію. Це тривало декілька місяців і, очевидно, безрезультатно. В тому часі Митрополит Йосиф був попереджений, що якщо боротьба не припиниться – УГКЦ буде ліквідована. Він робив все можливе, щоб не допустити майбутніх переслідувань та знищення Церкви, пишучи листи та прохаючи керівництво УПА про припинення боротьби [17, с. 4].

Йосиф Сліпий продовжує описувати Папі як відчув, що наближаються важкі часи для Церкви в радянському союзі, де панував атеїстичний дух. В перші дні квітня 1945 року він зібрав владик Никиту Будку (1877–1949), Миколу Чарнецького (1884–1959), отців Климентія Шептицького та Йосифа де Вохта (1881–1956) та іменував їх адміністраторами на випадок свого арешту та ув'язнення. Тим часом міністерство державної безпеки (МДБ) вже готувало план арешту Митрополита Йосифа та ліквідації УГКЦ, що й відбулося 11 квітня 1945 року. З в'язниці Львова перевезено його до Києва, де велося слідство, допити, знуцання впродовж цілого року [17, с. 5]. Разом за очільником Церкви згодом були заарештовані, засуджені та відправлені на заслання всі греко-католицькі єпископи, а у березні 1946 року відбувся Львівський псевдособор. На ньому було оголошено про приєднання УГКЦ до московської православної церкви, а насправді її примусову та нелегітимну ліквідацію. Для вірних та духовенства це означало початок

переслідувань, арештів, допитів, судів, заслань та смерті за віру та вірність Католицькій Церкві.

Лист продовжується важливими відомостями про інших адміністраторів, призначених Йосифом Сліпим після арешту. Це були отець Іван Зятник (1899–1952), якого у скорому часі також арештували, відтак – отець Адріан Зафійовський (1882–1973), що перебуваючи у небезпеці обрав собі коадюторів – отця Миколу Хмільовського (1880–1963), отця Івана Чорняка (1899–1980), ректора Львівської семінарії, отця Григорія Мисака (1909–1978) та отця Василя Величковського (1903–1973) [17, с. 6]. Вся ця інформація була чітко розписана та подана папі Павлу VI як доказ непереривності діяльності ієрархії УГКЦ навіть у важкі часи переслідувань. Тоді владику Сліпий подає стислу інформацію з кожної єпархії – Перемишльській, Станіславській, Апостольській Екзархат Лемківщини, Чернівецький вікаріат, Мукачівській та Пряшівській єпархіях [17, с. 7–8].

Ще одна частина листа присвячена адміністративній діяльності Митрополита Андрея Шептицького в останні роки життя. Йдеться, зокрема, про поділ радянського союзу на чотири екзархати та призначення їхніх адміністраторів: європейська частина радянського союзу (росія) – отець Климентій Шептицький, Білорусія – отець Антон Неманцевіч (1893–1943), частина України (Волинь, Підляшшя, Хелм) – отець Микола Чарнецький, Велика Україна – отець Йосиф Сліпий [17, с. 9–11]. Створення таких адміністративно-церковних одиниць було одобрено Апостольським Престолом впродовж 1941–1944 років, разом з іменованими екзархами та правом збиратися на спільні Синоди. Єдиною умовою цієї справи була її таємність. У разі смерті одного з адміністраторів передбачалося, за необхідності, розширення повноважень іншого екзарха поза власну територію правління. Через переслідування, арешти та смерть трьох перших адміністраторів, залишився тільки Митрополит Йосиф, який далі продовжив таємно висвячувати та настановляти інших екзархів. Він також розширив адміністративну діяльність УГКЦ на Сибір, Далекий Схід, Казахстан і радянську Азію, тобто республіки Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан та інші та призначив адміністраторів та

генеральних вікаріїв [17, с. 11–13]. Митрополит Йосиф продовжує свого листа, розповідаючи про ведення пасторальної праці і проводу Церкви під час відбування покарання в сибірських таборах. Йому вдавалося писати та передавати вірним Пастирські послання, особливо з нагоди великих свят – Різдва, початку Великого посту Чотиридесятниці, Пасхи. Він згадує два довгих листи, написаних у засланні. Перший звернений до священників, які відійшли або, через страх вдають, що покинули лоно Католицької Церкви, з батьківською просьбою повернутися із згубного шляху. Другий лист адресований священникам, що страждали, страждають і будуть страждати у в'язницях, звертаючи їх погляд на Христа Розп'ятого від якого все почалося. «Я пригадав їм, що вони подібні до воїнів на арені, на яких звернений погляд небес і землі, вічності й історії, і за їхню наполегливість їх очікує вінець слави» [17, с. 14].

Вкінці цього листа-звіту до Папи Блаженніший Йосиф звернувся до Його Святості з проханням відновити вже отримані повноваження та надати нові. Також просив батьківського Апостольського благословення для себе, своїх священників і вірних, розкиданих величезними теренами СРСР.

29 жовтня 1963 року у Базиліці Святого Петра Архiepіскоп Йосиф Сліпий, разом з Ісидором Борецьким (1911–2003), єпископом для українців Торонто, та Ярославом Габром (1919–1980), єпископом Чиказької єпархії, молилися урочисту Службу Божу. З цієї нагоди було надруковано книжку з коротким описом Божественної Літургії у візантійсько-українському обряді, що починається з історико-літургійних нотаток, відомостей про старослов'янську мову та столицю України – Київ, кількість вірних обряду та основних частин Літургії Святого Йоана Золотоустого [18]. Хор студентів Колегії Святого Йосафата під проводом отця Олександра Дзеровича (1934–2015) супроводжував своїм співом це богослужіння. Присутній на молитві офіційний коментатор Ватикану Бенвенуто Матеуччі (Benvenuto Matteucci, 1910–1993) поділився враженнями: «Раз виглядає, що спів гармонізується із страждальним походом виходців на поворотньому шляху до Батьківщини, то знову на мелодію богомольних ченців, які звеличують і бачать Бога. Він безупину несеться габою, яка підкреслює фрази і рецитативи,

сольоспівом і хоровими модуляціями. Це молитва, що добувається з глибин душі на Літургії, овіяній духом, в якій зливаються мелодійні та хорові вислови давнини» [44, с. 7]. Ще однією молитовною подією був молебень з нагоди перенесення мощів Йосафата Кунцевича у Базилиці Святого Петра під час 76-ої Загальної Сесії (27 листопада 1963 року). Для всіх присутніх були роздані буклети з короткою біографічною довідкою про святого українського мученика за єдність [19, с. 4]. Був присутній Святіший Отець Павло VI, численні кардинали, єпископи, представники Східних Церков. Хор студентів Української семінарії та Колегії супроводжував молебень своїм співом, вкінці виконавши гімн-молитву до святого мученика Йосафата [154, с. 8]. 6 травня 1964 року Митрополит Йосиф відправив Архиєрейську Святу Літургію на гробі Священномученика Йосафата у співслужінні отця Івана Хоми, хоровому супроводі сестер Василіянок і Служебниць, присутності численних вірних [155, с. 11].

На Третій Сесії Собору (вересень–листопад 1964 рік) в день святого Івана Золотоустого, 13 листопада 1964 року, Папа Павло VI і дванадцять патріархів східних церков, серед яких мелхітський патріярх Максимос IV (1878–1967), а також численне духовенство молилися Святу Літургію візантійського обряду. Від УГКЦ були присутніми Митрополит Максим Германюк (1911–1996) і Архиепископ Гавриїл Букатко. «Співали до Служби Божої чотири на переміну хори, в тому два українські: Великої і Малої Семінарій; Грецької колегії та Руссікум. Так то під час богослуження перемішувалися різні мови: грецька чергувалася з арабською, а їм на зміну приходила церковно-слов'янська в різних вимовах поодиноких народів» [252, с. 11]. Аудіозапис цієї величної відправи вдалося прослухати під час праці у Ватиканських Архівах. Також зроблено більш детальний опис аудіозаписів, що знаходяться у Ватиканському Архіві, у папці №1730 на чотирьох бобінах:

Track 1. 44 хв. 30 с.:

- чоловічий хор співає пісню перед Літургією грецькою мовою;
- диякон обкаджує престіл та всіх присутніх;
- 27:40 – початок Літургії;

– диякон веде арабською, а мішаний хор відповідає: «Господи помилуй» старослов'янською, священник робить виголос грецькою;

– інший диякон співає виголоси старослов'янською. Хор змінився на чоловічий і співає малу екстенію перед другим антифоном та «Єдинородний Сину» старослов'янською;

– антифон «Блаженні...» співає чоловічий хор старослов'янською;

– тропарі грецькою. Виконує інший чоловічий хор з солістом;

Track 2. 27 хв. 30 с.:

– «Святий Божий» грецькою. Виконує інший чоловічий хор;

– благословення Патріарха «Господи, Господи, споглянь» і «Еспола еті Деспота» («Εἰς πολλά ἔτη, δέσποτα») відбуваються на «Святий Боже»;

– Прокімен, глас 1. Зміна хору, який співає старослов'янською;

– читання з Послання до євреїв, співає диякон старослов'янською;

– Євангеліє грецькою співано;

– Літургія продовжується грецькою;

– «Іже херувимів» старослов'янською, співає чоловічий хор (український).

Track 1. 37 хв.:

– Великий вхід з поминанням Папи Павла VI латинською і патріарха Максима, та всіх синодальних отців;

– «Яко да Царя» у виконанні українського хору;

– «Іспола еті Деспота» («Εἰς πολλά ἔτη, δέσποτα»);

– «Вірую», з «іже от Отца і Сина ісходящого» («Filioque»);

– Анафора грецькою у виконанні грецького хору;

– Освячення Дарів;

– «Достойно є...» – співає чоловічий хор старослов'янською;

– «Найперше пом'яни» – грецькою і з поминанням патріарха Максима українською мовою владикою Максимом Германюком;

– Екстенія (виголошує диякон старослов'янською), співає мішаний хор;

– «Отче наш» – співає мішаний хор старослов'янською, багатоголосся;

– «Єдин Свят» старослов'янською;

- Причасний: «В пам'ять вічну буде праведник...»;
- пісня грецькою мовою;
- причастя духовенства.

Track 2. 24 хв. 41 с.:

- «Благословен, хто йде в ім'я Господнє» старослов'янською;
- Причастя вірних;
- «Видім світа істини» старослов'янською;
- «Да ісполнятсє уста наша» у виконанні українського хору;
- «Прості приємши» старослов'янською;
- Заамвонна молитва грецькою;
- «Буде ім'я Господнє» співає мішаний хор старослов'янською;
- Відпуст грецькою;
- Закінчення Літургії: «Многая літа» Папі Павлу VI – виголос і спів старослов'янською;
- «Многая літа» виголос і спів старослов'янською патріарху Максимові, а також патріархам антіохійському, олександрійському, єрусалимському і всього сходу, всім митрополитам, архиєпископам і єпископам, та священникам;
- «Создателем і благоворителем святого Храма сего, поющим і молящимся, і всем православним християнам – Многая літа!» виголос і спів старослов'янською.

На записах відсутнє коментування Літургії латинською мовою, на відміну від попередніх Богослужінь. Вкінці Папа Павло VI поблагословив ікону святих мучеників Кирила і Методія. Під час цього хор співав тропар святим мученикам старослов'янською мовою. Завершилося Богослужіння співом пісні грецькою мовою [26].

Під час четвертої Сесії Собору (вересень–грудень 1965 рік) була відслужена Божественна Літургія в українсько-візантійському обряді. У письмовій згадці з Ватиканського Архіву вказано, що Службу Божу очолив Кардинал Йосиф Сліпий у співслужінні єпископів та священників та у супроводі хору вихованців Української Папської Колегії св. Йосафата. Кожен з присутніх отримав книжечку з короткою біографією Священномученика Йосафата Кунцевича, історично-

літургійною довідкою, в якій, зокрема, йшлося: «Сьогодні візантійсько-українського обряду, серед жорстоких утисків, дотримується приблизно 40 000 000 нез'єдинених братів і приблизно 5 000 000 католиків на Батьківщині та в “діаспорі”, вживаючи переважно старослов'янську мову» [20, с. 4].

Таким чином, живе свідчення мученика і в'язня за віру Митрополита Сліпого почули і побачили понад дві тисячі духовних осіб з цілого світу, що зібралися на продовження сесій Другого Ватиканського Собору. Поміж участю у робочих засіданнях, Блаженніший радо відгукувався на запрошення відвідати різні міста Італії, де розповідав про українську церкву на батьківщині.

Одним з найперших відвіданих міст Італії був Неаполь, а саме його Катедральний Собор Святого Януарія (Duomo di Napoli di San Gennaro), де владику Йосиф помолився Службу Божу. Саме в цьому храмі і до сьогодні відбувається справжнє чудо – застигла кров святого мученика Януарія, що був вбитий близько 305 року за часів правління імператора Діоклетіана, стає рідкою, протягом кількох днів залишається в такому стані, а потім знову гусне [198, с. 338].

Вкінці серпня 1963 року, на запрошення місцевого єпископа Ектора Баранціні (Ettore Baranzini, 1881–1968), Блаженніший Йосиф відвідав місто Сіракузи (Siracusa). На Літургії були присутні численні містяни і паломники з інших міст, а італійське радіо та телебачення транслювали подію на всю країну, місцева преса також широко висвітлила подію за участю Митрополита Києво-Галицького. Звідти подорож продовжилася до міста Барі (Bari), де спочивають мощі святого Миколая, Мирлікійського чудотворця. 30 серпня Блаженніший Йосиф молився Божественну Літургію на гробі Чудотворця [198, с. 340]. Опісля, він відвідав місто святого Франциска – Асиж (Assisi) з нагоди 25-річчя проголошення його покровителем Італії. 19 жовтня 1963 року Митрополит відправив Службу Божу на гробі святого. Тут Йосиф Сліпий ознайомився з діяльністю модерного монашого ордену – поєднання францисканської духовності з католицизмом – «За християнське суспільство». Це була спільнота молодих чоловіків та жінок, що займалися християнізацією тогочасного люду. Вони зобов'язувалися дотримуватися впродовж цілого свого життя трьох євангельських рад (убогості,

послуху та чистоти), віддаючись всеціло молитві, апостолатові та інтелектуальній праці. Владика Йосиф відвідав їхнє місце проживання «Цитадель», бібліотеку, музей сучасного релігійного мистецтва, театральну залу, модерну церкву тощо [198, с. 341–342].

10 листопада 1963 року Митрополит Йосиф прибув до м. Чітта ді Кастелло в Умбрії (Città di Castello). На запрошення місцевого єпископа Луїджі Чікуттіні (Luigi Cicuttini, 1906–1973) він відслужив Божественну Літургію під супровід хору Малих Семінаристів з Української Колегії. Після відправи були частування, під час яких Кир Йосиф жартував з семінаристами та «заохочував їх вивчати пильно цінні пам'ятки багатой західноєвропейської культури, на яку місто Città di Castello дуже багате» [126, с. 8]. Згодом Митрополит Кир Йосиф, на запрошення Єпископа Фіоренцо Анджелліні (Fiorenzo Angelini, 1916–2014), відслужив Святу Літургію в церкві шпиталю Пресвятого Спаса, неподалік Базиліки св. Івана Латеранського. Про подію написав римський часопис L'Osservatore Romano [127, с. 11].

На початку 1964 року Блаженніший взяв участь у ініціативі молитви за єдність усіх християн, що тривала впродовж тижня та супроводжувалася різними моліннями. На запрошення єпископа Флоренції Ерменегільдо Флоріта (Ermenegildo Florit, 1901–1985) 24 січня 1964 владика Сліпий відслужив Архиєрейську Літургію у катедральному храмі Санта Марія дель Фйоре (Santa Maria del Fiore). Наступного дня він молився у ще одному визначному храмі – Санта Марія Новелла (Santa Maria Novella), де був підписаний Флорентійський акт об'єднання східної церкви з Римом (6 липня 1439 р.). Місцева преса висвітлила подію з великим розмахом: «П'ять флорентійських щоденників звітували широко про церковні урочистості й мало не про кожен крок Митрополита. Вказували на аналогії між флорентійською Унією і сучасним екуменічним рухом³, між постаттю і ролю київського митрополита кардинала Ісидора і сучасним подвижником церковної єдності, українським Первоієрархом» [198, с. 344]. Наступні два дні Блаженніший Йосиф провів у Болоньї (Bologna) на запрошення

³ Ініціативи та заходи спрямовані на сприяння єдності християн різних конфесій.

місцевого єпископа Джакомо Леркаро (Giacomo Lercaro, 1891–1976), де відправив Божественну Літургію у візантійсько-слов'янському обряді [198, с. 344 – 345].

19–16 травня 1965 р. у провінційному італійському містечку Троя (Troia) відбувся перший єпархіальний Євхаристійний Конгрес. Місцевий єпископ Антоніо Піротто (Antonio Piroto, 1892–1982) запросив Блаженнішого на відкриття Конгресу та разом губернатором провінції Фоджа (Foggia), представниками місцевої влади та вірними вітали Кардинала Сліпого. Верховний Архиєпископ Йосиф долучився до величних святкувань, наступного дня відслужив Божественну Літургію та відвідав важливі історичні пам'ятки тієї місцевості: місто Фоджа та місцеву Катедру в романсько-пізанському стилі, старовинний монастир св. Леонарда ін Сіпонто (San Leonardo in Siponto) та церкву Богородиці – Santa Maria in Siponto – з криптою з X століття. Опісля Йосиф Сліпий відвідав Манфредонію (Manfredonia), місцевість відому через появи св. Архангела Михаїла. Того ж дня пополудню Блаженніший зустрівся з 76-літнім Отцем Піо (Padre Pio da Pietrelcina, 1887–1986) в Сан Джованні Ротондо (San Giovanni Rotondo), де попросив монаха молитися за українську церкву і народ [106, с. 4]. Дорогою до Риму Кардинал Йосиф відвідав монастир сестер Редemptористок та декілька церков Трої. У місцевій Катедрі молився Божественну Літургію разом зі співслужителями о. Бенедиктом Гринишиним (1917–1976) і о. Левом Гайдуківським (1924–2012), дияконував о. Роман Саба (1925–1982). На Літургії співав хор Української Малої Семінарії з Риму (близько тридцяти учасників) під диригуванням о. Івана Тилявського. На проповіді Владика розповів присутнім основні складові Візантійської Літургії, так як більшість з них мабуть вперше її бачили, а також про Пресвяту Євхаристію, оскільки це було відкриття Євхаристійного Конгресу. Ввечері Блаженніший Йосиф ще відвідав виставку пергаменних рукописних кодексів XI–XII століть [106, с. 5–6].

Переходячи до закордонних подорожей-візитацій Глави УГКЦ Йосифа, важливо звернути увагу на вже опубліковану розвідку [180], де на основі виголошених проповідей, промов, звернень, світлин та відео з поїздок, проаналізовано та висвітлено їх значення для українців діаспори того часу. Однею

з перших закордонних подорожей Верховного Архієпископа Йосифа була поїздка на американський континент тривалістю чотири місяці. Почавши з Канади, він відвідав Торонто, Вінніпег, Едмонтон і Саскатун. Звідти – на зустріч з українцями в Оттаві та Монреалю. Тоді відбув у США, а саме побував у Філадельфії, Чикаго, Нью-Йорку, Вашингтоні, Стемфорді та в інших менших містечках. В Колумбії Блаженніший відвідав українських вірних у Боготі та взяв участь в Міжнародному Євхаристійному Конгресі (1968 р.). Побував Владика в українських спільнотах у Каракасі (Венесуела) та в Лімі (Перу). Згодом прилетів до Бразилії та здійснив візитації українських вірних у Сан Паоло, Ріо-де-Женейро, Куритибі, Прудентополісі, Понті Гроссі. В Аргентині Йосиф Сліпий був у Буенос-Айресі, Пассадасі, Апостолісі, Обері, Бовені та інших. Дослідник історії Церкви А. Бабинський підкреслює переломну роль цих відвідин української діаспори, зокрема в історії мирянських змагань за патріархат. «Ці візити супроводжувалися сильним емоційним піднесенням, в результаті чого патріархальна ідея здобула широку підтримку в українській діаспорі, зокрема з боку її найбільших і найвпливовіших громадських об'єднань» [30, с. 4–5]

Завершивши візитацію Америки та Канади, владика Йосиф Сліпий прибув до Австралії. З пастирським візитом він побував в українських спільнотах Мельбурна, Сіднея, Аделаїди та інших міст, в Новій Зеландії відвідав українську спільноту в Окленді [288, с. 186–187]. В цих містах і містечках він завітав до українських єпархій, парафій, монастирів, шкіл та громадських, політичних та культурних установ.

5 грудня 1971 року у Буенос-Айресі Блаженніший Йосиф був присутній на відкритті пам'ятника Тарасу Шевченку. У своїй проповіді він підкреслив важливість цієї події для всієї української спільноти: «І як вияв нашої вічної пам'яті Тарасові Шевченкові ми відслонюємо і посвячуємо цей величавий пам'ятник. Є він і виявом нашої всеукраїнської єдності, де б не билось українське серце, і вдячності йому від аргентинських Українців за те, що він вчинив для українського народу. Бо він один з найбільших синів і творчих духів України, неперевищений співець його

долі й недолі, безстрашний борець за його краще і світле майбутнє, – геній українського народу» [225, с. 34].

Ця проста і на початку скромна поїздка виявилася справжньою маніфестацією і виявом динамічного життя та творчості української Церкви і народу в країнах американського континенту, Австралії та Океанії. У своєму підсумковому посланні-подяці Кардинал Йосиф пише: «В часі відвідин, переїжджаючи ці неозорі простори, з їхніми чарівними краєвидами, було видно метку в усьому розгоні організаційну роботу на церковному і народному полі Митрополитів, Єпископів, Духовенства і Мирян, здвигнені ними величаві катедри, собори і парохіяльні церкви, церковні будівлі, школи, музеї, громадські, культурні й економічні доми. Стільки священиків, хоч далеко не вистарчаючих, монахів, монахинь і вірних мирян, відданих невтомній і жертвенній праці під проводом своїх Владик! Всі вони у сильному запалі розбудови і розвою ставлять невідкличне домагання творити нові парохії, єпархії і митрополії. І це samozрозуміле, бо кожний народ в Католицькій Церкві хоче і має право не маліти і не слабнути, але рости, розвиватися та могутніти у всіх державах, де тільки він не жив би. Стільки наших добрих, святих і працюючих людей, що серед нинішньої безоглядної погоні за зиском не стратили духа жертви і любови для ближнього і безкорисної посвяти для Бога та свого народу! А понад тим витає над усіма в розсіянні сущими, серед інтелігенції, селянства і робітництва, дух церковної єдності і національної приналежности до великого українського народу» [219, с. 16]. Він дякує всім тим людям, що долучилися до його подорожі, за організацію молитовних богослужінь, святкових академій, концертів, промов, наукових доповідей, музейних виставок, декламацій, співочих і музичних виступів, знаменитих імпрез, за їхні дари для Собору Святої Софії та УКУ ім. св. Климентія Папи. Блаженніший Йосиф застерігає перед небезпеками, що можуть спіткати українців на чужині – відчуття меншовартості та нескоординованості в церковному і національному житті. Він також висловлює одностійне бажання про український патріархат та свободу віросповідання та легалізацію УГКЦ в Україні [219, с. 15–17].

Дослідниця Ольга Вітошинська (1908–2000) ще при житті Блаженнішого зібрала відгуки світової преси про його подорожі впродовж 1968–1970 рр. Відвідини Верховним Архиєпископом поселень українців у світі викликали неабияку зацікавленість і у мешканців тих країн. Що ж до самих українців, то авторка стверджує, що ці візитації «...виривали з байдужости, а то й безнадії, наших людей, що у чужому середовищі поволі забували про свою Церкву і Батьківщину» [51, с. 7]. У праці містяться публікації англійської, французької, німецької, іспанської, португальської, індійської та деякої слов'янської преси. В період, що охоплює подорожі, Йосиф Сліпий відвідав міста Канади, Америки, Колумбії, Венесуели, Перу, Аргентини, Парагваю, Бразилії, Австралії, Нової Зеландії, Німеччини, Іспанії, Португалії, Англії, Франції, Австрії, Індії та Мальти. Це були пастирські візитації вірних на поселеннях, але при цьому зустрічі з найвищими державними і церковними правителями. Авторка виокремлює кожну країну приїзду, даючи коротку інформаційну довідку про становище українців на цій землі (зокрема, наводить статистику кількості проживання), умови побуту, культурно-просвітницьку діяльність, пастирський супровід, відносини з корінними її мешканцями. Вся праця вміщена на 143 сторінках і ще понад 100 сторінок – світлини з подорожей Блаженнішого. Йосиф Сліпий був прийнятий головами держав, прем'єр-міністрами, президентами парламентів і сенатів на окремих аудієнціях, як найвищий і офіційний представник України в діаспорі. Також наукові і релігійні інституції наділяли його почесними титулами, в честь його приїзду неодноразово друкувались пам'ятні печатки. На закінчення передмови до своєї праці, О. Вітошинська додає, що цим своїм дослідженням хоче «...причинитися до загального зрозуміння виняткової індивідуальности Блаженнішого, непохитности його характеру, розуму, відваги, несамовитої працьовитости, помисловости й ініціативности, глибокого розуміння мистецтва всіх родів...» [51, с. 9]. Офіційне видання Верховного Архиєпископа УГКЦ «Благовісник» за 1969 рік, окрім 140 сторінок тексту про діяльність Йосифа Сліпого, містив також 200 історичних світлин, в тому числі 8 кольорових, з посвячення Собору Святої Софії, і велику кількість з його пастирських подорожей.

Вкінці квітня 1970 року Йосиф Сліпий здійснив паломництво до монастиря Отців Бенедиктинців у Монсеррат (біля Барселони, Іспанія) та Фатіми (біля Лісабону, Португалія). В цих місцях по-особливому вшановують Пресвяту Богородицю. У Барселоні він відвідав місцеву спільноту українців. Опісля Блаженніший Йосиф прибув до українських парафій у Великій Британії [151, с. 3–4].

Під час відвідин українців у Канаді та США Верховний Архиєпископ був вшанований званням почесного доктора католицькими університетами Оттави (Канада), Вашингтона і Чикаго [254, с. 281].

Тривалою пастирською подорожжю Йосифа Сліпого стала поїздка до Мельбурна (Австралія) на Сороковий Міжнародний Євхаристійний Конгрес (18–25 лютого 1973 р.) – особливий вияв євхаристійного богослужіння, публічне почитання Тайни Євхаристії. Блаженніший Йосиф прибув в Австралію 17 лютого, де його численно зустріла українська делегація. Після того він взяв участь у прес-конференції та від'їхав до «української твердині» у Норт Мельбурн. Вже 18 лютого Патріарх Сліпий виголосив проповідь на Конгресі. Опісля відвідав український катедральний храм свв. апостолів Петра і Павла, де відкрив виставку українських ікон та переслідуваної церкви. На вечірній Літургії він звернувся до вірних зі словом про роль Церкви у житті українців діаспори та її об'єднуючу функцію, незважаючи на політичну, ідеологічну групову приналежність. На святковій зустрічі, після молінь, були присутні активні вірні зі всієї Австралії, паломники, члени Об'єднання Українських Католицьких Організацій Австралії. Перед гостями виступили катедральний і молодіжний хори Мельбурна. 20 лютого владика Йосиф взяв участь у Святій Літургії латинського обряду разом зі всіма учасниками Євхаристійного Конгресу, а це були представники різноманітних літургійних обрядів та етносів. Важливим знаком прагнення єдності української церкви стали відвідини Блаженнішим 90-літнього єпископа Сильвестра Гаєвського (1876–1975), який впродовж 1953–1975 років був архиєпископом Мельбурнським та Австралійсько-Новозеландським Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). 24 лютого 1973 р. на честь Кардинала Йосифа та інших владик відбувся

великий святковий концерт. На сцені «St. Kilda Palais Theatre» виступили всі три мельбурські хори: катедральний – диригент Олександр Куціль (1910–2003), молодіжний катедральний – під керівництвом Оксани Тарнавської (1926–2020) та хор «Чайка» – диригент Степан Корінь (1914–2007) [37, с. 19]. Цього ж дня, на площі «Cricket Ground» молилися Божественну Літургію візантійського обряду. Разом з Митрополитом Йосифом, численним духовенством та вірними молився також і мелхітський патріарх Максимос V (1897–1972). Богослужіння супроводжували молодіжний катедральний та мелхітський хори. У неділю, 25 лютого, відбулося торжественне завершення Конгресу, так зване «Statio Orbis», відправою Служби Божої у латинському обряді та благословенням Найсвятішими Тайнами [37, с. 20].

Присутність кардинала Сліпого та величезне висвітлення його візиту в ЗМІ Австралії ще більше відкрили світовій спільноті важке становище Української Католицької Церкви на батьківщині. Під час Конгресу Рада українських мирян також склала лист-прохання до Папи Павла VI про визнання і допомогу українцям-католикам у їхній біді. Одним із конкретних запитів було встановлення патріархату, який би допоміг об'єднати розсіяних у всьому світі українців [305]. Український Євхаристійний Конгрес спричинився до друку та розповсюдження англomовної брошури «Ukraine: a Christian Nation» [37, с. 21], яка дала змогу багатьом читачам дізнатися про переслідування та страждання української Церкви і народу в СРСР.

Перебуваючи в Австралії, Архієпископ Йосиф Сліпий відвідав також й інші міста. Зокрема, 27 лютого він прибув у Квінбеян, де відслужив Божественну Літургію у церкві св. Михаїла [302]. На зворотному шляху, владика Йосиф відвідав Тайвань і Японію та ознайомився з їхньою культурою та звичаями. Тоді з Токіо він полетів до Ванкуверу (Канада) та був по тижневі в Едмонтоні, Саскатуні, Вінніпегу, Торонто та інших поселеннях українців, щоб «відсвіжити давні зв'язки та нав'язати нові тісніші». Найбільше Митрополиту Сліпому закарбувалося святкування Великодня – вперше в історії – з усіма канадськими владиками у Вінніпегу. Відтак, з Торонто він прибув до Філадельфії, та відвідав поселення

українців у Чикаго, Стемфорді, Нью Йорку та околицях. «Хорові виконання, танки, деклямації всюди стояли на дуже високому рівні <...> ці виступи заслуговували всюди на велику увагу з огляду на поступ у числі й на культурний рівень» [37, с. 59]. Перебуваючи у Чикаго, Верховний Архиєпископ освятив Храм святих Володимира й Ольги (20 травня 1973 р.) У своїй проповіді він звернувся до численного духовенства і вірних: «Ви довершили великого і небувалого діла! Переїхавши весь світ та усі українські поселення і громади, рідко де можна було стрінути таке величаве зібрання, а з тим таке співжиття і таку посвяту, як ось їх тут нині бачимо, дивлячись на вас» [38, с. 54].

Прибувши до Італії Блаженніший Йосиф радо прийняв запрошення архиєпископа Равенни (Ravenna) Сальваторі Бальдассарі (Salvatore Baldassarri, 1907–1982) з нагоди святкування 500-річчя смерті кардинала і патріарха Виссаріона (1403–1472), друга київського митрополита кардинала і патріарха Ісидора (1385–1390–1463). У вересні 1975 року Верховний Архиєпископ УГКЦ прибув на III Міжнародний Конгрес Товариства Права Східних Церков на тему «Положення мирян у праві Східних Церков» [41, с. 5]. Місто Равенна стало символічним, оскільки впродовж багатьох століть воно було осередком зустрічей східної і західної культури і мистецтва. Владика Йосиф найперше відвідав найбільшу із Равенських базилік св. Аполлінарія (Basilica di Sant'Apollinare Nuovo), з величними і надзвичайно красивими мозаїками, якою опікуються отці Бенедиктинці. Потім він оглянув мозаїки базиліки св. мученика Віталія (Basilica di San Vitale) – Ісуса Христа в молодому віці, імператора Юстиніана та імператриці Теодори з підлеглими. Відтак поїхав Блаженніший до найстарішого равеннського монументу, де старовинні мозаїки збереглись найкраще – Мавзолею Галії Пляцідії (Mausoleo di Galla Placidia) з V століття [41, с. 5–6]. Відкриття Конгресу відбулося у Базиліці св. Аполлінарія «Нового» (V ст.), де були присутні численні єпископи, священники і миряни різних обрядів. З українців прибув на святкування також отець доктор Софрон Мудрий, ЧСВВ (1923–2014). Наступного дня, окрім участі у засіданнях Конгресу, Йосиф Сліпий оглянув «живі та різноманітні» мозаїки «Баптистерію» (Battistero, V ст.), що близько катедрального Храму, та музей, де

знаходиться каплиця з мозаїками і горне сідалище зі слонової кості. Також Блаженніший відвідав базиліки св. Франциска (Basilica di San Francesco), св. Івана Євангелиста (Basilica di San Giovanni Evangelista) та Мавзолей Данте (Tomba di Dante Alighieri), що помер у Равенні близько 1321 року [41, с. 6]. Оглядаючи всі ці величні місця і пам'ятки з їхніми цінними і старовинними мозаїками, Архiepіскоп Сліпий надихався їхньою красою, думаючи про мистецьке оздоблення мозаїками Собору св. Софії в Римі. У п'ятницю, 26 вересня, Блаженніший прибув до Венеції (Venezia), де його зустрів місцевий патріарх кардинал Альбіно Луччіані (Albino Luciani, 1912–1978, у майбутньому – Папа Іван Павло I). Відвідинами Собору св. Марка (Basilica di San Marco) та крипти поховань венеційських патріархів розпочався перший день перебування. У суботу, 27 вересня, Йосиф Сліпий помолився Божественну Літургію на гробі св. Марка – покровителя Венеції. Опісля він відвідав острів св. Юрія, де знаходяться мощі останнього. Колись там відбувався Конклав, на якому було обрано папу Пія VII (1742–1823), що відновив Галицьку Митрополію у 1807 році. Блаженніший Йосиф оглянув бібліотеку та архів, що знаходяться біля храму. На завершення відвідин монахи-бенедиктинці подарували українському владиці книгу з історією архимандрії з підписом-присвятою: «покірний дар Його Емінінції кард. Сліпому, подивогідному ісповідникові Христової віри – архимандрит і спільнота св. Юрія з нагоди його відвідин архимандрії св. Юрія» [41, с. 7]. Другу частину дня провів Кардинал Йосиф у «Палаццо Дукале» (Palazzo Ducale), де у залі «Дель Маджор Консіліо» («Sala del Maggior Consiglio») знаходиться відома картина четвертого хресного походу у 1204 р. авторства Якопо Пальми (Jacopo Palma il Giovane, 1544–1628). У неділю, 28 вересня, Верховний Архiepіскоп Сліпий молився Літургію на острові св. Лазаря разом з вірменськими монахами мехітаристами⁴. Вони співали деякі частини вірменською мовою (Святий Боже, Іже херувимів, Вірую, Свят свят, Отче Наш). На проповіді Митрополит Йосиф згадував про вірмен на заході України, а

⁴ Назва походить від їх засновника Мехітара (1676–1749), що тікаючи від переслідувань разом з малою групою монахів, отримав від венеційського сенату на постійне користування острів св. Лазаря.

саме у Львові, про їхню церкву, про тих, що в Сибіру. Потім був обід та екскурсія монастирем і островом [41, с. 7]. Наступного дня Блаженніший Йосиф прибув на острів Мурано (Murano) до базиліки св. Марії і Донато (Basilica di Santa Maria e Donato), де знаходиться мозаїка Матері Божої «Оранте». Дорогою назад він відвідав і острів Торчелло (Torcello) з його пам'ятками та старовинними мозаїками. З Венеції поїхав Йосиф Сліпий у Флоренцію (Firenze), де його зустрів та супроводжував кардинал Ерменегільдо Флоріт впродовж двох днів. За цей час Блаженніший оглянув катедральний храм з куполом Брунелескі, де відбувався Флорентійський собор (1439 р.), Баптистерій з його прекрасними мозаїками, галерею Уффіці (Galleria Uffizi), Палаццо Мозаччо (Palazzo Masaccio), храми св. Марії Новелли, Святого Духа (Basilica di Santo Spirito), св. Мінято аль Монте (Basilica di San Miniato al Monte), св. Хреста (Basilica di Santa Croce), св. Марка (Basilica di San Marco) та однойменний музей, базиліку св. Лаврентія (Basilica di San Lorenzo), каплицю Медічі (Cappelle Medicee), Лаврентійську бібліотеку (Biblioteca Medicea Laurenziana) з цінними манускриптами і документами Флорентійського собору, церкву св. Франциска та містечко Фезоле (Fiesole) [41, с. 8].

У вересні 1976 р. Йосиф Сліпий ще раз відвідав Америку з причини участі в заупокійних богослужіннях за Архиепископом і Митрополитом Філадельфійським Амвросієм Сенишиним (1903–1976) [39, с. 101–102]. Поміж тим, він здійснив інші важливі візити. 18 вересня зустрівся з президентом США Джеральдом Фордом (1913–2006) у Білому Домі [39, с. 9–10]. Цього ж дня відвідав Українську семінарію у Вашингтоні. Також відправив Панахиду над гробом президента Джона Кеннеді (1917–1963) на Арлінгтонському цвинтарі, зустрівся з вірними, відвідав Філію УКУ [39, с. 10–11]. Вже 21 вересня Блаженніший прибув у Дженкінтаун для посвячення площі під будівництво храму святого Михаїла. Філадельфійські українці прийняли його 23 вересня на парафії Христа Царя, де відбулась Божественна Літургія та освячення іконостасу [39, с. 14–22]. Наступного дня владика Йосиф прибув до Нью-Йорка. З 26 вересня до 9 жовтня він відвідав з пастирським благословенням, молитовними заходами, богослужіннями Пассейк, Чикаго, Торонто, Вестон-Торонто, Сент-Кетерінс, Бурлінгтон. 10 жовтня владика Сліпий освятив

новозбудований храм Успіння Пресвятої Богородиці у м. Міссісагуа. Наступного дня він відвідав Ошаву; у Вестон-Торонто мав зустріч з учнями та працівниками школи св. Дмитрія; відвідав Галерею образів в Українському музею. 13 жовтня владику Йосиф прибув до Кітченеру, звідти – у Клівленд-Парму, 15 жовтня вже зустрів своїх вірних на парафії св. Михаїла у Торонто, а 17 жовтня його вітали на парафії св. Покрови. Останньою, у Торонто, Верховний Архієпископ відвідав катедру св. Йосафата. 22 жовтня він прибув, з пастирським візитом, до Монреалю, де його вітали численні вірні, зокрема на різних парафіях [39, с. 23–152]. Свої пастирські відвідини він закінчив 18 листопада.

Останніми закордонними подорожами у Йосифа Сліпого, зважаючи на вік та стан здоров'я, були візитації вірних у Голландії (Утрехт, Неймеген) та Німеччині (Мюнхен: благословення і посвячення дому Українського Вільного Університету) [39, с. 153–161]. На святковому концерті, присвяченому візиту Кардинала Йосифа співав мішаний хор ім. св. Андрія під диригуванням Катрі Колянківської. Архидієрейську Божественну Літургію своїм співом супроводжували мішаний церковний хор (дир. Микола Філь) та дівочий хор «Діброва» (дир. Марія Гарабач) [105, с. 238]

Отже, завершивши проекти, розпочаті після свого звільнення та приїзду до Риму – організацію УКУ імені святого Климента Папи та будівництво Храму Святої Софії, відновлення монастиря студитів над озером Альбано та повернення у власність храму святих Сергія і Вакха, Йосиф Сліпий починає відвідувати українців на поселеннях. Він, насамперед, хотів бачити їхнє становище на власні очі, щоб знати чим і як можна допомогти. З нагоди його приїзду організовувались якнайкращі прийоми, відбувалися офіційні зустрічі, урочисті посвяти, святкові концерти. Для самих українців він був «національним героєм», що гуртував, піднімав їх дух, надихав; для всієї світової спільноти він був свідком незламності і вірності, що розказував правду про реалії життя за «залізною завісою», переслідування за віру і домагався свободи для своїх співвітчизників на батьківщині.

2.3. Йосиф Сліпий – меценат і будівничий українських храмів за кордоном

Поміж всіх своїх задумів і проєктів, Йосиф Сліпий був великим будівничим Церкви і ревно дбав про її розвиток. Своє бачення будівництва українських церков в еміграції він виклав в одному зі звернень у 1968 році. Повертаючись до рідної традиції зведення мурованих та дерев'яних храмів у візантійському стилі, владика Йосиф підносить українських архітекторів, котрі створили власний стиль – козацьке бароко (представником якого, наприклад, був Іван Барський (1713–1791)). З початком Другої світової війни будівництво церковних споруд в Україні припинилося. Логічне вирішення Кардинал Сліпий вбачав у продовженні традиції українського храмобудування в країнах поселення наших людей. Іншою проблемою, на його думку, було збереження чистого церковного обряду та формування священичих кадрів, свідомих зв'язку з рідною, матірною церковною культурою. Запозичення чужих архітектурних форм, таких як вежі на фасаді, костели, як наслідок – асиміляція з країною проживання. «Одною з головних причин занедбування українських архітектурних форм є те, що при будові нових церков не розписується конкурсу на проєкт церкви, в якому могли б брати участь всі наші архітекти» [211, с. 25]. Отже, Йосиф Сліпий прагнув розвивати модерну українську церковну архітектуру, основою якої були б старі традиції.

Поряд зі зведенням УКУ ім. Святого Климента Папи, Йосиф Сліпий починає будувати університетський храм Святої Софії, який мав служити і для пасторальних потреб звичайних людей. На той час у Вічному місті не було української прилюдної церкви, а тільки молитовниці (приватні каплиці) [261, с. 231]. Владика Йосиф запросив до співпраці над проєктом будівництва італійського архітектора, доктора, інженера Лучіо ді Стефано (Lucio Di Stefano), представивши йому планування Київської Софії. На основі цих розробок італієць випрацював план університетської церкви з деякими змінами, що їх вимагав римський будівельний уряд. У червні 1967 року фірма італійського інженера Мацці розпочала будівництво Храму на честь Божої Премудрості – Софії.

Святиня збудована за принципами візантійсько-давньоруського сакрального будівництва [204, с. 39]. Цьому стилю притаманна форма храму у вигляді рівнораменного хреста, на перехресті його рамен зводять підбанник, а на ньому – великий купол, тобто баню у вигляді півкулі. По боках можуть бути розміщені два, чотири або шість менших куполів. Такі церкви ззовні визначаються симетрією, а внутрішньо багато оздоблені цінними мозаїками, фресками чи іконами [243, с. 48]. Внутрішня традиційна візантійська структура храму ділить його на три частини – притвор, храм вірних та святилище; одну від одної їх, зазвичай, відділяють спеціальними перегородками. Притвор від Храму вірних відділяє проста стіна з дверима (по-декуди, трьома), на якій можуть зображатися ікони. За традицією перших віків християнства, ця частина призначалася для оглашених чи катехуменів – людей, що готувалися прийняти святу Тайну хрещення. Тут проводилися для них навчання, а також була поставлена хрестильниця з водою, де й відбувалося Таїнство. Той, хто був нехрещений не мав права заходити у Храм вірних – частини церкви, призначеної для охрещених людей. Саме тут здійснюються інші Тайни, богослужіння, треби. Тут моляться і співають дяки, хор. Тут проголошується Слово Боже [243, с. 58]. Храм вірних від Святого Святих (Святилища) відділяє, традиційно, дерев'яна перегородка, звана «іконостас». У своїй богословській праці «Пастирське Богословіє» єпископ Юліян Пелеш (1843–1896), у розділі «Літургіка», зазначає, що це «низька перегородка», що за часів Василя Великого змінилася на «решетовану» та покрилася образами (іконами) від чого і пішла її назва [160, с. 139–140]. Символічне значення іконостасу – Страшний Суд, а духовне значення полягає у наочному відкритті небес для людини. У Святилищі на великому престолі відправляється Служба Божа.

Виглядом і формою храм Святої Софії в Римі нагадує первісну будову Храму Святої Софії Київської князя Ярослава Мудрого (978–1054). Патріарх Йосиф особисто дбав та обдумував декоративне наповнення, щоб Собор промовляв до нас історією нашої Церкви. Весь храм зсередини прикрашають мистецькі мозаїки на тему спасіння людського роду. Над їх проектами працював Святослав Гординський, а Блаженніший особисто контролював процес та давав свої зауваги.

Самі ж мозаїчні роботи виконала школа-студія Марка Тулія Монтічеллі (Studio di Marco Tullio Monticelli) [259, с. 238–239].

Мистецтвознавець Олег Сидор (1945–2022) виокремлює декілька причин чому Йосиф Сліпий обрав саме техніку мозаїки для оздоблення Собору. Найперше, це був традиційний ще для Київської Русі спосіб прикрашання храмів, який запозичили з Візантії. Як приклад маємо мозаїки Софії Київської, Михайлівського Золотоверхого монастиря та ін. Блаженніший вбачав у цьому тяглість давньої української християнської традиції. «Свята Софія Римська справді стала своєрідним маяком для розсіяних по світах українців, стала тим джерелом духовності, у якому можна почерпнути сили і стимулу для подальшого крокування життєвими дорогами. Здається (й напевне так і є) – у її стінах акумулювалася велетенська духовна енергія Патріярха Йосифа Сліпого, і її вистачить для всіх на віки» [204, с. 42]. Ще однією причиною вибору саме такого способу оздоблення є довготривалість мозаїк, що забезпечила Соборові чільне місце між славними римськими мозаїками [272, с. 33].

Майже всю внутрішню площину храму покриває суцільне золоте тло як символ світла Божественної істини. Це дає відчуття ще більшої значимості і величавої гідності Собору. Такій самій атмосфері підпорядковані інші елементи внутрішнього оздоблення. Найпершими, перед посвяченням храму, були виконані запрестольні композиції – Свята Софія (вверху) і Євхаристія (внизу) [204, с. 42]. Однією з найвеличніших і найкрасивіших є мозаїка Софії – Божої Премудрості, що розташована за головним престолом над мозаїкою Пресвятої Євхаристії. «Свята Софія, згідно з іконописною традицією, зображена в образі огнекрилої жінки, одягненої в царські пурпури, прикрашені дорогоцінним камінням й золотими гальонами. Вона сидить на золотокованім престолі із скиптром у руці. Її голова осяяна золотим німбом, прикрашена володарським вінцем із дорогими перлами; ноги, в золотому взутті, стоять на округлому яскравому камені. Трон Святої Софії оточує круга “слава” з золотими променями. Над головою Святої Софії в голубім крузі видніє постать Бога Отця з розпростертими руками в темно-сірому хітоні. З двох сторін трону стоять дві стрункі етеричні постаті в золотих одежах, Богоматір

і святий Іван Хреститель. Пресвята Богородиця в синьо-голубому, обшитому золотом, хітоні. Вона тримає перед собою темно-синій диск з синім контуром Емануїла, а св. Іван Хреститель одягнений у волосяницю. В одній руці тримає він звиток паперу а написом “Се Агнець Божий...”, а другу руку поклав на грудях. В горі шість золотокрилих ангелів у червоних пурпурах і зелених оджах підтримують темно-голубий край неба, осяяний золотими зорями» [259, с. 239–240]. Нижче знаходиться мозаїка сцени як Христос-Спаситель, зображений подвійно, роздає з чаші Своє Пресвяте Тіло Своєю Кров апостолам, що стоять у черзі одне за одним, по шість чоловік з кожного боку. Також, з правої сторони, знаходяться слов’янські апостоли Кирило і Методій, за ними йде Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький, далі, вгорі – Мойсей і Ісус Навин. З лівої сторони приступають до Таїнства Святий Климент Папа, святий Володимир Великий, князь Ярослав Мудрий, а вгорі – Соломон і Давид. Посередині мозаїки розташований престіл з бальдахином, прикрашений червоними і золотими узорами. Таким чином, ця мозаїка є копією їй подібної з Собору Святої Софії Київської [272, с. 35].

У Соборі відтворені багато святих та важливих історичних персонажів, зокрема, Києво-Галицькі Митрополити: Іларіон, Климентій Смолятич, Ісидор, літописець «Повісти временних літ», Володимир Мономах та інші. «Золота мозаїка суцільно покриває храм, а її площинний характер робить враження монументальної будови. Кольористичне моделювання обличч і одажі персонажів відзначається м’якими переходами. Для мозаїки характерна гармонія загального і конкретного» [259, с. 240]. Кожен, хто заходить до Храму, відчуває особливу красу і благодать. «Людина інакше молиться і прославляє Творця, коли до неї з прегарної Святософійської мозаїки храму промовляє тисячелітня історія християнства рідної Батьківщини, церковної і національної, від св. Володимира аж до Слуги Божого Андрея, від св. Софії Київської, первопрестольного храму всіх дітей Помісної Русько-української Церкви, аж до св. Софії Римської, храму-матері їй по всьому світі розсіяних чад» [246, с. 4–5].

З обидвох боків святилища розташовані дві абсиди: у правій знаходиться мозаїка хрещення Ісуса Христа в Йордані, а над ним напис – «Явився єси днесь вселенній», збоку зображено покликання Ісусом св. Івана Хрестителя; у лівій абсиді представлена мозаїка традиційної візантійсько-української Богородиці Оранти з піднятими руками з написом вгорі «Пресвятая Богородице, спаси нас!», а на бічних стінах зображені її батьки – Йоаким й Анна та тітка Єлисавета з сином св. Іваном. У головному куполі розміщена велична мозаїка Христа-Пантократора (Вседержителя). Нижче нього – постать Богоматері-Оранти з архангелами, ангелами, херувимами, серафимами. Ще нижче розташовані мозаїки шістнадцяти старозавітних пророків, кожен з яких тримає в руках пергамен з відповідним написом Божого об'явлення [272, с. 36–37]. На стінах зображені дві великі ілюстрації: зліва – Нагірна проповідь Господа Нашого Ісуса Христа, справа – Створення світу. Трохи вище рівня росту дорослої людини споглядають з мозаїк дванадцять найвизначніших Отців Церкви, святі Кирило і Методій, княгиня Ольга і князь Володимир Великий, Антоній і Теодозій Печерські, святі Борис і Гліб, рівноапостольні князі Костянтин і Олена [204, с. 45].

Велике мистецьке і духовне значення має іконостас Собору Святої Софії. Його проєкт розробив Святослав Гординський, працю в мармурі виконав Уго Мацеї, а ікони розписав ієромонах Ювеналій Мокрицький (1911–2002) з монастиря Студитів. Починають іконостас Царські і бічні (дияконські і паламарські) двері з відповідними іконами на них; з обох боків царських воріт є намісні образи, як і по боках бічних дверей. Традиційні іконостаси складалися з чотирьох і більше рядів ікон (перший – великі Празники, а посередині – Тайна Вечеря; далі йдуть зображення дванадцяти апостолів, за ними представлені старозавітні пророки, посередині між ними – Христос як Цар, що сидить на престолі). Прослідкувати становлення українського іконостасу можна у дослідженні мистецтвознавця Стефана Таранушенка (1889–1976) [248, с. 141–175], де він, починаючи від найдавніших часів, демонструє розвиток та характерні риси іконостасу, притаманного українському храмобудуванню. Найбільшого розвитку привітарна відгорода на українських землях зазнає у XVII–XVIII ст., коли в епоху бароко

постало багато монументально-величавих багатоярусних іконостасів. Тут були поєднані складна архітектурна конструкція з колонами, пілястрами та гзимсами (карнізами), багата декоративна різьба і малярство численних ікон [207, с. 70].

Іконостас Собору Святої Софії небагатоярусний, виготовлений з кількох сортів мармуру і не щільно заповнений іконами, що робить його «прозорим». Така тенденція поширилася у сакральному мистецтві української діаспори після Другої світової війни [207, с. 70]. Іконостас складається з трьох рядів ікон. Нижній ряд – зображення сцен жертвоприношення Старого Завіту (жертва Мелхисидека, Авеля, Авраама і Мойсея у пустині), які вказують на приготування Новозавітної Жертви (Христа). Другий ряд – центральний і основний – намісні ікони; посередині ряду – Царські ворота, прикрашені чотирма іконами: біблійна сцена Благовіщення зображає Пресвяту Богородицю, якій Архангел Гавриїл звіщає, що вона стане матір'ю Ісуса. Нижні ікони – це чотири євангелисти (Матей, Марко, Лука й Іван) з Євангеліями у руках. Самі двері оздоблені золотим різьбленням. Справа від них знаходиться ікона Ісуса Христа з книгою у лівій руці, правою ж Він благословляє. З іншого боку зображена Пресвята Богородиця з Дитятком Ісусом, що тримає у руці сувій закону. Тоді розташовані бічні двері – дияконські – з іконами Святого первомученика і архидиякона Стефана та Святого Романа Сладкопівця. Завершують цей ряд ікони Святого Миколая Чудотворця та Святого Йосифа Обручника. Над основним рядом знаходяться ікони дванадцяти великих празників (зліва на право: Різдво Пресвятої Богородиці, Благовіщення, Різдво Господа нашого Ісуса Христа, Стрітєння Господнє, Богоявлення на Йордані, В'їзд Ісуса до Єрусалиму, Зішестя в ад (традиційне для східного християнства зображення Воскресіння), Вознесіння Господнє, Зіслання Святого Духа, Преображення Господнє, Успіння Пресвятої Богородиці, Покров Богородиці. Репродукції ікон Софійського іконостасу в Римі можна побачити у маленькій брошурі «Іконостас Собору Святої Софії в Римі» [97], яка була опублікована у 1969 році з нагоди посвячення Собору.

Всі ікони написані ієромонахом-студитом, доктором богослов'я Ювеналієм Йосифом Мокрицьким з с. Хлопівка, що на Тернопільщині [78, с. 547]. Те, що

вкладав цей митець у значення ікон, можемо досвідчити з його власних слів в одному з листів: «Візантійські ікони, як наші і всі грецькі ікони, це найперше символи. Все тут має своє символічне значення. Лице святого на іконі є цілковито одуховлене і виключно спрямоване на Бога. Малі уста, довгий ніс, високе чоло, великі очі, що дивляться, немов напоминають нас. Ікону характеризує вертикальність, прямування вгору, до Бога. Тло ікони майже завжди золоте, це тому, бо золота краска є нейтральна, і як така не допускає зображення простору. Це має означати, що у вічності не існують ні час, ні простір. Закони перспективи, хоч і знані, однак не суттєві духовно в іконописі; це має означати, що у вічності людські закони не мають жодного значення» [54].

Величним та урочистим було посвячення Храму Святої Софії 27–28 вересня 1969 року. Перший день святкування, у празник Воздвиження Чесного Хреста, програма передбачала о 9:00 Соборну Божественну Літургію, яку очолив Верховний Архієпископ Йосиф у співслужінні усіх преосвящених владик і духовенства. Відбулося також посвячення храму та престолу. На Божественній Літургії співав жіночий хор «Діброва» з м. Мюнхен (Німеччина) під керівництвом Марії Гарабач (1912–2012). 28 вересня о 9:00 також була Божественна Літургія, як і попереднього дня, а об 11 год. прибув з пастирським візитом Святіший Отець Папа Павло VI. Він подарував мощі святого Климентія Папи, що були зложені на престолі Собору, привітав усіх паломників, що зібралися, поблагословив їх та храм. Він також оглянув нещодавно збудований будинок УКУ та терасу. Ілюстрації з візитації Святішого Отця поміщені в Благовіснику за 1969 рік. О 17 год. відбулася святкова академія за участю українських мистецьких ансамблів. Зі слів очевидця читаємо цікаве свідчення: «Українські паломники, учасники торжеств, дали вияв так вдячності для Святішого Отця, для Блаженнішого Первоієрарха і для своєї Ієрархії, як і вияв своєї церковної і національної зрілості: бо український Божий люд, українські миряни з Європи, Канади, Злучених Держав Америки, Південноамериканських країн, далекої Австралії, передусім з Боснії, Бачки, Пряшівщини, Польщі, заманіфестував прилюдно свою народню єдність. Провідники, політичні і культурні, представники організацій і численних наших

громадських установ, науковці, письменники, мистці, народні діячі, молодь, одним словом, ціла наша спільнота станула навколо храму Св. Софії як один моноліт. Без впорядчиків збережено порядок, без наглядачів кожний вкладав свою цеголку у спільну будову, ніхто не нарікав на спеку дня, на невігоди подорожі, на спрагу, на змучення» [170, с. 74].

Багато було гостей, близько 5 тисяч прочан зі всього світу: – кардинали, єпископи, послы інших країн, дипломати, високі державні урядовці, журналістики, письменники, митці. Цю новину широко оприлюднила іноземна преса, телебачення, радіо [170, с. 74]. Для храму, на пожертви вірних, був придбаний кивот і семираменний свічник, красиві вишиті обруси на престоли приготували і пожертвували монахині і світські пані з Гамбурга, Англії, Вінніпегу, Австралії; світлої пам'яті Марія Дичковська з Чикаго поофірувала 15 тис. доларів [226, с. 30]. Позолочений кивот з бронзи, що знаходиться на престолі, був подарований отцем-доктором Павлом Івахівим (1909–1992) з Буффало (США). Над його проектом працював Святослав Гординський, а виконав – Уго Маццей [272, с. 33]. Як пам'ять про цей величний та історичний день для української Церкви і народу під вівтарем храму, в землі, закопана грамота з написом «Рік Божий 1969 від воплощення Божого Слова, тисячоріччя від дня смерти блаженної Ольги Київської, в 30-ліття смерти Слуги Божого, Великого Митрополита Андрея, і вступлення на митрополичий престіл його переємника Митрополита-Ісповідника Кир Йосифа, в сьоме літо від освободження його з кайдан, мужньо понесених за Христа і за віру – це дата здвигнення і посвячення нерушимого храму Божої Премудрости» [170, с. 75].

Подбав Митрополит і про територію навколо храму: площа перед Собором викладена кольоровими плитами, неподалік є багато місця для паркування автівок. Увагу привертає збудований з білого мармуру фонтан з криницею у вигляді трьох ангелів – символ Пресвятої Трійці, – що тримають у руках вазу з якої ллється вода – символ благодатей. До церкви підводять чотириступеневі сходи, кожна з яких має символічне значення моральних чеснот – розуму, справедливості, витривалості і здержливості [272, с. 34].

Після величного освячення Собору до нього почали приходити багато паломників, туристів, гостей, богомольців, про що свідчать записи імен і країни походження у книзі відвідувачів: «Ми свідками цікавого й радісного феномену: немає дня, в якому до цього храму Св. Софії, хоч про нього ще нема згадок в туристичних довідниках, не приходили відвідувачі-богомольці, свої і чужі. Одні з них відвідують тільки храм, інші відвідують також Університет з його бібліотекою та музеєм» [274, с. 21]. Автор статті описує широку географію походження гостей та відвідувачів – США, Канада, Аргентина, Австралія, Англія, Іспанія, Бразилія, Німеччина, Бельгія, Голландія; також були паломники з далеких Гавайських островів, Ефіопії, країн Близького Сходу і з Ізраїля, українці з Югославії і Чехословаччини, та з Польщі; вкінці він висловлює надію на те, що в недалекому майбутньому прийдуть в поклони до Собору Святої Софії також паломники з України [274, с. 23].

Величний український Храм Святої Софії – Божої Премудрості впродовж років і до сьогодні привертає захоплені погляди перехожих, гостей, паломників. Собор, що будувався і був залишений Патріархом Йосифом «...як знак і символ знищених і збечечених українських храмів Божих, між ними наших найважливіших свідків – соборів, свідків нашого прадідівського християнства, Святої Софії в Києві і Святого Юра у Львові!» [95, с. 3], реалізований італійськими та українськими митцями, є сьогодні клаптиком українськості в Італії. «На тлі римських краєвидів українська церква Софії наскрізь оригінальна; вона збагачує архітектурні скарби Риму; вона вже тепер звертає на себе увагу туристів» [77, с. 3]. Про пізніші реставраційні роботи Собору, святкування важливих ювілеїв, мистецькі розвідки цінних мозаїк подано в одній із опублікованих статей [188].

Однією з найдавніших українських церков поза етнічними територіями є храм святих Сергія і Вакха та Чудотворної ікони Жировицької Богородиці, що знаходиться неподалік римського Колізею. Це невелика і майже непримітна будівля поруч із вже обжитою площею Мадонна дей Монті (Madonna dei Monti). Опираючись на працю о. Івана Хоми, часові рамки якої сягають кінця XIX ст., дізнаємося, що саме тоді виникає питання приналежності Храму святих Сергія і

Вакха. Новостворене Королівство Італії з захопленням Риму починає претендувати на церковне майно. Зокрема, Ліквідаційна Комісія церковної осі в Римі (італ. – *La Giunta Liquidatrice dell'Asse ecclesiastico di Roma*) у травні 1875 року надіслала листи о. прокуратору Михайлу Домбровському (1807–1875), в яких вимагала доказів, що церква не підпадає під закон від 19 червня 1873 року, згідно з яким все майно Папської Держави переходило у власність італійського уряду. Після поданих тринадцяти доказових документів, серед яких і Булла Папи Урбана VIII (1568–1644), Храм залишився у власності української церкви [270, с. 13–14]. Останнім українським прокуратором був ієромонах-василіанин Анатолій Вільчинський (1827–1829). Після його смерті московська імперія, під приводом «приналежності» (насправді, захоплення) українських земель та майна, зокрема і Василіанського Чину, намагалася привласнити українську святиню у Римі. Однак, ватиканська Конгрегація поширення віри довела, що власність Храму та будівель належить Апостольській Столиці та почала призначати адміністраторами італійських священників [84]. У 1987–1932 роках тут діяла Руська колегія (згодом – Українська папська колегія святого Йосафата) для студентів-богословів. До 1960-го року Храм і прилеглі будівлі були осідком отців Василіан, опісля – майже 10 років – існувала Латиноамериканська папська колегія. У 1960-му році керівництво Колегії продало Храм з будинками світській компанії «Флоріо-Тонеллі» для комерційних цілей [99].

Митрополит Йосиф Сліпий, дізнавшись про такий стан справ, вирішив врятувати Храм від неминучої втрати та руйнування. Він доклав величезних зусиль, а ще більше коштів, щоб повернути святиню. Тогочасне становище церкви було критичне: «Вівтарі зруйновано, стінні фрески й образи знищено, образи вирізано з рам, іконостас викинено, залишилася тільки ікона Жировицької Матері Божої, якої важко було вирвати зі стіни, в якій вона вмурована, а окрім цього відомо, що римські жінки, для яких ця ікона стала їхньою рідною «мадонною», до цього не допустили. Хто на власні очі побачив руїну, міг обурюватися на те, що сталося з церквою» [277, с. 17]. Не забракло і полемічних дописів у пресі та суперечок щодо доцільності здійснення цієї покупки Верховним Архієпископом

Йосифом Сліпим [49, с. 17]. 8 вересня 1970 року кардинал Католицької Церкви Анжело Делл'Аква (Angelo Dell'Acqua, 1903–1972), генеральний вікарій Папи Римського Павла VI, урочисто передав Верховному Архієпископу УГКЦ декрет «*Pastoris vigilantis*» («Пастир, що чуває»). Згідно з цим документом, українці-католики візантійського обряду отримали «власну, персональну» парафію в Римі та Храм святих Сергія і Вакха. З того часу вірні УГКЦ єднаються там у молитві та мають належну пастирську опіку. Цьому передувала майже чотирьохсотлітня історія розвитку відносин між святим престолом та українською церквою (починаючи від Берестейської Унії у 1596 р.). Ця непересічна і надзвичайно важлива подія дала новий поштовх у релігійно-культурному житті українців в Італії.

Згідно з нормами італійської комісії, що опікується збереженням архітектурних та мистецьких пам'яток розпочалися перші реставраційні та відновлювані роботи Храму свв. Сергія і Вакха. Метою було якнайбільше повернути її до первісного стану. Зокрема, був відреставрований фасад неокласичної форми з травертиновим порталом XVII століття, зовсім знищені речі замінили новими, як, наприклад, престіл. Кошти на відновлення надсилали українці з усіх країн свого поселення [193, с. 49].

Перша (і єдина на сьогодні) спроба описати історію Храму належить владіці Івану Хомі. Невеликий (47 сторінок + світлини) витяг з сорок четвертого номеру журналу «Богословія» за 1971 рік був окремо опублікований під назвою «Нарис історії Храму Жировицької Матері Божої в Римі» у 1972 році [270]. В ній автор подає відомості про українських прокураторів (представників при Апостольському Престолі) у Римі, описує життя святих мучеників Сергія і Вакха та храми, їм посвячені. Також тут є опис основного Храму на площі Мадонна дей Монті, що зберігся до наших днів, та історію чудотворної ікони Жировицької Богоматері, що там знаходиться. Фундаментальним о. Іван вважає лист Папи Урбана VIII, що був виданий 8 лютого 1641 року та постановляв передати церкву святих Сергія і Вакха з прилеглими будинками під заснування там «Колегії нації Русинів (українців)» [270, с. 11]. Отець-доктор Партеній Павлик (1919–2019), ЧСВВ, у своїй розвідці

[150, с. 131–140] здійснив опис образотворчого церковного мистецтва, що збереглися у Храмі. Зокрема, монументальний фресковий стінопис – Успіння та прославлення Пресвятої Богородиці (1741 р.) італійського митця Севастіана Чеккаріні (Sebastiano Ceccarini, 1703–1783); тематичні образи Прославлення св. Василя Великого і свв. Сергія і Вакха (1741 р.) авторства Ігнатія Штерна (Ignaz Stern, 1679–1748); ікона Жировицької Богоматері, виконана фресковою технікою невідомим автором; два образи XVIII ст.: святих Анни та Йоакима разом з Богородицею та Різдва Христового. Також автор описує новий двоярусний іконостас з іконами авторства Чезаре Карозеллі (Cesare Caroselli, 1847–1927), виконаними у 1897 році, та намісні ікони: Богоматері, Христа, св. Миколая та св. Володимира Великого, написані олійними фарбами на полотні (1943 р.) Олександром Савченком-Більським (1900–1991); образ Покладення тіла Ісуса до гробу невідомого автора XVII ст.

Вже через півтора року після офіційного отримання церкви, 30–31 жовтня 1971 року, за участю численного духовенства і вірних відбулося посвячення нового престолу, а разом з цим відновлення церкви. У другий день святкувань урочисто і велично принесли мощі святих мучеників Сергія і Вакха та поклали їх на престолі. Архиєрейські Літургії, що служилися у ці два дні супроводжував своїм співом Катедральний хор з Торонто. У програмі був святковий концерт хору, наукові доповіді про Берестейську Унію та про українське мистецтво [193, с. 49]. Відновлення храму було приурочене святкуванню 375-ої річниці Берестейської і 325-ої річниці Ужгородської Унії.

31 жовтня 1971 року при Храмі був урочисто відкритий Музей УКУ [48, с. 254–255], що перед тим знаходився у комплексі «Свята Софія». Рішення перенести мистецький відділ Музею у приміщення, що біля церкви прийняли через велику кількість експонатів та доступність цього місця для відвідувачів. На третьому і четвертому поверхах були розміщені відділи: історичний з предметами церковного вжитку (єпископські і священничі ризи, антимінси, богослужбові книги, хрести, плащаниці тощо), відділ старовинних ікон, відділи народної різьби та вишивки з України та окремий відділ народного мистецтва з країн поселень

українців. Була також окрема зала для скульптур, кілька кімнат з творами образотворчого мистецтва, кімната з предметами життя і діяльності Йосифа Сліпого [259, с. 204]. «Відкриття Українського музею, відомого тепер як Музей Українського Католицького Університету ім. св. Климентія Папи в Римі, було одним зі проявів такого комплексного, глибинного розуміння Блаженнішим Йосифом української духовної культури, одною із цеглинок у реалізації його великої місії» [204, с. 6].

Святиня стала основним духовно-культурним центром українства у Римі. Активно проводилася душпастирська праця. Як колись, так і сьогодні, Храм Святих мучеників Сергія і Вакха та Чудотворної ікони Жировицької Богоматері залишається духовним і молитовним ядром для українців в Італії. При парафії здійснюється катехизація для дітей та дорослих, підготовка до Святих Таїнств, зустрічі молоді, біблійні читання. Приналежний будинок був реконструйований та переобладнаний під готель і є власністю Релігійного товариства українців-католиків «Свята Софія» (1970 р.), що його заснував Йосиф Сліпий. Спостерігається дещо спад культурно-мистецького життя, адже Храм, а головне – прилегла до нього будівля розглядалася як приміщення під Український культурний центр [204, с. 35–38]. Події останніх десятиліть змістили акценти призначення поверненої Митрополитом Йосифом спадщини. Залишився його добрий приклад невтомної праці для збереження рідних традиції, відродження й утвердження українського духа на поселеннях. Більш детальнішу розвідку про сучасне становище Храму святих Сергія і Вакха можна знайти у недавньому дослідженні [181].

Під час своєї подорожі Сполученими Штатами Америки Блаженніший Патріарх Йосиф 28 липня 1968 р. заснував парафію святих Володимира і Ольги в Чикаго, освятив наріжний камінь та надав майбутньому храму статус «Собору». В листопаді 2009 р. на церковному подвір'ї відкрили пам'ятник патріархові Йосифу.

У своєму листі з нагоди 80-ліття від дня народження Папа Павло VI пише Первоієрархові Йосифові: «Бо ж Твого релігійного і філософського духа не могло зламати ніщо із цих речей, що вважаються прикрими. Що більше, Ти навіть

прийняв це з радістю, знаючи добре, що священники Христа, коли стають учасниками Христових терпінь, в змаганнях за євангельську правду, стають сильнішими й мають більше успіху» [50, с. 221].

Таким чином, прослідковується важливість будівництва храмів у візії Йосифа Сліпого як центрів єднання вірних, і, також, культурних проєктів, які поставали біля них (як, наприклад, музей мистецтва при Храмі святих Сергія і Вакха). Очевидно, що масштаби ідейності Патріарха втілилися у комплексі «Свята Софія»: храм Божої Премудрості, Університет святого Климента Папи, музей, архів, бібліотека, облагороджена територія довкола та об'єднані спільною ідеєю люди з великим запалом та натхненням до, насамперед, збереження, але і розбудови української культури у широкому світі. Цей проєкт став міцним фундаментом для майбутніх поколінь мігрантів, центром живого культурно-релігійного життя.

Отже, у другому розділі дисертаційного дослідження розглянуто інституційну розбудову Йосифом Сліпим духовності української діаспори. Основну увагу зосереджено на «римському періоді» його життя та служіння, який постає як кульмінаційний етап реалізації його пастирської, наукової та культуротворчої місії. Шлях формування особистості Блаженнішого Йосифа окреслено через ключові етапи: дитинство, навчання в гімназії та Львівському університеті, а також студії за кордоном – в Австрії та Італії. Після повернення в Україну він набув значного досвіду у викладацькій, науковій та редакційній діяльності, ставши ректором Львівської духовної семінарії. Важливою постаттю в цей період був Митрополит Андрей Шептицький, який відіграв визначальну роль у становленні Йосифа Сліпого як його майбутнього наступника. Однак радянські репресії перервали активну працю: після арешту Йосиф Сліпий провів вісімнадцять років у місцях позбавлення волі. Цей період, хоча й ускладнив його діяльність, не зупинив формування його духовного й інституційного авторитету.

Після несподіваного звільнення, Йосифа Сліпого було привезено до Риму, де почався майже двадцятирічний період його активної діяльності на користь Церкви та українського народу. Заснований за його ініціативою Український Католицький Університет імені святого Климента Папи став науковим осередком формації

молоді на засадах морального виховання та вивчення української історії. Робота університету здійснювалася у трьох напрямках: науково-дослідницькому, видавничому та інформаційному. Йосиф Сліпий об'єднував навколо себе визначних українських науковців і митців. Після появи перших філій УКУ українська діаспора ще активніше заявила про себе на міжнародній богословсько-науковій арені. Це стало свідченням зрілості еміграційного середовища та створило передумови для здобуття власної незалежності та визнання статусу патріархату УГКЦ. Поряд з Університетом були закладені бібліотека, архів та музей церковно-мистецьких пам'яток, які відображали історію України та її церкви.

Не менш важливими в контексті діяльності Йосифа Сліпого були його архієрейські подорожі країнами світу, роль яких висвітлено у другому підрозділі. Основною метою цих візитів було зміцнення структур УГКЦ в діаспорному середовищі. Починаючи з виступів на Другому Ватиканському Соборі, Йосиф Сліпий активно порушував питання становища УГКЦ, привертаючи увагу до переслідувань церкви в умовах радянського режиму. У своїх промовах він послідовно пояснював історичний шлях, літургійні особливості та традиції українського візантійського обряду, а також чітко окреслював прагнення надати Києво-Галицькій Митрополії патріархальну гідність. Особливо значущими були богослужіння у Соборі Святого Петра у Ватикані в українсько-візантійському обряді, під час яких понад дві тисячі духовних осіб змогли побачити багатство і цінність східного католицького обряду. У межах своїх поїздок Йосиф Сліпий відвідав численні громади українських вірних на різних континентах, ознайомлюючись із актуальним станом церковно-релігійного життя на місцях. Зустрічі з високопосадовцями різних країн, релігійними лідерами, представниками культурних і наукових інституцій мали не лише духовний, а й представницький характер, сприяючи промоції української культури та церковної традиції. У рамках таких відвідин організовувалися молитовні богослужіння, святкові академії, концерти, промови, наукові доповіді, музейні виставки. Також Йосиф Сліпий відвідував культурні об'єкти – архітектурні пам'ятки, музеї, бібліотеки – що,

ймовірно, впливало на формування його подальших рішень у сфері культурно-духовної діяльності УГКЦ.

Третій підрозділ присвячено питанню будівництва та меценатської підтримки українських храмів у діаспорному середовищі. Особливе місце серед них займає Собор Святої Софії –Премудрості Божої, який став унікальним прикладом поєднання релігійного символізму, мистецьких традицій та національного самоусвідомлення. Ідея створення храму належала Блаженнішому Йосифові і була реалізована за участі українських митців у співпраці з італійськими архітекторами й інженерами. Будівництво собору здійснювалося за фінансової підтримки численних українських громад з різних країн світу. Архітектурне вирішення храму містить відсилання до образу Софії Київської, а внутрішнє оформлення з цінними мозаїками репрезентує історію та духовну традицію української Церкви. Урочисте посвячення собору стало символом не лише релігійної свідомості, а й національної єдності українців у розсіянні.

Серед інших важливих ініціатив Йосифа Сліпого слід відзначити повернення у власність та відновлення храму святих Сергія і Вакха та Чудотворної ікони Жировицької Богородиці – однієї з найдавніших українських святинь поза межами етнічних територій. Ці акти мають особливе значення як у контексті збереження національно-релігійної спадщини, так і в утвердженні культурної присутності українців у світовому духовному просторі.

РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО У ВІЗІЙ ЙОСИФА СЛІПОГО

Епіграфом до цього розділу може бути уривок зі спогадів професора Євстахія Станіславського, що був разом із Митрополитом Йосифом Сліпим на засланні у мордовських таборах впродовж 1949–1953 років. Своє свідчення він написав 21 вересня 1958 року, а опубліковане воно було у журналі отців Василіан «Календар Світла на Божий 1961 рік»: «У митрополитові Сліпому я пізнав не тільки високого єрарха нашої Церкви, але разом із тим людину надзвичайно високої культури, глибокого ума, широкого світогляду і глибокого знання [...] Об'єм його мовних амбіцій і стремлінь до знань не мав границь. У тім глузді він належав до фавстівських натур і подобав більше на вченого, як на смирного християнина і пастиря; громадив знання без стриму і кінця» [245, с. 89–101]. Своє бачення і ставлення до культури, науки, мистецтва, мови Блаженніший Йосиф показував власним прикладом. «Полюбіть науку, плекайте і збагачуйте її своєю працею та своїм знанням, будьте її служителями» [95, с. 6] – це повчання зі свого Заповіту залишив він майбутнім поколінням, проживши його сам. Любов до науки – вже з дитинства: «Коли настав мені шостий рік, брат Роман купив український буквар і, зимовими вечорами, вчив мене читати. А коли мене записали до школи, до якої я просто рвався, то для мене читання було вже відома річ» [239, с. 74]. Митрополит Йосиф плекав ту науку перед свідомим вибором в житті: «... я хотів посвятитися науці... і знайти становище, яке мені помагало би в тому напрямі. Я леліав думку бути священиком, але і професором» [239, с. 104]. Організовуючи Українське Богословське Товариство, він писав: «Науковою культурною працею ми кладемо чи не найсильніші підвалини нашому національному і державному життю» [220, с. 27].

У третьому розділі проаналізовано культуротворчу спадщину Верховного Архиєпископа Сліпого у науковій та культурній сферах. Зокрема, розглянуто його науково-публіцистичні твори, видавництво книг, підтримку митців та науковців, а також пророчий проєкт та візію підняття українського духу відзначенням величного Ювілею Тисячоліття Хрещення Руси-України.

3.1 Наукова діяльність митрополита та активізація книговидавництва

Дослідження наукової діяльності митрополита Йосифа Сліпого розглянуто у хронологічному порядку, виокремлюючи три періоди його життя – роки до арешту та заслання (до 1945 р.), ув'язнення у радянських таборах (до 1963 р.) та римський період (до 1984р.). Детальніший та ширший аналіз виконаний для останнього проміжку часу, що був досить плідний.

Напевне, найпершим дослідницьким проєктом був відчит про «Виступ Маркіяна Шашкевича в Духовній Семінарії і його переломову акцію серед питомців, що стало дороговказом для майбутніх поколінь» [271, с. 19], виконаний студентом Львівської Духовної семінарії Йосифом в читальні ім. Маркіяна Шашкевича в 1911-му році. Згодом розпочалося навчання в австрійському університеті Канізіяnum (м. Інсбрук), де він, як член «Гомілетичного кружка українських богословів в Інсбруці», виступив на одному із зібрань із напрацюванням «Про віру». Свої статті («Прагматизм у філософії і теології» (1914 р.) та «Рудольф Айкен і його погляди на християнство» (1916 р.) друкував у львівському місячнику «Нива», присвяченому церковним і суспільним справам [271, с. 21–22]. Більш серйозними науковими працями, пов'язаними з богослов'ям, були: докторат німецькою мовою «Поняття “життя” в Євангелії і Першому посланні св. Йоана (Екзегетично-догматичне дослідження)» («Die Auffassung des “Lebens” nach dem Evangelium und I. Briefe des Hl. Johannes (Eine exegetisch dogmatische Untersuchung)»); габілітаційна праця з догматики «Тринітарна наука Фотія» (1919 р., «Die Trinitätslehre des byzantinischen Patriarchen Photios»); друга габілітаційна праця «Про принцип спірації у Пресвятій Тройці» (1924 р., «De principio spirationis in Sanctissima Trinitate»), написана в Папському Григоріанському університеті (м. Рим). Поміж тим, Йосиф Сліпий починає свій шлях науковця у Богословському Науковому Товаристві, заснованому у 1922 році, спочатку як член Ради, організатор видавництва і директор бібліотеки (1923–1926), а з 1926 року – як його голова. Також стає редактором журналу «Богословія», а під

його керівництвом виходить 20 томів цього видання і 45 наукових праць [32, с. 107]. Тут він друкує свої наукові дослідження: «Святий Тома з Аквіну і схоластика», «Богословське освітлення і письменна творчість св. Йосафата Кунцевича» (1925 р.), «Про молодечий вік Митрополита» (1926 р.), «Реформа богословських студій» (1931 р.) та ін. Одночасно Йосиф Сліпий ініціює видання «Аскетичної бібліотеки», метою якої є християнське, насамперед священниче виховання. Сюди увійшли: молитовник «Христос – наша сила» та «Правила для питомців Духовної Семінарії» (1926 р.). У 1927 році надрукована історична монографія «Життя єпископа Луцького Йосифа Боцяна». Отець Йосиф Сліпий «мав усі перспективи стати великим вченим і заснувати школу наукової візантиністики, однак тривале ув'язнення в радянських таборах це унеможливило» [203].

Професійний шлях служіння науці отець Йосиф Сліпий розпочав з ректорства у Богословській академії (1928 р.). Окрім організації навчально-наукового процесу, він дбав і за формування фондів бібліотеки, а ще започаткував збір стародруків, щоб таким чином врятувати їх від знищення перед навалом атеїстичної влади. Дослідниця історії церкви Елла Бистрицька зазначає, що «...у бібліотеці Товариства у 1925 році налічувалось 1040 томів, 32 стародруки і 10 рукописів, а через 10 років їх кількість сягала 11109 томів, 143 рукописи і 172 стародруки. Таким чином, була створена найбільша у Львові бібліотека. За його сприяння були встановлені тісні зв'язки та книгообмін з численними видавництвами та установами не тільки українськими, але й зарубіжними» [32, с. 113]. З благословення Митрополита Андрея Шептицького, отець-ректор Йосиф Сліпий організовує вихід у світ релігійних тижневиків «Мета» (1931–1939 рр.) і «Христос – наша сила» (1933–1939 рр.) та літературно-наукового щомісячника «Дзвони» (1931–1939 рр.) католицького спрямування.

Подорожуючи, Йосиф Сліпий публікує свої літературні нариси: «Кілька вражень з Лемківщини», де лемки названі найбільшим церковним плем'ям в українському народі; репортажну статтю у журналі «Нива» (1930 р., ч. 9) про перший санаторій для священників у Гребеневі; книгу «Паломництво до Святої

Землі» (1934 р.); статтю «Віра і наука» у журналі «Дзвони» (1935 р.); книги «Подорож до Англії» (1935 р.) і «Подорож до Сицилії» (1937 р.). В них автор постає як «...об'єктивний спостерігач-історик, який дивиться на сучасне очима учасників подій вікової давнини і часто-густо з позицій наших прашурів» [73, с. 95]. На цьому, узагальнюючи, закінчується перший період плідної наукової і видавничої праці отця Йосифа Сліпого.

Роки заслання, за словами Митрополита, були для нього «втраченим часом», адже він не мав можливості, ба більше – йому було заборонено будь-яку наукову чи релігійну діяльність. Відомостей про його наукову діяльність майже немає, хіба що з його власних споминів: «У міжчассі я виготовив бажані реферати, коротенький начерк історії нашої Церкви і ще інші, яких собі вже не пригадую» [239, с. 205]. Йдеться про період між ув'язненнями, після смерті Сталіна, коли органи МВС намагалися покращити стосунки з Ватиканом через Йосифа Сліпого. Його запросили до Москви, де відбулися переговори, під час яких йому запропонували підготувати розгорнуту історичну довідку про УГКЦ. Митрополит виконав це завдання, маючи можливість працювати в московській бібліотеці. З секретних архівів КДБ також відомо, що серед судових справ 1945–1946 та 1958–1959 років вчені виявили як «вещдоки» дві основні наукові праці митрополита Йосифа Сліпого, написані в той час: «Погляд на догматичні і історичні основи греко-католицької церкви в Радянському Союзі» та «Історія вселенської Церкви на Україні» [130, с. 53]. Останню писав у 1953–1958 роках, коли перебував у будинку інвалідів Маклаково і мав можливість працювати у бібліотеках Єнісейська і Красноярська. Професор Є. Станіславський називає наукову діяльність під час ув'язнення «...недосяжною мрією і рівночасно деякою мірою героїзмом, бо відбувалася коштом власного здоров'я». Все ж таки Йосиф Сліпий знаходив час на читання, медитацію, роздуми, тихі монологи і принагідні діалоги. Все це містилося у трикутнику «Релігія – Церква – Україна» [245, с. 94–95].

На початку свого перебування в Римі Йосиф Сліпий пережив складний час, сповнений страждань через заборону відкрито говорити про «реалії» життя «за залізною завісою». Водночас, це були продуктивні дні, позначені його

наполегливою та невтомною працею. Від самого початку свого перебування у Вічному місті, він дбав про свій народ на чужині, розвивав українську культуру, засновував українські інституції та будував храми, фінансово підтримуючи всі ці ініціативи. Невдовзі після приїзду він видав грамоту на заснування Українського Католицького Університету Климента Папи, одним із завдань якого було «...згуртувати розсіяних і розбитих українських католицьких науковців по цілому світі і з'єдинити їх наукову творчість у виданнях Університету» [71, с. 80]. Наприкінці 1963 року, завдяки старанням Митрополита, свою діяльність відновлює Українське Богословське Наукове Товариство та починає виходити журнал «Богословія» з осідком у Римі. До 1984 року УКУ видав близько 200 наукових праць, зокрема 22 томи «Богословія», 14 томів серії видань «Monumenta Ucrainae Historica», 20 томів серії «Благовісника Верховного Архієпископа», 15 томів творів Йосифа Сліпого, двотомні праці професора Миколи Чубатого «Історія християнства на Руси-Україні», «Історія грецької літератури» професора Михайла Соневицького, «Історія римських вселенських архиєреїв» отця Ізидора Нагаєвського, «Патрологія» отця Василя Лаби, а також працю французькою мовою про Слугу Божого Митрополита Андрея Шептицького, написану отцем Кирилом Королевським (Jean François Joseph Charon, 1878–1959) [71, с. 81]. Близький співробітник Йосифа Сліпого Любомир Гузар згадує: «Цих книг видано понад сто п'ятдесят протягом яких п'ятнадцяти, може двадцяти років... Блаженніший Йосиф з кожного видання казав п'ятсот примірників відложити. Ми брали ті примірники, клали в такий особливий сховок. Це були 60-ті, 70-ті, а він казав: "...ми мусимо це зберегти для України". Значить його наукова праця не була отак собі тільки задля науки, але була продумана, щоби послужити Україні навіть з тою думкою, що з часом буде можна це все принести в Україну» [52, с. 4–5].

Митрополит Сліпий, будучи членом Міжпархіальної Літургічної Комісії, став ініціатором перекладу богослужбових книг з церковнослов'янської на українську мову. У «Благовіснику» за 1968 рік він оприлюднив звернення до всього духовенства та вірних про видання перекладу Божественної Літургії українською мовою. У тексті Блаженніший зробив невеликий екскурс про значення Служби

Божої в житті християнина, її встановлення самим Ісусом Христом на Тайній Вечері, поширення цієї традиції на цілий християнський світ. Що ж до мови богослужіння, то на початках вони здійснювалися арамейською, потім грецькою, латинською, на землях Руси-України – старо- або церковнослов'янською, і аж до Другого Ватиканського Собору, коли помісні Церкви почали відправляти Літургію живими народними мовами, що були зрозумілі вірним і ще більше підносили релігійний дух [218, с. 6]. Ця ідея не була новою, адже у 1940 році в УГКЦ вже була створена спеціальна комісія зі священників-богословів та мирян-мовознавців, які працювали над перекладом Літургії українською мовою під проводом отця-ректора Йосифа Сліпого. Та через події Другої Світової війни, завершений переклад не змогли видати друком для загального вжитку і він залишився в рукописі. Таким чином, вже після звільнення Митрополита, в Римі була створена Міжпархіальна Літургічна Комісія, що здійснила переклад Божественної Літургії згідно з постановою Другого Ватиканського Собору [218, с. 6].

Одним з найважливіших видань УКУ було «*Monumenta Ucrainae Historica*» – зібрання документів з історії Української Католицької Церкви, започатковане свого часу Митрополитом Андреем Шептицьким. Перший том вийшов у 1964 році з відповідним підписом «Зібрав Митрополит Андрей Шептицький». Зібрання таких цінних старовинних документів з історії української церкви було потрібне Митрополиту, насамперед як доказ легітимності церковної Унії, тобто правда про українську церкву та народ. «Саме на початку ХХ століття наші історики виховані в царсько-православному дусі, неприхильно поставилися до католицької Церкви на Україні, а передусім до церковної Унії. Їх невірні погляди ширилися між образованими католицькими і нез'єдиненими православними кругами, передусім між студіюючою молоддю. На тодішньому науковому-історичному овиді не було нікого з католиків, хто міг би їм протиставитися» [212, с. V]. Найдавніші оригінали документів історії церкви знаходилися у римських архівах. Тому Андрей Шептицький, щорічно приїжджаючи в Рим, у вільний від робочих зустрічей час, проводив у римських бібліотеках та архівах, шукаючи акти, що стосувалися нашої історії. Митрополит систематично займався цією роботою, створивши

«Національний музей» та «Бібліотеку студитів», а також «Національний архів», який став головним місцем збереження цих документів. Зокрема, він приділив велику увагу документам, які стосуються історії Української церкви, підкреслюючи важливість збереження історичних свідчень про минуле українського народу. У Римі Митрополит Шептицький наймав належно навчених працівників для такої роботи, серед яких – отець Кирило Королевський, що збирали та упорядковували матеріали. Ще тоді отець Йосиф Сліпий перевіз декілька томів «чистописів» до Львова, однак через смерть Митрополита Андрея вони так і не були опубліковані. Про них знали та ними користувалися науковці та дослідники. Це був, справді, цінний рукописний скарб, бо праця над збором матеріалів тривала впродовж 40 років та коштувала мільйони лір.

До серії «*Monumenta Ucrainae Historica*» увійшли невидані матеріали, передрук вже давніше виданих, але недоступних для істориків в Україні, також неправильно відчитаних і оприлюднених документів [212, с. VI]. Вони мають важливе значення для розуміння історії української церкви та нації і включають листи, укази, релігійні постанови та інші тексти, що стосуються взаємодії української церкви з Ватиканом та іншими європейськими країнами. Всього УКУ видало дванадцять томів цієї серії. Кожен з них присвячений певній темі. Верховний Архієпископ Йосиф Сліпий до кожного збірника написав вступне слово – «Введення», акцентуючи на важливості цього видання як джерела для дослідження історії України та Церкви. Зібрані документи представлені як оригінали, деякі з них – латинською мовою. Кожен том має цінні примітки з поясненнями, а вкінці – покажчик імен та місцевостей [156, с. 29].

У першому томі зібрані 523 документи з 1075 до 1623 року, з них 228 цілісних, а 295 містять тільки назву без тексту з відсиланням на інші видання [156, с. 29]. Другий том містить документи, що охоплюють період 1624–1648 років. Основну частину складають документи, пов'язані з митрополитом Йосифом Вельямином Рутським (1574–1637), церковними та політичними аспектами періоду, який охоплює початок XVII століття. Третє видання є присвячене столітньому ювілею канонізації святого Йосафата Кунцевича, архієпископа-

мученика за єдність Церкви, що був проголошений святий Папою Пієм IX (1792–1878) у 1867 році папським документом «*Splendidissimum Ecclesiae Orientalis Lumen*» («Найяскравіше світло Східної Церкви»). Патріарх Йосиф Сліпий підкреслює значення цього акту як потужної підтримки католицької віри в умовах політичних репресій і скасування Унії російськими царями. У тексті детально розглядаються важливі ролі ієрарха Руської унійної церкви Якова Суші (1610–1687), митрополита Спиридона Литвиновича (1810–1869), архієпископа Йосифа Сембратовича (1821–1900) та отця Ісидора Дольницького (1830 – 1924) в процесі канонізації. Водночас третій том включає інші неопубліковані документи з періоду 1650–1670 років, а також переглянуті і перевірені документи з томів 7, 8 та 9 збірки Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького [299, с. V]. Четвертий том охоплює часовий період з 1671 до 1701 року та містить 190 матеріали про східні Церкви у Мадярщині і Хорватії [156, с. 30]. У «Введенні» до п'ятого тому патріарх Йосиф Сліпий починає з опису викликів, з якими зіштовхнулося видання, коли було розпочато публікацію в 1964 році. Видання таких монументальних праць вимагало значних наукових та фінансових ресурсів, включаючи перевірку документів в архівах, виготовлення остаточного тексту, друкарську коректуру та покриття видатків на публікацію. Незважаючи на це, він висловлює вдячність за успішне подолання всіх труднощів, що дозволило продовжити роботу над серією [212, с. V]. П'ятий том містить документи з 1702 до 1728 року, пов'язаними із Замоїським Синодом 1720 року, подорожжю царя Петра I до Польщі, погромами василіянських монахів у Полоцьку, приєднанням монастирів в Уневі, Почаєві до церковної єдності, діяльністю Духовної Семінарії Театинів у Львові, перевіркою літургічних книг єпископом Полікарпом Филиповичем (1660–1730), а також подіями в окремих єпископствах [212, с. VI]. Шостий том «*Monumenta Ucrainae Historica*» є продовженням попередньо надрукованих матеріалів і містить 13-й том з 15-томної збірки документів Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Сюди увійшло 227 документів, що охоплюють період з 1729 до 1770 року, коли вирішувалася доля Української Греко-Католицької Церкви та її роль в українському суспільстві. Тут висвітлюється діяльність церковних лідерів, таких

як митрополити Атанасій Шептицький (1686–1746), Флоріан Гребницький (1748–1762) і Пилип Володкович (1729–1795). Вони працювали над підтриманням єдності церкви, зміцненням церковних структур та захистом релігійної ідентичності українців у складних політичних і соціальних умовах, що тривали з часів після Замойського собору до поділу Польщі. У тексті також згадується про розвиток семінарії Театинів у Львові, яка зазнала піку свого процвітання у цей період. Вона відігравала важливу роль у формуванні духовенства і сприяла зміцненню освітньої бази церкви, особливо в умовах зовнішніх викликів та змін. Тут опубліковані документи від Замойського собору до поділу Польщі, коли вирішувалася доля Унії на майбутні століття [212, с. V]. Це був час складних випробувань, коли церква намагалася зберегти свою ідентичність та єдність у відповідь на численні політичні і релігійні конфлікти. Сьомий том містить сто п'ятдесят три документи, що охоплюють період з 1774 до 1807 року. У восьмому томі опубліковані вісімдесят дев'ять документів за період з 1808 до 1839 року, а також додаткових тринадцять документів, що відносяться до часопростору 1085–1805 років. Дев'ятий-десятий том охоплює період з 1075 до 1632 року та містить сімсот вісімдесят вісім документів. Він доповнює перший і другий томи документами, що не були в них опубліковані і пізніше віднайдені [156, с. 29–30]. Цінним є одинадцятий том, оскільки у ньому опублікований духовний заповіт Митрополита Йосифа Вельямина Рутського [295, с. 25]. У «Введенні» до останнього, дванадцятого тому, патріарх Йосиф Сліпий виражає задоволення з приводу завершення роботи над повною рукописною збіркою, що складається з п'ятнадцяти томів Слуги Божого Митрополита Андрея. Він підкреслює важливість і необхідність цього видання для майбутніх історичних досліджень, зазначаючи, що під час публікації попередніх томів виникли нові обставини, які підтвердили потребу у створенні цієї монументальної праці. Патріарх зазначає, що видання цього тому стало необхідним для повного розуміння матеріалів, представлених у попередніх томах; воно стало своєрідним виправленням попередніх помилок і доповненням недоліків, що робить його більш надійним джерелом для істориків. Патріарх зауважує, що хоча ця колекція не вичерпує всі наявні документи, як дехто помилково може вважати, вона

все ж таки є основою для всіх майбутніх збірок і доповнень. Це підкреслює її важливість як базового джерела для подальших досліджень. У цьому томі вперше опубліковані раніше невідомі листи митрополитів Йосифа Вельямина Рутського, Рафаїла Корсака (між 1595 і 1601–1640), Антіна Селяви (1583–1641) та інших, а також інші важливі документи, що мають велике значення для церковної історії. Йосиф Сліпий висловлює вдячність за те, що складна справа видання цієї серії «*Monumenta Ucrainae Historica*» знайшла своє завершення. Він зазначає, що збірка з дванадцяти томів була видана за кошти Беатифікаційного фонду. Перевірку документів в Архівах для всіх дванадцяти томів здійснив отець доктор Павло Ятуліс (monsignor Paulo Jatulis) [212, с. V].

Таким чином, кожен том видання зосереджується на певному історичному періоді або події, висвітлюючи різні аспекти церковного та політичного життя України. Вони надають доступ до унікальних джерел, що дозволяють глибше зрозуміти складні історичні процеси, які формували українську національну ідентичність. Том за томом, ці документи відкривають невідомі сторінки української історії, демонструючи боротьбу УГКЦ за збереження віри, культурної спадщини та автономії в умовах політичних репресій та зовнішніх впливів.

14–27 вересня 1966 року у Благовіснику був опублікований «Декрет про видання Катехизму» – важливий документ для УГКЦ, що відображав прагнення духовного керівництва зміцнити релігійну освіту серед української діаспори та підтримати збереження національної ідентичності в умовах еміграції. Основною ціллю та завданням Катехизму було духовне виховання українських вірних. В його основі лежить книжка «Божя наука», видана Галицьким митрополитом, яка була «перероблена і доповнена деякими нашими Владиками і священиками, світськими та монахами» [72, с. 138]. Це свідчить про колективний підхід до створення нового катехизму, який враховував досвід і знання церковної еліти та був адаптований до умов часу, особливо до постанов Другого Ватиканського Собору. Таким чином, він поєднував в собі як традиційні основи віри, так і сучасні теологічні роздуми, що відповідали новим викликам та потребам української громади за кордоном. Катехизм був призначений стати не лише навчальним посібником, але і

«настільною книгою в домі кожного українського християнина», поруч зі Святим Письмом. Цей документ мав допомогти українським сім'ям глибше зрозуміти та зберігати свою віру в умовах розпорошення різними країнами світу, щоб «Боже благословення спочило на дітях і батьках, що будуть вчитуватися і кріпитися наукою цієї книжки» [72, с. 138]. Катехизм став інструментом передачі віри і моральних цінностей від покоління до покоління, забезпечуючи тяглість української релігійної традиції навіть в умовах відриву від рідної землі, підкреслив роль церкви як духовного лідера, здатного адаптуватися до нових умов і підтримувати своїх вірян навіть у найскладніші часи.

Вийшли друком «Євангелія на неділі, празники і різні потреби» (1967 р.), «Читання апостольські на неділі, празники і різні потреби» (1969 р.) зі вступним словом самого Патріарха, три видання молитовника «Господи, до тебе возношу душу мою» (1966 р., 1971 р. і 1984 р.), «Малий требник» (1973 р.), «Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Василя Великого» (1980 р.), і «Божественна Літургія Передшеосвячених Дарів» (1984 р.). Літургічна Комісія під проводом Патріарха Йосифа та за дорученням Конгрегації для Східних Церков підготувала текст «Типічного видання Архиєратикона» (1975 р.) церковнослов'янською мовою. Незавершений через смерть Патріарха переклад «Часослова» досі зберігається в архіві у Римі [71, с. 86]. «Митрополит любить видавничу справу, однак це не малий обов'язок. Перегляд рукописів, переговори з авторами, переговори з друкарнею, навіть налагодження збуту книжок – усе це спочиває на плечах Митрополита. Слід іще відзначити, що жоден автор не може собі бажати більш толерантного видавця і рецензента. Митрополит шанує чужу думку та індивідуальний спосіб її вислову; він глибоко вникає в задум автора і ніколи не вимагає від нього, щоб відмовився від свого погляду» [198, с. 365].

Після 37-літньої перерви, пов'язаної з Другою світовою війною, з благословення Митрополита Сліпого, свою діяльність відновив літературно-науковий місячник «Дзвони». У першому номері на початку вміщено слова Блаженнішого Йосифа: «Дай Боже, щоб вони стали могутнім чинником у світлому продовженні й підношенні української творчості на основах віри і помісности

нашої церкви» [238, с. 3]. Часопис почав видаватися у Львові, заснований отцем-ректором Богословської Академії Йосифом Сліпим, і виходив з 1931 до 1939 року. Він «був виразником християнської – докладніше католицької ідеології і думки – але рівночасно був місцем зустрічі екуменічного засягу» [164]. У Римі він почав друкуватися як тримісячник української християнської літературної творчості на філософічно-гуманістичному факультеті УКУ. Головним редактором був професор доктор Богдан Лончина. До співпраці запрошували «молодих працівників пера», а українську спільноту в діаспорі заохочували підтримати та передплатити нове видання [47, с. 5]. Основними завданнями відновленого журналу було в певний спосіб заповнити перерив діяльності, спричинений війною, подати відомості про духовне життя тих років, болючі втрати важливих осіб, товариств, зміни на Батьківщині, а також події, що відбуваються в діаспорі, духовні та ідеологічні дії на еміграції, створення та відновлення нових товариств та організацій у вільному світі [119, с. 13].

До епістолярної спадщини Верховного Архієпископа Йосифа Сліпого належать листи-повідомлення, прохання, подяки, привітання з іменинами, уродинами, величними святами Різдва або Воскресіння Христового, а також листування з владиками, священниками, сестрами-монахинями з України, Австралії, Англії, Бельгії, Югославії, Польщі, США. Зміст листів розкриває малознані аспекти діяльності Патріарха [255, с. 100].

Найближчі співробітники Митрополита, серед яких о. Іван Хома, о. Іван Яцків, о. Юрій Федорів (1907–2001), о. Іван Музичка, систематизували його наукові праці, замальовки, рецензії, монографії, подорожні нотатки та статті, доповіді, промови, пастирські листи, виступи на конференціях і з'їздах (усі раніше публікувалися в різних виданнях) і видали друком 18 томів його праць під назвою «Opera Omnia Iosephi (Slipyj – Kobernyskyj – Dyčkovskyj) archiepiscopi maioris» (1968–2003). «Його наукова спадщина посідає видатне місце в українській релігійно-церковній літературі, залишається останнім словом української релігійно-філософської думки XX століття» [130, с. 52].

Отже, наукову діяльність Верховного архиєпископа Української греко-католицької Церкви Йосифа Сліпого можна умовно поділити на три періоди, відповідно до переломних моментів життя владики; книговидавництво, здійснене під його проводом, припадає на римський період його життя (1963–1984). Спадщина Блаженнішого Йосифа має велику цінність не тільки для українців, але й для скарбниці світової науки, зокрема богословської. Вона залишається джерелом для подальших ґрунтовних досліджень і опрацювань, адже сам Митрополит Йосиф наголошував на необхідності розбудови освітніх і наукових інституцій як осередків духовної сили Церкви та народу, підкреслюючи, що без розвитку національної науки повноцінне життя як Церкви, так і народу є неможливим.

3.2 Святкування Тисячоліття хрещення Руси-України як культуротворчий феномен

Подія, що дійсно заслуговує на визначення культуротворчого феномену, – Ювілей Тисячоліття Хрещення Руси-України. Це тема, що вартує не однієї монографії чи статті. Проте, на жаль, вона залишається не такою популярною серед науковців і досі не має комплексного дослідження, що охоплювало б період приготування та відзначення як у діаспорі, так і в Україні. Цьому питанню присвячені окремі короткі розвідки [136, 93, 103, 142]. Отець Іван Музичка у своїй статті, що вийшла у науковому виданні УБНТ «Богословія» за 1982 рік, аналізує здобутки першого п'ятиліття (1978–1982) підготовки до цієї події та позиціонує своє дослідження як «хроніку того часу» з описом початку підготовки та її цілей. Найбільшу увагу тут зосереджено на діяльності наукових установ, їхніх проєктів та ініціатив щодо святкування. Йдеться, зокрема, про Наукове Товариство імені Тараса Шевченка (НТШ) у США і Канаді, Українську Вільну Академію Наук (УВАН), Науковий інститут Гарвардського Університету (УНІГУ), Український Католицький Університет імені Святого Климента Папи та його філії. Це зрозуміло, адже о. Іван був представником УКУ та популяризував візію Блаженнішого Патріарха Йосифа щодо відзначення Ювілею на зборах і нарадах

вищезгаданих установ. Цінність цієї праці також у тому, що автор мав доступ до Архіву УКУ та використав документи з відділу «Ювілей 1000-ліття», що тимчасово недоступний для дослідників.

Український історик Аркадій Жуковський (1922–2014) підводить підсумки відзначення тисячолітнього ювілею хрещення Русі-України, підкреслюючи найголовніше досягнення всіх підготовчих заходів та святкувань – єдність українського народу поза межами Батьківщини. Це і спільне послання ієрархів українських церков (1981 р.), і заява-звернення Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ) щодо соборного і величного відзначення цієї дати (1988 р.) та інші загальні проекти та ініціативи.

Глибоким та вичерпним є дослідження про роль музичного мистецтва у відзначенні діаспорою 1000-ліття хрещення науковиці Ганни Карась. Основний акцент дослідниця робить на мистецько-імпрезову частину святкування Ювілею у різних країнах світу: концерти, урочисті богослужіння у супроводі хорів, етнічні фестивалі, музичні прем'єри, створення об'єднаних хорових колективів та їхні виступи, діяльність мистецьких комісій, рад та комітетів, міжнародні наукові конференції тощо. Вражає географія походження опрацьованих матеріалів, їхня конкретизація та компетентний аналіз.

У цьому підрозділі висвітлено перебіг підготовки, ініціативи та проекти, результати святкування Ювілею під проводом Блаженнішого Йосифа Сліпого. Завдяки праці в ще не описаному архіві владика Мирослава Степана Марусина Української Папської Колегії Святого Йосафата в Римі проаналізовано діяльність Секретаріату Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення Тисячоліття Хрещення Русі-України – головного виконавчого органу у підготовці. Його діяльності присвячене одне з недавніх досліджень [185].

Вперше питання підготовки до Ювілею в діаспорі було озвучене на п'ятому Архиєпископському Синоді УГКЦ в Римі. З вісімнадцяти запланованих тем для обговорення дванадцятю була «1000-річчя хрещення Русі-України» [36, с. 60]. Єпископ Іван Прашко (1914–2001) з Австралії доповідав щодо цього питання, наголошуючи на плануванні наукових досліджень про початки християнства в

Україні, проведенні духовної обнови, спільні проекти святкувань з братами-православними. Після короткої дискусії владики дали завдання австралійському єпископу підготувати план святкування Ювілею Хрещення [36, с. 84–85]. Наступного року до цього питання вже не поверталися. У січні 1974 року професор УКУ Мирослав Лабунька (1927–2003) підготував Меморандум – «УКУ і українські наукові робітники та дослідники в діаспорі. Проєкт наукової і видавничої діяльності на базі УКУ». У ньому, зокрема, були передбачені певні напрямні, яких мав би дотримуватися Університет для святкування Ювілею та підготовки до нього. Професор наголосив, що ця велична подія не є тільки суто релігійною, але й має культурний та державний характер. Взявши за приклад підготовку польського народу до свого ювілею хрещення, Мирослав Лабунька запропонував програму підготовки і святкування на 25 років (15 років до Ювілею і 10 років після нього) під гаслом «Тисячоліття християнської культури й науки в Україні». Метою цього культурно-наукового проєкту було увічнення Ювілею для майбутніх поколінь у формі наукових праць, серій періодичних видань, монографій з богослов'я, філософії, історії, економіки, мовознавства, літературознавства, мистецтва, фізико-математичних, природничих і технічних наук. Центром реалізації цих задумів мав стати УКУ в Римі з його філіями. Проте на той час університет не мав великої кількості працівників, а більшість професорів були з різних куточків світу [136, с. 164–165]. З 1 до 8 серпня 1978 року мали місце дві наради професорів у справі підготовки до Ювілею, в яких взяли участь отець Іван Гриньох, отець Іван Хома, отець Іван Музичка, отець Іван Дацько (1947), професори Василь Лев, Марія Пшепюрська-Овчаренко (1909–1998), Костянтин Біда (1916–1979), Богдан Лончина, Марко Антонович (1916–2005), Мирослав Лабунька. Спочатку йшлося про складання попереднього плану святкувань та «рамовий проєкт» Ювілею, однак, зважаючи на малу кількість учасників, присутні склали лист-звернення до Верховного Архиєпископа Йосифа Сліпого. В ньому були представлені три прохання: скликати всіх українських владик у Римі та створити Єпископський Ювілейний Комітет (до якого мали увійти єпископи, священники та миряни), який очолив би святкування; створити виконавчий орган – діловий секретаріат, що

зайнявся б організацією та керівництвом підготовки; обговорити можливі спільні з православними та протестантами заходи святкування. Також було підготовлено первинний проєкт, який передбачав активізацію діяльності у релігійній, видавничій, фінансовій, пропагандивній, імпрезовій й організаційній сферах. Було запропоновано ювілейну емблему, її форму та напис-гасло «Обновити все в Христі» [136, с. 165–166]. Це був початок, який спонукав Верховного Архiepіскопа Йосифа Сліпого зібрати всіх українських єпископів у Римі для обговорення надважливого питання – відзначення Ювілею християнства України. Були також інші причини, зокрема обрання Папою Римським польського кардинала Кароля Войтили – Івана Павла II (1920–2005) – першого папи-слов'янина. Ієрархія УГКЦ прагнула представити Святішому Отцеві повний стан справ католицької церкви в Україні та на поселеннях.

З 17 до 20 листопада 1978 року на наради прибули численні єпископи: митрополити Максим Германюк (Вінніпег) та Йосиф Шмондюк (Філадельфія); владика Ніл Саварин (Едмонтон), Ізидор Борецький (Торонто), Андрій Роборецький (Саскатун), Володимир Маланчук (Париж), що передав свій голос Митрополитові Максимові через недугу, яка завадила йому особисто взяти участь у нарадах; Іван Прашко (Австралія), Платон Корниляк (Мюнхен), Ярослав Габро (Чикаго), Василь Лостен (Стемфорд), Єфрем Кривий (Куритиба), Дмитро Грещук (єпископ-помічник едмонтонський), Також були присутні отець Михайло Гринчишин, Чину Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ, протоігумен отців Редemptористів) та отець доктор Любомир Гузар (архимандрит Студитів). Як дорадники були запрошені отець доктор Віктор Поспішил (1915–2006), отець доктор Іван Хома та отець доктор Іван Музичка [11]. Основною метою нарад було накреслити план підготовки до Ювілею Тисячоліття Хрещення Руси-України. На деяких поселеннях вже розпочалися святкові приготування, і Блаженніший Йосиф та єпископи хотіли зробити все централізовано та надати їм один напрям не тільки в діаспорі, а й в Україні [209, с. 21]. Програма нарад передбачала обговорення таких питань: Ювілей тисячоліття хрещення Руси-України і підготовка до нього (модератор – владика Іван Прашко); справа беатифікації Слуги Божого

Митрополита Андрея (модератор – Любомир Гузар, студит); важливі справи Української Церкви, які потрібно подати на розгляд Святішому Отцеві, зокрема: Церква в Україні, проблема об'єднання українських єпархій у вільному світі, постійний синод, українська Церква в Польщі, підготовка Меморіалу до папи Івана-Павла II після обговорення вищезгаданих питань, аудієнція у папи [14]. У грудні того ж року Святіший Отець видав окремий лист, звертаючись думкою «до тих днів, в яких Київський князь Володимир і з ним ціла Русь прийняли Євангелію Ісуса Христа і отримали благодать хрещення» [293]. Змістовний коментар на папський лист дав отець Іван Музичка під час відкриття філії УКУ імені святого Климента Папи у Лондоні 6 травня 1979 року, підкресливши ставлення Вселенського Архиєрея до нашого народу та такої важливої для нас історичної події. Основною думкою послання Папи Івана Павла II була роль українського християнства впродовж тисячоліття його історії щодо Вселенської Церкви [135, с. 27].

На вищезгаданих нарадах було прийняте рішення створити робочий Центральний Комітет для підготовки до святкування, який очолив Блаженніший Йосиф Сліпий. Членами Комітету стали митрополити Максим Германюк, Йосиф Шмондюк (1912–1978) та голови єпархіальних ювілейних комітетів. Також був розроблений план роботи на десять років підготовки до Ювілею. Зокрема, владики вирішили звернутися до братів православних і протестантів з пропозицією відзначити цю подію «єдиним серцем і єдиними устами». Владики також ухвалили створення постійного Ділового (Генерального) Секретаріату з осідком у Вінніпезі. Своє перше засідання члени Комітету провели в Нью-Йорку 25 листопада 1978 року. У ньому взяли участь митрополити Максим Германюк та Йосиф Шмондюк, владики Ніл Саварин (1905–1986) та Василь Лостен (1930 – 2024), отець Борис Москаль, отець Андрій Бавнчак, отець Михайло Гринчишин, ЧНІ. Зокрема, присутні обговорили деякі питання для негайного вирішення: кожен владика зобов'язувався якнайшвидше подати відомості про представника від власної єпархії до Ділового Секретаріату у Вінніпезі; пошук та призначення виконавчого секретаря на платній основі, який би займався повністю справами і потребами

Ділового Секретаріату; розробка плану роботи, первісного бюджету та їх подання на затвердження Владикам та Центральному Комітетові; прохання до владик надати пропозиції можливих співпрацівників зі сфери української культури, мистецтва, музики, історії, релігійної думки, богослов'я і науки [9, с. 1–2].

Генеральним секретарем було обрано о. Михайла Гринчишина (1929–2012), ЧНІ, який ревно взявся за організацію роботи зі святкування Ювілею. Він провадив постійне листування з Центральним Комітетом та його членами, організовував робочі зустрічі, складав програми. В одному з листів до Апостольського Візитатора для українців Західної Європи владика Мирослава Марусина він писав: «Кілька десяти років тому комуністичні безбожники заставили нас питанням: Чи віримо ми в християнство наших батьків? Духовна підготовча акція до ювілею Тисячліття хрещення Руси-України, і саме святкування історичної okazji, має дати їм, і нам самим, і цілому світові, і особливо нашому Творцеві, вимовну і незаперечну відповідь» [9, с. 2]. Щорічно Генеральний Секретар на Синодальних нарадах українських владик подавав звіт за виконану роботу та пропозиції щодо майбутніх ініціатив та проєктів.

Влітку 1979 року був остаточно сформований список єпископів та представників Міжєпархіального Ювілейного Комітету. Головою став кардинал Йосиф Сліпий. До складу Комітету увійшли такі члени: з Риму – владика Мирослав Марусин, священники Данило Дзвоник (1923–1981) та Іван Музичка, комендатор Василь Лосічко; з Вінніпега – владика Максим Германюк та о. Михайло Гринчишин, ЧНІ; з Торонто – владика Ісидор Борецький та Іван Лещишин; з Саскатуну – владика Андрій Роборецький (1910–1982) та Теодор Баран (1911–1995); з Філадельфії – отець Стефан Чеханський і Іван Сковчиляс; зі Стемфорду – владика Василь Лостен; з Чикаго – владика Ярослав Габро та о. Ярослав Свищук (1921–2005); з Буенос-Айресу – владика Андрій Сапеляк та доктор Мігель Василюк; з Куритиби – владика Єфрем Кривий (1928–2012) та о. Миколай Іванів; з Німеччини – владика Платон Корниляк (1920 – 2000) та Йосиф Зелик; з Франції – владика Володимир Маланчук та о. Зиновій Нарожняк; з Австралії – владика Іван Прашко та о. Ігор Шпитковський; з Едмонтону – владика Ніл Саварин (1905–1986);

з Нью-Вестмінстера – владика Єронім Химій (1919–1992); з Великої Британії – владика Августин Горняк (1919–2003); з Югославії – владика Гавриїл Букатко [16, с. 1].

Способом передавання інформації між усіма членами Секретаріату були комунікати – друковані листи формату А4, на яких зверху посередині було зазначено «Секретаріат Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення Тисячліття Хрещення Руси-України», нижче, праворуч – номер комунікату, навпроти, ліворуч – адреса Секретаріату англійською мовою: 233 Scotia Street, Winnipeg, Manitoba, Canada, R2V 1V7. Далі, зліва вказувалася дата виходу комунікату, потім – одержувач, після чого йшов текст, а в кінці – оригінальний підпис отця Михайла Гринчишина, ЧНІ, генерального секретаря. Комунікат ч. 9 вийшов вже в новому форматі: на ньому з'явилася емблема в правому куті аркуша – Хрест у вигляді тризуба з обрамленням та зазначенням років Ювілею Хрещення 988–1988, гасло «За Християнську Україну», та англійська версія «1000 ліття Christianity in Ukraine» та «Secretariat-Central Jubilee Committee». З 1980 року «Комунікат» змінюється на «Обіжник», а до адреси додається також номер телефону Секретаріату [1].

Комунікатами 3 і 4 Секретаріату Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення Тисячоліття Хрещення Руси-України владикам та єпархіальним представникам було повідомлено про перше повне засідання Центрального Комітету в Римі у вересні 1979 року, а також надано прохання надсилати пропозиції та зауваження щодо підготовки до Ювілею [12, с. 1].

Тим часом на засіданні професорів УКУ влітку 1979 року щодо святкування Ювілею було вирішено надіслати листа Блаженнішому Йосифові Сліпому з проханням написати послання до всіх українських наукових установ із закликом згуртуватися та організувати видання наукового збірника для вшанування цієї історичної події. Також звучали пропозиції щодо видання інших праць, таких як критично опрацьовані літописи, перекладені українською мовою, хрестоматії української літератури, переклади творів княжої доби. Професора Мирослава Лабуньку було обрано референтом-координатором для контактів з усіма

науковими установами, які мали брати участь у підготовчих ювілейних заходах [135, с. 168].

У вересні 1979 року українські владики знову зібралися в Римі з нагоди відзначення кількох ювілеїв в УГКЦ: 50-річчя від з'їзду українських єпископів у Римі під проводом Митрополита Андрея Шептицького; 10-річчя від дня освячення комплексу «Свята Софія»; 50-річчя від дня заснування Української Богословської Академії у Львові; 40-ліття єпископської хіротонії Блаженнішого. Поміж святкуваннями Патріарх Йосиф Сліпий вирішив провести чергові Синодальні Наради. В них взяли участь: Блаженніший Патріарх Йосиф Сліпий, митрополит Максим Германюк (Вінніпег), єпископи Ніл Саварин (Едмонтон), Ісидор Борецький (Торонто), Іван Прашко (Австралія), Платон Корниляк (Німеччина), Ярослав Габро (Чикаго), Андрій Сапеляк (Буенос Айрес), Мирослав Марусин (Західна Європа), Василь Лостен (Стемфорд), Дмитро Грещук (1923–1990) (помічник, Едмонтон), протоархимандрит ЧСВВ о. Ісидор Патрило (1919–2008), протоігумен оо. Редemptористів о. Михайло Гринчишин, архимандрит монахів Студитів о. Любомир Гузар; також брали участь у нарадах як фахові дорадники архимандрит о. Іван Хома, голова Патріаршої канцелярії, архимандрит о. Віктор Поспішил, правний дорадник Патріарха і Синоду Єпископів, та архимандрит о. Іван Музичка, проректор УКУ [210, с. 22–23].

Першим питанням, яке обговорювали на нарадах, була підготовка до святкування Ювілею Хрещення. З доповідями про перебіг справ у підготовці до святкування виступили єпископ Іван Прашко та отець протоігумен Михайло Гринчишин, ЧНІ [15]. Опісля владики приготували окреме звернення до православних братів, в якому просили, щоб в дусі Свято-Володимирівського Християнства, коли ще не було поділу, всі разом спільно приготувалися і святкували принаймні найважливіші події Ювілею. У короткому зверненні єпископи закликали: «Святий Володимир, Хреститель Руси-України, наші українські святі та всі ті наші Брати і Сестри, що останніми десятками років проляли свою кров і віддали своє життя в обороні Христової Церкви й суверенних прав свого християнського українського народу, напевно очікують від нас усіх

такої спільної дії в імені єдності Христової Церкви й соборности нашого українського народу» [210, с. 23–24].

Окремої уваги заслуговує звіт генерального секретаря отця Михайла Гринчишина, ЧНІ, за десять місяців існування Центрального Ювілейного Секретаріату з центром у Вінніпезі. Основна мета відзначення Ювілею – духовне оновлення – мала охопити весь контекст ювілейних святкувань. Опираючись на це, доповідач запропонував конкретні кроки: приготувати окремі молитовні прошення під час Божественної Літургії; придумати ювілейне гасло-клич для пригадування змісту і мети цих святкувань; звернутися з проханням до письменників, поетів, композиторів, музикантів для написання ювілейного гімну; спроектувати поштову марку для видання Ватиканською поштою (щодо цього питання вже була зустріч зі Святославом Гординським) [68, с. 32]; підготовка радіопрограм, друк статей в часописах і журналах на тему поширення християнства на Русі-Україні для освідомлення широкого загалу; публікація ґрунтовних наукових праць, які б висвітлювали різні питання тисячолітньої християнської історії [68, с. 32–33]. Головний секретар прозвітував про працю, що вже була виконана: УКУ видав твір італійського автора Джузеппе Річчотті (Giuseppe Ricciotti, 1890–1964) «Життя Христа» в українському перекладі та вже була запланована публікація «Наслідкування Христа» Томи Кемпійського, яку переклав влади́ка Йосиф Боця́н. Отець Михайло Гринчишин, ЧНІ, також звернувся до українських наукових інституцій – УВАН, НТШ, українського інституту при Гарвардському університеті – у справі наукових видань. Свої ювілейні проекти до Центрального Секретаріату вже подали з різних українських місць поселення. Були заплановані різноманітні події та будівництва: «нова пам'яткова українська католицька церква в Канберрі, столиця Австралії; нова церква в Посадос, Аргентина; нова катедра в Куритибі, Бразилія; пам'ятник-статуя св. Володимира в столиці Парани, Бразилія; ювілейний хрест коло собору Святої Родини в Вашингтоні; запрестольна мозаїка з тематикою хрещення в Трансконі, Канада; золотий ювілейний медалійон Колегії св. Володимира в Канаді» [68, с. 33–34]. Передбачався друк ювілейних образів різних форматів з молитвою на звороті,

поширення брошур з життєписами св. Володимира, св. Ольги та інших святих і визначних постатей нашої церковної історії різними мовами, укладання «Молебня до св. Володимира», публікація та поширення між вірними «Листа Святішого Отця Івана Павла II до Блаженнішого Отця Йосифа» та спільне «Великоднє Послання Ієрархії УГКЦ» на тему ювілейних приготувань, друк інформативного бюлетня чотири рази в рік [68, с. 34].

Ще одним важливим питанням, що широко обговорювалося на нарадах, була фінансова підтримка всенародної акції. Було вирішено до кінця 1979 року провести одноразову збірку для початку роботи Центрального Секретаріату. Подібну збірку передбачалося проводити щорічно в усіх парафіях на всіх єпархіях та екзархатах у розмірі одного відсотка від загального доходу. Також було ухвалено виконати низку завдань: друк Молебня до Святого Володимира, розповсюдження серед вірних Листа Святішого Отця Івана Павла II та Великоднього Послання українських владик на тему Тисячоліття Хрещення, видання історії Української Церкви, оплата праці виконавчого секретаря, друк образів святих Володимира і Ольги, тощо [1]. Та, незважаючи на постанову владик на нарадах 1979 року про обов'язкову збірку, генеральний секретар о. Михайло Гринчишин в Обіжнику ч. 16 вже втретє звертався до членів Ювілейного Комітету з проханням про «прихильне й ласкаве наставлення Владик і вірних у цій преважній справі» [4]. На той час лише Вінніпезька Архиепархія, Чиказька Єпархія Святого Миколая, Апостольська Екзархія в Німеччині та Апостольський Екзархат в Австралії зробили свої пожертви.

1 жовтня 1979 року Йосиф Сліпий видав Послання до Українських Науковців з нагоди підготовки до Ювілею Хрещення Руси-України, в якому закликав «...наших науковців, мужів нашого мистецтва, наукові інституції приступити зорганізовано до цього важного історичного діла <...> та відзначити Ювілей 1000-ліття Хрещення Руси-України збірником наукових праць на вічну вдячну згадку і пам'ятку цієї епохальної події!» [13]. Перша велика конференція-нарада українських науковців відбулася у червні 1980 року у Філадельфії. На ній були присутні професори УКУ (отець Іван Музичка, Марта Богачевська-Хом'як з філії

УКУ у Вашингтоні, Теофіль Кіс (1927–2017), Мирослав Лабунька), члени Наукового Товариства імені Тараса Шевченка у США (голова і професор Ярослав Падох (1908–1998), науковий секретар доктор Леонід Рудницький (1935–2024)) та Канаді (професор Богдан Романенчук (1908–1989)), представники Української Вільної Академії Наук у США (професор Іван Коропецький (1921–2012)) та Канаді (професор Ярослав Розумний (1925–2013)), Український Науковий Інститут Гарвардського Університету (професор Омелян Пріцак (1919–2006)). У першій частині учасники прозвітували про вже виконані проекти та поділилися майбутніми планами, у другій – професор Омелян Пріцак запропонував організувати міжнародну наукову конференцію за участі славістів та експертів європейського Сходу. Ця ініціатива мала на меті піднести відзначення 1000-літнього Ювілею Християнства на міжнародний науковий рівень. Також було створено Координаційний Комітет українських академічних установ для підготовки святкувань, виконавчий секретаріат якого очолив професор Мирослав Лабунька [136, с. 171–172].

Подібну конференцію, але вже з представниками європейських українських організацій, було організовано 20 липня 1980 року. На ній були присутні члени НТШ (професори Володимир Янів і Петро Зелений (1908–1991)), Українського Богословського Наукового Товариства (отець Іван Хома і отець Іван Дацько), Українського Вільного Університету (професор Володимир Янів) та УКЦ (отець Іван Музичка) та професор Мирослав Лабунька. На конференції було прийнято рішення долучитися до Комітету наукових установ, створеного у Філадельфії, та сприяти в організації міжнародної конференції з виданням пам'ятного ювілейного збірника [136, с. 172–173].

Важливим рішенням обидвох конференцій було те, що кожна українська наукова інституція мала власний план святкування Ювілею та долучалася до спільних ініціатив. Зважаючи на це, директор Українського Наукового Інституту при Гарвардському університеті, професор Омелян Пріцак, розробив цілий план підготовки до святкування, що згодом отримав назву «Гарвардський проєкт» [174, с. 77–78].

У грудні 1980 року в Кембриджі відбулася нарада професорів Омеляна Пріцака, Ігоря Шевченка (1922–2009) та Мирослава Лабуньки з приводу організації і підготовки міжнародної конференції. Вони обговорили тематику майбутніх доповідей щодо процесу християнізації та її наслідків в духовно-релігійному, культурному, соціальному і політичному житті Руси-України; склад учасників та доповідачів, які мали бути з різних країн і висококваліфікованими фахівцями; період проведення конференції та її внутрішню організацію; місце проведення цього наукового заходу. Це питання залишилося відкритим, оскільки було кілька пропозицій (Європа чи Америка), і учасники вирішили прийняти рішення, коли буде остаточно відома кількість та походження доповідачів. Питання фінансової підтримки було покладено на Патріарха Сліпого та його Крилос (орган церковної влади при катедральному храмі), який незабаром виділив на проведення міжнародної конференції 30 тисяч доларів [136, с. 177]. Кульмінацією ініціативи професора Омеляна Пріцака в рамках Гарвардського проекту став міжнародний Конгрес у Равені (Італія) з 18 до 24 квітня 1988 року під назвою «Тисячоліття християнізації Русі-України», об'єднавши славістів і візантологів міжнародних університетів – всього 55 учасників з 19 країн різних континентів. Історик Аркадій Жуковський вважає, що «...назагал в неукраїнському світі українська схема історії Східної Європи, сформульована М. Грушевським, була тільки виїмково ким прийнята, тому більшість чужинецьких істориків приписують княжу добу і саме хрещення Русі Росії. Якщо конгрес у Равенні зробив тільки мінімальні спроби, щоб похилити спеціалістів Східної Європи в сторону української схеми, то цей конгрес сповнив своє завдання» [93, с. 145].

Тут йшлося про міжнародну конференцію із закордонними доповідачами. Отець Іван Музичка, у своїй праці [136] подає ідею Блаженнішого Йосифа про участь та організацію конференції саме українськими науковцями. Ця ініціатива владики Сліпого прозвучала з уст професора Мирослава Лабуньки на IV Конгресі мирян 14–16 лютого 1982 року в Римі. Він, виступаючи з доповіддю «Українська наука й Ювілей 1000-річчя Хрещення Русі-України», говорив про ідею провести в самий рік Ювілею (1988) Конгрес Української Науки в розсіянні. В ньому мали б

взяти участь всі охочі українські вчені і дослідники з багатьох галузей і дисциплін. «Це повинен бути свого рода реєстр, або цenzус осягів поодиноких учених українців, чи науковців українського роду у діаспорі сучасної генерації, що має особливий привілей, чи щастя бути генерацією Ювілею 1000-річчя християнства в Русі-Україні» [136, с. 176]. Згодом Блаженніший, його Крилос і ректорат УКУ звернулися до професора Володимира Яніва з цією ідеєю. Науковець погодився взятися за справу за умови, що всі українські наукові інституції приєднуються до проєкту. Він почав листуватися та налагоджувати контакти, щоб отримати згоду усіх установ та приступити до організації конференції [136, с. 178]. З 11 до 13 травня 1984 року у Мюнхені, за ініціативою УВУ та НТШ в Європі, відбулася конференція, на якій був сформований комітет Наукового Конгресу Тисячоліття хрещення Русі-України. До його складу увійшли двадцять вісім наукових установ на чолі з Діловою президією, яку очолив професор Володимир Янів. Впродовж чотирьох років діяльності вдалося zorganizувати три проміжні конференції: у Баунд-Брюку (травень 1985 р.) при допомозі митрополії УПЦ в США, у Римі (жовтень 1985 р.) у співпраці УКУ і УБНТ та в Мюнхені (липень 1986 р.).

Завершальний Конгрес як частина Світового конгресу вільних українців відбувся з 28 квітня до 2 травня 1988 року у Мюнхені. На чотирнадцяти сесіях було виголошено 38 доповідей на теми самої події хрещення Русі, також розглядалися різні аспекти українських церков та релігійної проблематики впродовж тисячоліття [96]. Важливість цього Конгресу, як зазначає історик Аркадій Жуковський, полягає в тому, що вдалося об'єднати майже всіх українських наукових дослідників і те, що вони були православного, католицького та протестантського віровизнання – вияв своєрідного українського екуменізму. Тому цей Конгрес часто називають «Собором української науки на еміграції» [93, с. 144]. Поряд із релігієзнавцями, істориками, участь у ньому брали мистецтвознавці: Мирослав Антонович з Утрехта з доповіддю «Питоменності українського церковного співу» [96, с. 458–474], Андрій Горняткевич з Едмонтонa з доповіддю «Християнські мотиви в думах» [96, с. 475–490], Святослав Гординський (Нью-Йорк) з доповіддю «Українська ікона на тлі універсалізму візантійського стилю» [96, с. 678–695].

Щодо заангажованості інших сфер діяльності української діаспори, то влітку 1980 року Секретаріат Центрального Ювілейного Комітету УКПЦ видав ювілейні різдвяні листівки українською та англійською мовами із зображенням вітражів відомого українського митця Леоніда Молодожанина (Додаток Д). Планувалося кожного року видавати нову серію. Метою цього проекту було через різдвяні побажання, написані на цих листівках і розіслані рідним та друзям, популяризувати наближення події Тисячоліття Хрещення. Іншим завданням листівок було зібрання коштів для подальшої діяльності Секретаріату. Ціна за 12 листівок з конвертами складала \$ 4.50 [5].

До практичного плану духовної обнови – найважливішої мети підготовки та святкування Тисячоліття Хрещення – були розроблені такі завдання: євангелізація через місії й реколекції; катехизація молоді і дорослих; тайни хрещення й миропомазання, та оборона життя; обнова у вірі, надії й любові; обнова родинного життя й духовних покликань; літургічна та біблійна обнова; сповідь і Пресвята Євхаристія; Божі Заповіді; історичне освідомлення: місія Української Католицької Помісної Церкви. Ці теми мали лягти в основу проповідей, повчань, катехизацій, а також могли бути темами «на з'їздах і конгресах, на студійних днях і конференціях, на засіданнях церковних організацій, по школах, у викладових салях, при катехизації дітей і молоді, по родинах та в приватному читанню чи розважанні» [6]. До цього всього о. Михайло Гринчишин, ЧНІ, запропонував ці теми як предмет пастирських послань Ієрархії УКЦ.

Одним із спільних проєктів українських католиків і православних стало створення гімну до 1000-ліття Хрещення. Відомий «Славень Христові» (1982 р.) був написаний професором Яром Славутичем (Жученко Григорій, 1918–2011), католиком, а маестро Сергій Яременко (1912–1997), православний, написав до нього музику. Текст з нотами о. Михайло Гринчишин, ЧНІ, надіслав на затвердження Блаженнішому Йосифові та владикам 9 вересня 1982 року (Додаток В). Часте виконання гімну після завершення богослужінь мало слугувати нагадуванням про прийдешній Ювілей, пробуджуючи в серцях вірних побожні

думки і почування та допомагаючи їм належно духовно відсвяткувати цю величну подію [7].

Окремою брошурою англійською та українською мовами вийшло пояснення до ювілейної золотої медалі, яка була виготовлена у формі брошки (Додаток Е). На жаль, автора цього витвору не вдалося віднайти. Золота брошка має форму хреста, посередині розміщений тризуб з викарбуваними роками «988–1988». Це найважливіші символи історичного й духовного ювілею: «хрест» – знак Ісуса Христа Спасителя, «тризуб» – символ святого Володимира, хрестителя України, «988–1988» – дати святкування Ювілею. Як зазначено в брошурі, ця пам'ятна брошка є символом нашої багатой духовної спадщини, а кошти з її реалізації підуть на підвищення обізнаності українського загалу щодо змісту та значення тисячолітнього Ювілею [12].

У лютому 1982 року Українське Патріархальне Світове Об'єднання (УПСО) провело IV Конгрес мирян у Римі. Його метою було долучитися до величного святкування дня народження Патріарха Йосифа та тематично актуалізувати підготовку до святкувань 1000-ліття хрещення Руси-України [279]. З доповіддю-звітом Комісії (Комітету) для Відзначення Тисячолітнього Ювілею Християнства Руси-України виступив генеральний секретар о. Михайло Гринчишин. Щодо духовної сфери, то було надруковано та розповсюджено сто тисяч копій Листа Святішого Отця Івана Павла II до Блаженнішого Йосифа Сліпого, Слово Папи у Філадельфійській катедрі і Великодне послання Ієрархії Української Католицької Помісної Церкви за 1979 рік. Було затверджено та виготовлено золотий Ювілейний медальйон і менші золоті ювілейні відзнаки, а також надруковано ювілейні різдвяні мистецькі листівки. Отець Мирослав Марусин склав ювілейний молебень. Вийшла низка науково-популярних досліджень, зокрема: професора Омеляна Пріцака «Початок Русі», о. Михайла Гринчишина «Наша Християнська Спадщина» та «Християнське Подружжя і Родинне Життя», брошури «Почаївська Богородиця», «Молодість Митрополита Андрея – Спомини Матері». Культурно-мистецька складова включала проведення у жовтні «Дня Тисячоліття» (Вінніпег), а з 30 листопада до 2 грудня – конференції українських музикантів у Торонто. Митець

Святослав Гординський розмалював п'ять ікон Почаївської Богородиці, по одній для кожної канадської єпархії. Художник Петро Андрусів (1906–1981) створив монументальну композицію «Хрещення Руси-України» для Філадельфійської Єпархії. До Ювілею тисячоліття в різних містах – Вашингтоні, Оттаві, Куритибі, Посадасі, Канбері – розпочалося будівництво українських храмів Божих. У науково-академічній сфері був розроблений проєкт написання й видання п'ятитомної наукової Історії УКЦ в Канаді за редакцією доктора Богдана Казимири. Окрім цього, були зазначені майбутні проєкти та плани для реалізації: обов'язкове проведення щорічної ювілейної збірки у всіх єпархіях та екзархатах; видавати чотири рази на рік спільне послання на тему духовної обнови українською ієрархією; щорічні ювілейні духовні обнови для вірних; створення Ювілейних Комітетів там, де їх ще нема; щорічне відзначення «Дня Тисячоліття» для нагадування та зацікавлення Ювілеєм; проведення наукових конференцій на тему Тисячоліття; підтримка друку публікацій, присвячених Тисячоліттю; спільна праця над виданням православними і католицькими науковцями історії українського християнства [68].

Значну роль у процесі відзначення Тисячолітнього Ювілею відіграли музичні колективи, особливо хори. Професорка і мистецтвознавиця Г. Карась детально висвітлила події святкування у Німеччині під координацією Центрального ювілейного комітету. Окреме місце належить чоловічому хору «Україна» з Німеччини (дир. Є. Задарко), який з 1985 року здійснював гастрольні тури з програмами української духовної музики, брав участь у святкових богослужіннях у різних містах Німеччини (Мюнхен, Гамбург, Штутгарт та ін.). Активно долучалися хори з Канади, США, Великої Британії, Польщі. Значним культурним внеском стали також виступи бандурних ансамблів, інструментальних квартетів, сольних виконавців. «Ці масштабні святкування Тисячоліття Хрещення Руси-України засвідчили далекоглядність їх ініціатора – Блаженнішого Архієпископа Йосифа Сліпого, велике значення події для консолідації українців і зміцнення їх релігійної та національної ідентичності» [105, с. 242].

У листопаді 1982 року Папа Римський Іван Павло II призначив отця Михайла Гринчишина, ЧНІ, апостольським екзархом для українців-католиків візантійського обряду у Франції, Швейцарії та країнах Бенілюксу. У зв'язку з цим владика-номінант переїхав на постійне проживання до Парижу. Опіку над Секретаріатом Центрального Ювілейного Комітету він тимчасово доручив отцю-ігумену Тадею Кравчуку (1932–2015), ЧНІ [8].

Щодо святкування Тисячоліття Хрещення на Батьківщині, то ювілейний 1988 рік став роком початку духовного відродження, ожививши культурне та духовне життя громад. Саме тоді УГКЦ в Україні, її духовенство і вірні, а також Комітет захисту УКЦ ще активніше почали виступати за легалізацію своєї Церкви і піднесли цю справу на рівень світової політики [120, с. 62].

У Києві 5 червня 1988 року біля пам'ятника святому Володимирові зібралося кількасот осіб з ініціативи Українського культурологічного клубу, головою якого був Сергій Набока (1955–2003). До підніжжя пам'ятника люди ставили свічки в супроводі магнітофонного запису церковних дзвонів. Згодом організатори увімкнули Божественну Літургію, але змушені були перервати трансляцію через погрози уповноваженого з Комітету у справах релігії при Раді Міністрів УРСР Сікорського, що «...учасників буде притягнуто до кримінальної відповідальності, якщо вони не припинять слухати Службу Божу, хреститися і ставити свічки біля пам'ятника князеві Володимирові, бо за законом, мовляв, заборонено прилюдно пропагувати релігію». Перед присутніми також виступив Сергій Набока, Олесь Шевченко прочитав скорочений текст звернення Папи Івана Павла II з нагоди Тисячоліття Хрещення Руси-України, інші учасники читали релігійні вірші Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Павла Тичини. Євген Сверстюк (1928–2014) виступив зі своїм есеєм з нагоди Тисячоліття християнства в Україні [202, с. 237]. Молитовні святкування відбулися також на Ясній Горі в Гошеві, Грушеві, Зарваниці, Грабівці, Вубнищі, Церківні, Станківцях, Розточках, Надорожній, Гостеві, Терновиці [120, с. 60].

Блаженніший Йосиф Сліпий не дожив до величних святкувань Тисячолітнього Ювілею, однак він глибоко вірив, що ця подія пробудить

український дух не тільки в діаспорі, але й на Батьківщині. Його пророчі слова, сказані на завершення єпископських нарад 19 листопада 1978 року, яскраво це підтверджують: «Найважливішими рішеннями нашими були постанови про підготовку нашого народу до 1000-ліття нашого християнства. За десять літ стрінемо цю подію. Певно не всі, по людськи говорячи, багатьох з нас покличе Господь. Багато великих змін може змінити світ в цих десяти літах. Наша Батьківщина може випрямитись в своїм ярмі, а може і зовсім його скинути. Словом – великі зміни можуть наступити – на добре і на зле. Та ми до цього ювілею прямуймо і готуймося. Ми старші почали, показали напрям, а Ви молоді продовжуйте з Богом. Щоб цей ювілей приніс благодать Божу на весь наш нарід, щоб Христове Слово знову стало законом на нашій землі» [14].

Отже, Центральний Комітет з підготовки до святкування Тисячоліття Хрещення Руси-України під головуванням Блаженнішого Йосифа Сліпого, до складу якого входили українські єпископи та представники від єпархіальних комітетів зосереджував свою діяльність здебільшого у духовному вимірі. Паралельно, українські наукові інституції у діаспорі також проявили ініціативу та реалізували багато цікавих проєктів. Ідеєю професорів УКУ Климента Папи в Римі було проведення конгресу за участю всіх українських науковців діаспори, який відбувся у Равенні. Міжнародна конференція у Мюнхені, організована з ініціативи Омеляна Пріцака в рамках його Гарвардського проєкту, мала на меті представити правдиве трактування історії іноземними науковцями, зокрема щодо того, що Київська Русь і Володимирове Хрещення є історичною віхою України, а не Московії, як це часто вважалося. Хоча ці два наукові заходи – у Мюнхені та Равені – організовувалися нібито в умовах конкуренції, на нашу думку, вони обидва досягли своїх цілей. Перший – об'єднав українську наукову еліту, а другий – змусив міжнародних науковців і дослідників переглянути своє ставлення до історії України.

3.3. Підтримка Йосифом Сліпим митців та науковців

Третя хвиля еміграції (1939–1945 рр.) змусила багатьох українських митців і науковців покинути рідну землю у пошуках безпечного місця для життя і творчості. Таким чином вони зберігали і продовжували традиції українського мистецтва і наукової думки, представляючи українську культуру перед чужинцями, ділились власними здобутками та пізнавали іноземні досягнення. Багато зусиль докладалося для створення українських освітніх центрів, розвитку наукової та видавничої справи.

Одразу після свого звільнення та після приїзду до Риму, Блаженніший Йосиф певний час жив у Гроттаферратському монастирі, де перебували монахи-василіани різних національностей (італійці, греки, албанці тощо). Були серед них і українці – отець Партеній Павлик – філософ, мистецтвознавець, іконописець, реставратор; брат Йосафат (Іван) Курило та брат Йосиф (Іван) Лещишин [70]. Поміж багатьох зустрічей, Митрополит вже обдумував проєкт відновлення українського науково-культурного центру в Римі. Таким чином постав комплекс «Свята Софія», що об'єднав Український Католицький Університет Святого Климента Папи та студентський храм Божої Премудрості. Якщо в університеті вирувало науково-дослідне життя, гуртуючи навколо себе багатьох видатних науковців, професорів, докторів, то мистецьким оздобленням храму займалися відомі українські митці, одночасно створюючи свої роботи для різних виставок та замовлень. Тут проявлялися неабиякі організаторські здібності, завбачливість планів та любов до рідних традицій Йосифа Сліпого. Саме під його мудрим проводом вдалося створити справжній культурний центр українства в діаспорі, до якого з'їжджалися зі всього світу. Блаженніший відновив та дав прихисток Богословському науковому Товариству, видавництву бюлетня «Вісті з Риму», іконописній школі під проводом митця монаха Ювеналія Мокрицького. Це був справжній осередок української науки в Римі [262, с. 237]. Він запросив багатьох українських митців та науковців діаспори для викладацької та наукової праці. Як сам підкреслював на одному із засідань Професорської колегії – «на всі пости в УКУ треба рекомендувати людей

чесних, віруючих і кваліфікованих» [259, с. 106]. Владика Йосиф мав власне християнське бачення науки, мистецтва, мудрості – «...то овоч людського ума, тобто вислід дії великих дарів Божих, що їх вложив Творець в душу людини, яка є образом і подобою Божою, віддзеркаленням Божої Премудрости, як це гарно вчив Слуга Божий Андрей. Ці дари Божі не діють механічно, ці таланти людини потребують праці, заохоти, помочі в розвиткові, а навіть організації, коли йдеться про збірне зусилля тих талантів. Науку розвивають поодинокі обдаровані особи, розвивають групи, суспільство, уряди, спомагають її теж поодинокі особи, яких звемо меценатами, організації і цілий нарід» [220, с. 27].

На той час в Європі вже існували Український Вільний Університет та Український технологічно-господарський інститут, але в них не було богословського факультету. В одній зі своїх промов Патріарх зазначив: «Завданням нашого Католицького Університету є головню доповнювати в наших слухачах те, чого не дають нам закордонні університети, зібрати наші наукові сили й одночасно плекати по можливості всі галузі знання на українській мові, видавати відповідну літературу та заповнювати прогалину в нашій науці. А все те мав окрилювати християнський католицький дух, який віками надихував нашу науку й культуру і витиснув на ній свою печать» [262, с. 238].

На початку діяльності в УКУ запрацювали два факультети: богословський і філософічно-гуманістичний. У другому п'ятилітті діяльності були засновані математично-природничий, правничий та соціологічний факультети. Загальний склад професорської колегії налічував тридцять чотири викладачі-професори. З їхніх життєписів можна побачити скільки вони працювали на науковій, як рівно ж на громадській ниві» [70]. У своєму звіті за 1970–1971 навчальний рік Ректор Йосиф Сліпий підкреслив, що Університет став полем праці для багатьох, фундаментом для досягнень майбутніх поколінь [259, с. 36]. Був знаний Блаженніший Йосиф з іноземними науковцями, з багатьма познайомився ще з часів свого навчання закордоном. Часто запрошував їх до співпраці, брав участь у конференціях. Секретар владики, о. Іван Дацько, вказує і на нове покоління, що формувалося в ті часи: «Відновив Блаженніший Йосиф і діяльність Львівської

духовної семінарії Святого Духа у формі Колегії святої Софії. Сюди прибуло чимало молодих і здібних кандидатів, які нині очолюють чимало провідних установ та несуть відповідальність у різних ділянках науки і в житті Церкви. Тут хочу згадати імена таких отців у хронологічному порядку: Іван Кротець, Рафаїл (Роман) Турконяк, Тарас Лончина, Ісидор (Іван) Васік, Евтимій Волінський, Гліб (Борис) Лончина – сьогодні єпископ у Великобританії, доктор Михайло Петрович, отці Андрій Онуферко, Андрій Фриїшин-Чировський, Михайло Кузьма, Петро Галадза, Борис Гудзяк – донедавна єпископ у Франції, новопризначений митрополит Філадельфійський і президент УКУ, Михайло Димид та інші» [70]. Вони відіграли важливу роль у розбудові УГКЦ після виходу з підпілля. Патріарх Йосиф любив науку, а ще більше захоплювався людьми, що її творили. У своєму заповіті він залишив таке звернення до всього наукового світу: «...лечу думками до всіх моїх братів і сестер в Україні і на просторах усього Радянського Союзу, до тих, що страждають на волі, і до тих, що караються у в'язницях, в таборах непосильної праці і смерті... Між ними бачу нових борців, науковців, письменників, митців, селян, робітників. Бачу між ними шукачів істини та оборонців справедливости. Чую їхній голос в обороні основних прав людини і людської спільноти. З подивом дивлюся на них, як вони боронять своє українське слово, збагачують свою українську культуру, як усіми силами свого ума і серця рятують українську душу. І співпереживаю з ними всіма, бо їх за те переслідують як злочинців. Молюся за вас, мої Браття, і прошу Бога, щоб дав вам силу боронити природні і Божі права кожної людської істоти і спільноти. Благословляю вас як Глава Української Церкви, як Син Українського народу, як Ваш брат, Ваш Союзник і Сострадалець!» [95, с. 15].

Окрім науково-викладацької діяльності, свої творчі проекти при УКУ святого Климента Папи реалізовували відомі українські митці: Святослав Гординський, Григорій Крук, Леонід Молодожанин, Петро Холодний та інші [262, с. 166].

Співпраця Йосифа Сліпого та Святослава Гординського почалася ще в Україні, перед Другою Світовою війною. Під час діяльності Львівської Богословської Академії художник часто приходив та допомагав в упорядкуванні

мистецьких творів для музею. У 1967 році, з початком будівництва храму Святої Софії – Премудрості Божої в Римі, Святослав Гординський працював над загальним проєктом іконостасу та мозаїк, які мали повністю покрити стіни та перекриття Собору [204, с. 41]. Відповідно до вимог та побажань Йосифа Сліпого, він «...виконав їх бездоганно, з відчуттям міри, тактовності та стриманості, що деколи, можливо, межують з витонченою й холоднуватою академічністю» [204, с. 44]. Адже Патріарх хотів мати київські мозаїки в римській святині як продовження у сучасності тих самих Божих правд, що просвічували наших предків на зорі християнства в Україні [272, с. 35–36]. Праця тривала 25 років і була завершена вже після смерті Патріарха, у 100-ліття від дня його народження [61, с. 520]. Окрім праці над мозаїками, Святослав Гординський опублікував декілька науково-мистецьких досліджень у журналі «Богословія». Так у 1963 році вийшла друком стаття «Галицька ікона XIV–XVI століття» [58]. Автор ставить акцент на «галицькому малярстві», його визначенні, розглядає стильові риси, робить порівняння та оцінку мистецької вартості іконописного матеріалу. Митець доводить існування школи галицької іконографії, яка, перейнявши великі традиції київської митрополії, розвинулась власним шляхом «в річищі загальних, зв'язаних із східним обрядом, мистецьких форм, тем та естетичних поглядів» [58, с. 104]. Ще одне наукове дослідження було надруковане у 1969 році під назвою «Українські церкви в Польщі», про їхню історію, архітектуру та існування, разом з сімдесяти однією ілюстрацією [60]. Цінністю цієї розвідки є те, що автор найбільшу увагу приділяє Лемківщині, щоб, як сам зазначає, «документально зберегти деякі аспекти церковної архітектури, в якій глибоко і оригінально проявився творчий геній тієї гілки українського народу» [60, с. 3]. В цьому ж номері була надрукована рецензія на працю «Історія українського мистецтва» (1966 р.) у шести томах. Вартує уваги внесок митця у відкриття українського Музею при храмі святих Сергія і Вакха та чудотворної ікони Жировицької Божої Матері у жовтні 1971 року. На урочистому відкритті Святослав Гординський виступив з головною доповіддю «Українське мистецтво впродовж віків» [204, с. 25]. Також він розробив екслібрис (Додаток Ж), присвячений кардиналу Йосифу Сліпому, що знаходиться зараз у фондовому

зібранні Вінницького обласного художнього музею (колекція К. С. Козловського) [258].

Всесвітньо відомий український скульптор Леонід Молодожанин, знаний як Лео Мол, плідно попрацював для збагачення та поширення української культури в Римі. Зокрема, у 1971 році на подвір'ї УКУ в Римі був установлений пам'ятник Тарасу Шевченку його авторства. Оригінал твору висотою 1 м 10 см купив у митця владику Йосиф [153, с. 14]. Однак, у 1973 році на тому ж місці постав пам'ятник Шевченку в образі римського патриція авторства італійського митця Уго Мацеї. Під час праці в бібліотеці Історичного архіву УГКЦ в Римі випадково вдалося побачити та сфотографувати цей цінний і унікальний твір Леоніда Молодожанина в залі під Собором Святої Софії, на жаль, поміж кріслами та іншого роду предметами (Додаток К). Згодом він, на замовлення Йосифа Сліпого, виконав погруддя Римських пап Івана XXIII, Павла VI й Івана Павла II. Вони були розміщені у холі УКУ. Поясний портрет першого папи слов'янського походження, митець вилив у 1979 році. «З цього портрета Івана-Павла II Лео Мол зробив чотири відливи в бронзі, котрі зберігаються в Українському Католицькому Університеті в Римі, в музеї Ватикану, в одному з музеїв у Німеччині і в особистій збірці Молодожанина у Вінніпезі» [42, с. 297]. Як пише про його талант Святослав Гординський, митцю вистачало короткохвилинної зустрічі та своєї вправності в рисунку. В них він використав «елемент вібруючої живучости у зовнішню маску людського обличчя» [59, с. 61–62]. В цей період митець виконав декілька стильових модифікацій портретів Патріарха Йосипа Сліпого, пам'ятник митрополиту Андрею Шептицькому, портрет митрополита Іларіона Огієнка (1882–1972), відлитий в бронзі пам'ятник святому Отцю Пію [42, с. 296].

Український художник Михайло Мороз (1904–1992) після вимушеної еміграції опинився в США, а згодом, на запрошення Йосифа Сліпого, прибув до Риму. Впродовж 1960–1970-х років він написав понад двадцять картин із зображенням Вічного міста та його околиць. Варті уваги краєвиди над озером Альбано зі Студіону та деякі портрети. Михайло Мороз мав лекції з мистецтва в УКУ [125, с. 32]. Виконав шість портретів Патріарха, розробив проект вітражу для

церкви святих Сергія і Вакха, три проекти мозаїчного оздоблення фронтона храму Святої Софії, викладав мистецтво в УКУ та удостоївся стати почесним членом Римської академії мистецтв (1980 р.) [281].

Також український художник, педагог Зиновій Онишкевич (1929–2018) виконав портрет Блаженнішого Йосифа у повний зріст (Додаток Л).

Скульптор Григорій Крук (1911–1988), перебуваючи в Римі, створив погруддя Митрополита Йосифа Сліпого. Робота настільки сподобалася владиці, що він сам запропонував Папі Павлу VI, щоб митець виготовив його портрет. Митець згадує: «... мені був моделем Павло VI: дивно і приємно» [66, с. 5]. За свій витвір 27 грудня 1963 року український скульптор отримав з рук Святішого Отця пам'ятну ватиканську медаль.

Викладання церковного співу та історія церковної музики були окремими дисциплінами на богословському факультеті. Лекції з цих предметів читали Ігор Соневицький (1926–2006), який спеціально прилітав із США, Мирослав Антонович (1917–2006) з Голландії, музикознавець Аристид Вирста (1922–2000) з Парижа [104, с. 101]. У 1967 році, за дорученням Йосифа Сліпого, Ігор Соневицький отримав почесне звання габілітаційного доктора за свою працю «Артем Ведель і його музична спадщина», яка була високо оцінена Миколою Чубатим і Василем Ленциком. Габілітаційну промову «Життєвий і творчий шлях Нестора Нижанківського» Ігор Соневицький прочитав в Українському інституті Америки перед повною залогою слухачів – поціновувачів рідної музики [262, с. 267–268]. Доктора Мирослава Антоновича на засіданні Професорської Колегії 1 червня 1967 року було номіновано Надзвичайним професором музикології УКУ [262, с. 11]. З багатьма діячами музичної культури Йосиф Сліпий листувався та підтримував контакти. Серед них були Мирослав Антонович з Нідерландів, диригент і музикознавець Павло Маценко (1897–1991), Володимир Луців (1929–2019), а також мистецькі колективи діаспори [104, с. 102].

Інавгурація навчального року та празник покровителя УКУ – Папи Климента – проходили дуже урочисто. З цієї нагоди Блаженніший Йосиф очолював Божественну Літургію з численним духовенством, професорами та студентами.

«Під час св. Літургії, дуже гарно співали студенти-монахи Студитського Уставу та Сестри Василіянки, а серед них і співачка з Канади, пані Дарія Дубляниця (1927–1993)» [259, с. 5]. У програмі відкриття нового академічного 1969–1970 року, окрім звіту Ректора та святкової лекції, прозвучали історичні думи у виконанні Богдана Шарка (1920–2013) під супровід бандури [259, с. 18].

Тісною і плідною водночас була співпраця з монахом-студитом Ювеналієм Мокрицьким. Він ще з дитинства мав хист до малювання. Тому, вступивши до монастиря (1929 р.), розвивав свої мистецькі здібності у митця Василя Дядинюка (1900–1944), якому Митрополит Андрей Шептицький доручив керівництво мистецької школи оо. Студитів (1930–1933 рр.), на вул. Петра Скарги у Львові. Основним спрямуванням тут було вивчення Візантійського сакрального мистецтва [53]. Дослідниця творчої спадщини отця Ювеналія Мокрицького Н. Костів зазначає, що відомостей про його життя і мистецьку працю не так вже й багато [115, с. 798]. У своїй статті вона, зокрема, описує важливу і радісну зустріч владики Йосифа Сліпого і отця Ювеналія (1964 р.) та пропозицію Патріарха – продовження справи Митрополита Андрея, а саме: піднесення та розвиток української культури у широкому світі [114, с. 801]. Після завершення будівництва Собору і оздоблення його мозаїками, отець Мокрицький працював над іконами до іконостасу. У своїй маленькій майстерні, яка знаходилася у монастирі Студіон у Кастельгандольфо біля Риму, він написав 26 ікон різного розміру в українському стилі. Тут він також розробив ескіз печатки Йосифа Сліпого і Святої Софії в Римі, ікону Святого Папи Климента для Українського католицького університету, та відтворив Розп'яття Христа [298] – Животворящого Хреста, якого привіз Йосиф Сліпий з України.

Важливо тут згадати і про Релігійне товариство для українців католиків «Свята Софія», засноване Блаженнішим Йосифом Сліпим у листопаді 1970 року, юридично оформлене та визнане Апостольським Престолом та Італійською державою як неприбуткова, благодійна організація. Ця ініціатива була відповіддю на тодішню так звану «Ostpolitik» Ватикану [29], яка є загрозою для існування та розвитку Української католицької церкви як в Україні, так і в діаспорі. З іншого боку, створення цієї спільноти було піднесенням ролі мирян у церкві з боку УГКЦ

в обличчі її Глави – Йосифа Сліпого. Тоді мирянський рух, «захоплений ідеями Патріархату УКЦ», був дуже активний та провадив динамічну діяльність, що дало вірним в такий спосіб відчувати власну приналежність до рідної церкви та ще більшу відповідальність за її розбудову [251]. Створені товариства «За патріархальний Устрій УКЦ» у різних країнах світу ставили перед собою завдання заручитися позитивним ставленням серед своїх і чужих до ідеї патріархату, водночас впливаючи на єпископів «в напрямі порозуміння і співпраці щодо патріархальних ідей. Коли у першому випадку досягнуто поважних успіхів, у другому, на жаль, не помічається жадного поступу, хоч за цей довгий час ідея патріархату здобула собі врешті визнання насамперед серед широких кругів вірних, великої частини священства, популярність серед чужого світу, (спеціально у пресі), та навіть у самих владик, які на п'ятому і Шостому Синодах обговорили і затвердили конституцію помісного устрою УКЦеркви, що рахується основним їхнім кроком до введення патріархальної системи у церковне життя» [117]. Таким чином, це створило підґрунтя для заснування Товариства «Святої Софії», одним з основних завдань якого є забезпечити подальше існування та сприяти всебічному розвитку інституцій, що знаходяться у його власності, а ними є УКУ ім. св. Климентія Папи, Собор Святої Софії, парафіяльний храм Жировицької Богоматері і свв. мучеників Сергія і Вакха, Патріарший Двір і Музей та монастир Отців Студитів «Студіон» [240, с. 99]. Його назва свідчить про релігійний характер і зміст праці, щоб поширювати святу Мудрість, «що її так глибоко бачив у науці Слуга Божий Митрополит Андрей» [220, с. 28]. Правильник Товариства Святої Софії був затверджений Патріархом Йосифом Сліпим 1 червня 1977 року. Організовані і систематичні збірки коштів на Патріарший Фонд. Згодом Блаженніший почав засновувати дочірні товариства у різних країнах.

Одним з перших було створене товариство у США у 1974 році, головою його став Блаженніший Патріарх Йосиф, а також інші члени: докторка Романа Навроцька (1921–1999), її чоловік – лікар Мирослав Навроцький (1916–1978), доктор Роман Осінчук (1902–1991), правник Юрій Старосольський, професор Леонід Рудницький, доктор Євген Гіль, докторка Тетяна Цісик. Також Йосиф

Сліпий доручив створити Патріарший фонд на теренах США, давши своє пастирське благословення [240, с. 99], на рахунок якого мали надходити зібрані кошти. До 1984 року воно було під безпосереднім керівництвом Блаженнішого Йосифа через листування з докторкою Романою Навроцькою, що очолила товариство у Філадельфії. Окрім фінансової підтримки заснованих Йосифом Сліпим інституцій, Товариство у США мало свої специфічні завдання: організовувати і проводити курси, лекції, семінари з українського богослов'я і культури; досліджувати історію християнства загалом, та в Україні, зокрема; плекати та вдосконалювати рідну українську мову і культуру; підтримувати розвиток релігійних інституцій та організацій, які сприяють зміцненню патріархальної структури Української католицької церкви [98]. Також саме це дочірнє товариство доклало найбільше зусиль у спорудженні Музейно-меморіального Комплексу Патріярха Йосифа у с. Заздрість на Тернопільщині. Завдяки старанням голови Товариства Романи Навроцької, у 1997 році вдалося створити його окреме представництво в Україні як організації, що сприяло б розвитку духовної культури, освіти та добродійної діяльності. На Батьківщині його очолив академік Андрій Рудницький (1928–2009), член Спілки архітекторів України. Він у співпраці з іншими архітекторами став автором цього комплексу [109, с. 330].

В Англії дочірнє товариство було засноване у 1977 році. Впродовж 1979–2016 років при ньому діяла лондонська філія УКУ імені Святого Климента Папи. Було куплене окреме приміщення, поруч з яким височить пам'ятник князеві Володимирі Великому (1988 р.). Першим головою Товариства в Англії був призначений о. Іван Музичка.

18 вересня 1979 року у Торонто (Канада) створене і зареєстроване Товариство св. Софії, та визнане канадським урядом як харитативна організація. Директором його став диякон д-р Володимир Дацько. Членами канадського дочірнього товариства були Блаженніший Патріярх Йосиф, Владика Кир Ніл Саварин, Владика Кир Ісидор Борецький, о. мітрат Іван Хома, о. мітрат Іван Музичка, о. архимандрит Любомир Гузар, о. мітрат Семен Іжик (1913–1995), о.

мітрат Іван Гаврилюк (1912–2008), о. крилошанин Іван Сиротинський, о. суддя Микола Бартман, о. д-р Ігор Мончак, о. крилошанин Володимир Тарнавський (1912–2002), диякон д-р Володимир Дацько, сенатор д-р Павло Юзик (1913–1986) та інші [167, с. 109]. Діяльність Товариства полягала у збиранні коштів на Постійний Патріарший Фонд на теренах Канади. У цьому ж році було засноване дочірнє товариство у Бельгії.

Перші спільні збори Центрального Товариства українців католиків Свята Софія та його дочірніх утворень відбулися 25 вересня 1979 року в Римі в приміщенні УКУ ім. св. Климента Папи. Дискутувалися, зокрема, питання взаємовідносин між крайовими товариствами та головним Товариством. Учасники обговорили шляхи зміцнення індивідуальної діяльності кожного товариства і напрямні спільно-скоординованої праці. Основним завданням було зібрати кошти на розбудову Помісности та Патріархії Української Католицької Церкви, забезпечуючи, таким чином, розвиток навчальної, наукової і публіцистично-інформативної праці. Учасники обговорили роль товариств у приготуванні до святкування 1000-літнього Ювілею Хрещення Руси-України та запевнили підтримку наукових проєктів: «Товариства піддержать всі старання, щоб наші науковці і наші наукові інституції могли лишити з нагоди цього ювілею гідний пам'ятник тієї світлої події нашої історії окремою науковою збіркою творів, зокрема збіркою документів мартирології нашої Церкви. Товариства включаться в діяльність для підготовки цього Ювілею» [110, с. 110]. Власне бачення місії Товариства Блаженніший Йосиф висвітлив в окремому посланні, де, зокрема, наголосив: «Все хтось посягав по наші добра, все хтось в історії їх забирав собі, привлащував, торгував ними, торгував ними, віддавав комусь сильнішому для здобуття собі ласки в могутніх, а ми оставались обдертим чоловіком з Христової притчі про милосердного Самарянина. Щоб уникнути сумнівів, острахів, щоб нашу наукову працю поставити на вповні свободнім ґрунті, чого всяка здорова наука потребує, серед прерізних людських можливостей Товариство Св. Софія є тим забезпеченням, тим певним сторожем надбаного добра» [220, с. 29].

Отже, у цьому підрозділі проаналізовано вміння Патріарха Йосифа згуртувати довкола себе багатьох людей для спільної праці. Скільки проєктів та ідей було реалізовано завдяки спільним старанням науковців, митців, громадських діячів, релігійних осіб. Плоди цієї праці видно і сьогодні: увіковічненні у Соборі Святої Софії та її фресках, в УКУ святого Климента Папи, в сотнях тисяч опублікованих книгах, в різноманітних культурно-мистецьких проєктах. Всі вони разом з Верховним Архiepіскопом Йосифом Сліпим трудилися на благо Церкви і своєї Батьківщини України.

Підсумовуючи зміст третього розділу, присвяченого культурі і мистецтву у концептуальній візії Йосифа Сліпого, слід зазначити, що його діяльність продовжувала стратегічну лінію розвитку, започатковану Митрополитом Андреем Шептицьким. Йдеться, насамперед, про системну розбудову української церкви, розвиток наукової думки та поширення української культури в діаспорному середовищі.

Таким чином, у першому підрозділі зібрано та проаналізовано науково-публіцистичну спадщину Блаженнішого Йосифа, яка охоплює його ранні дослідження, редакторську діяльність (від заснування до відновлення періодичних видань), написання автобіографічних праць, зокрема «Споминів» та духовного «Заповіту». Значна увага приділена заохоченню і підтримки науковців до розробки тем, пов'язаних з історією Церкви, України, національного мистецтва, всесвітньої історії, богословським працям, здійсненні численних перекладів. Окрему цінність становить зібрання документів з історії української католицької Церкви – «*Monumenta Ucrainae Historica*», що вийшло серією з дванадцяти томів як важливе джерело для дослідників. Також відзначено наукову та культурну значущість епістолярної спадщини Йосифа Сліпого, яка наразі залишається недостатньо дослідженою. Його послідовна позиція щодо підтримки наукової діяльності, заклики до розвитку інтелектуального потенціалу, а також особистий приклад наукової та культурної праці засвідчують його вагомий роль у формуванні культуротворчої парадигми української діаспори.

Другий підрозділ присвячено аналізу підготовки та святкування Ювілею Тисячоліття Хрещення Руси-України, що став важливою духовною, культурною та науковою подією в житті української діаспори. У дослідженні опрацьовано вже наявні матеріали та публікації, які стосуються хронології підготовки, ініціатив, реалізованих проєктів, а також результатів святкувань. Особливу увагу приділено документації, пов'язаній із діяльністю Секретаріату Центрального Ювілейного Комітету Української Католицької Церкви, створеного з метою координації заходів, присвячених вшануванню тисячолітнього ювілею. Основною метою святкування визначалося духовне оновлення Божого люду. Святкування мало вагомі наслідки не лише на духовному, а й на інтелектуальному рівні: ініційовано створення низки наукових праць, серій періодичних видань, монографій, присвячених актуальним проблемам богослов'я, філософії, історії, економіки, мовознавства, літературознавства, мистецтвознавства, а також природничих і технічних наук. Цей Ювілей сприяв посиленню національної свідомості української діаспори та формуванню стійкої інтелектуальної спільноти, відкритої до міжкультурного діалогу. Окрім того, його відзначення мало значний резонанс і в Україні, де ювілей став символом духовного пробудження та одним із чинників посилення боротьби за незалежність та волю.

Значна частина проєктів Йосифа Сліпого була реалізована завдяки співпраці з оточенням – науковцями, митцями та активними представниками української діаспори, яких він цілеспрямовано залучав до спільної діяльності. Саме цій співпраці присвячено третій підрозділ. Більшість цих діячів, перебуваючи поза межами України, продовжували свою наукову і культурну працю, засвідчуючи приналежність до української національної традиції. Йосиф Сліпий розглядав залучення інтелектуального потенціалу діаспори як важливий чинник збереження та розвитку української ідентичності, а також як внесок у загальносвітову культурну спадщину. Створення релігійного товариства для українців католиків «Свята Софія» стало прикладом його стратегічного мислення та усвідомлення важливої ролі мирян у релігійно-культурному житті громади.

ВИСНОВКИ

У підсумку проведеного дослідження, присвяченого культуротворчій діяльності Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого, окреслено його вагомий внесок у формування та розвиток українського духовного, наукового і культурного простору в умовах діаспори. Ґрунтуючись на попередніх наукових напрацюваннях, було систематизовано та доповнено уявлення про масштаби і характер культуротворчих ініціатив Глави УГКЦ, які мали значний вплив не лише на українське середовище за межами Батьківщини, але й на міжкультурний діалог у світовому контексті. Дисертаційна праця поглиблює розуміння особистості і діяльності Йосифа Сліпого та відкриває нові перспективи для подальших наукових студій у царині культури, релігієзнавства та історії діаспори.

Проведене дослідження багатогранної культуротворчої діяльності Верховного Архієпископа УГКЦ Йосифа Сліпого дало змогу зробити такі узагальнення та висновки:

1. У процесі опрацювання історіографії досліджуваної теми було здійснено класифікацію та систематизацію наявних наукових праць вітчизняних (О. Мишанич, М. Бендик, Г. Цимбал, О. Гринів, В. Сергійчук) та зарубіжних дослідників (М. Рудницька, Я. Пелікан, І. Хома), що висвітлюють життєвий шлях, інтелектуальну, духовну та культуротворчу діяльність (О. Сидір, І. Музичка, Г. Карась) Йосифа Сліпого. Сформовано джерельну базу дослідження, до складу якої увійшли як опубліковані матеріали (спогади, листування, проповіді, статті, публіцистика), так і архівні документи, значну частину яких уперше введено до наукового обігу. Зокрема, проаналізовано твори авторства Йосифа Сліпого: «Спомини», «Заповіт», матеріали багатотомного видання «Opera Omnia». Уперше у вітчизняному дискурсі було опрацьовано документи з Апостольського Ватиканського архіву (Archivio Apostolico Vaticano, AAV), зокрема матеріали участі Йосифа Сліпого у Другому Ватиканському Соборі: вивчено та описано аудіозаписи богослужінь здійснених в період Синодальних сесій 1963–1965 років.

Також залучено неопубліковані матеріали з архівів Папської української Колегії Святого Йосафата (м. Рим) та Дикастерії у справах Східних Церков (Dicastero per le Chiese Orientali), серед яких – рукописи, листування, протоколи. Їх аналіз дозволив розкрити стратегічне мислення Йосифа Сліпого, його взаємодію з представниками інтелігенції, духовенства і культурних інституцій, а також внесок у формування європейського образу української культури в умовах еміграції. Таким чином введено до наукового обігу нові джерела (архівні документи, спогади сучасників, матеріали діаспорної преси), що розкривають малодосліджені аспекти культурно-просвітницької діяльності Йосифа Сліпого.

2. У результаті здійсненого аналізу теоретико-методологічних підходів до дослідження культуротворчої діяльності Йосифа Сліпого було з'ясовано, що поняття «культуротворчість» доцільно розглядати у міждисциплінарному контексті – на перетині філософії, соціології, психології культури. Основою для операціоналізації цього поняття стало визначення, запропоноване О. Жорновою, згідно з яким культуротворчість розуміється як цілісна інтегративна якість особистості, здатної продукувати, зберігати, трансформувати та розвивати культуру в її різноманітних проявах. Це дозволило забезпечити цілісне осмислення феномену культуротворчої місії Йосифа Сліпого.

Крім того, у дослідженні було уточнено й інші ключові поняття – зокрема «Українська Греко-Католицька Церква» та «українська діаспора» – як важливі категорії у розкритті духовного, інтелектуального та культурного виміру діяльності Верховного Архiepіскопа.

Методологічну основу дисертаційної праці становили загальнонаукові принципи історизму, науковості та об'єктивності. У процесі дослідження застосовано низку загальнонаукових і спеціальних методів: системний, історичний, компаративний, статистичний, методи аналізу, синтезу та узагальнення. Такий підхід забезпечив цілісне бачення предмета дослідження та дав змогу структурно й логічно викласти матеріал з урахуванням особливостей кожного з розділів.

3. Аналіз духовної, богословської та інтелектуальної спадщини Йосифа Сліпого засвідчив широкий спектр ініціатив, що були реалізовані ним у римський

період життя. Масштаби його ідейного задуму втілилися у розбудові культурно-освітнього та духовного комплексу «Свята Софія» – храму Божої Премудрості, Університету святого Климента Папи, музею, архіву, бібліотеки. Цей осередок став платформою для об'єднання людей, натхнених ідеєю збереження й розвитку української культури в умовах еміграції. Повернення у власність УГКЦ Храму Святих мучеників Сергія і Вакха та Чудотворної ікони Жировицької Богоматері (1971 р.), а також меценатська підтримка будівництва церков для українських громад по всьому світі, засвідчують глибоке розуміння Йосифом Сліпим ролі храму як місця духовної єдності, національної ідентичності та культурного відродження.

Оцінка богословської та наукової спадщини Верховного Архієпископа Йосифа дозволяє ствердити, що він виступав не лише як духовний лідер, а й як визначний організатор, богослов, редактор численних видань. У римський період його життя було відновлено діяльність Українського Богословського Наукового Товариства, започатковано наукові серії, зокрема журнал «Богословія», «Вісті з Риму», «Благовісник Верховного Архієпископа», «Дзвони» та інші. Видавнича діяльність Українського Католицького Університету сприяла збереженню й розвитку української релігійної думки, забезпечуючи інтелектуальну тяглість між довоєнною та еміграційною традиціями. Особливої уваги заслуговує зібрання творів самого Йосифа Сліпого, яке побачило світ під назвою «Opera Omnia Iosephi (Slipyj – Kobernyskyj – Duškovskyj) archiepiscopi maioris» (1968–2003). Вісімнадцять томів, що містять богословські, філософські, історичні, публіцистичні та пастирські праці, становлять фундамент української християнської думки ХХ століття. Наукова спадщина Блаженнішого Йосифа є поєднанням традиційної східнохристиянської духовності та сучасних підходів до релігійної науки, що й досі не втратили своєї актуальності. Його напрацювання залишаються цінним джерелом для майбутніх досліджень у сфері богослов'я, історії Церкви та національної духовної ідентичності.

4. У межах дисертаційного дослідження було здійснено оцінку впливу Йосифа Сліпого на процес формування національної свідомості та ідентичності

українців поза межами Батьківщини. З'ясовано, що його діяльність стала важливим чинником консолідації еміграційних спільнот на основі християнських цінностей, української мови, культури та національної традиції. Архиєрейські подорожі до українських громад по всьому світі, активна участь у духовному, громадському та культурному житті діаспори сприяли збереженню національної ідентичності в умовах розпорошення та асиміляційного тиску. Йосиф Сліпий виступав не лише як духовний провідник, але як символ опору тоталітаризму, захисник прав українців, який через особистий авторитет та міжнародну присутність звертав увагу світової спільноти на становище Церкви і народу в умовах радянського переслідування. Обмежений доступ до архівних матеріалів ускладнив повне висвітлення низки питань, тому, актуальність теми зберігається, а її подальше вивчення має потенціал для нових наукових досліджень.

5. Висвітлення та аналіз ідей і діяльності Йосифа Сліпого у світлі сучасного українського контексту засвідчує їхню незаперечну актуальність і значущість. Його постать є втіленням спадкоємності традиції Української Греко-Католицької Церкви, зокрема в аспектах, започаткованих Митрополитом Андреем Шептицьким. Запропоноване у дослідженні нове бачення Йосифа Сліпого як культурного лідера українського зарубіжжя дозволяє розширити розуміння його ролі не лише як церковного ієрарха, але й як творця об'єднавчої парадигми української діаспори, ініціатора міжкультурного діалогу, провідника національної ідентичності у глобалізованому світі. Його діяльність, спрямована на підтримку українських освітніх, наукових і культурних осередків за кордоном, нині може бути розглянута як модель для сучасної стратегії збереження та розвитку української культури як у межах держави, так і в розсіянні.

6. Узагальнення результатів дослідження дозволяє констатувати, що культуротворча діяльність Верховного Архиєпископа УГКЦ Йосифа Сліпого відіграла визначну роль у збереженні й розвитку української духовності, культури та ідентичності в умовах еміграції. Його внесок характеризується системністю, стратегічним баченням і глибоким філософсько-богословським підґрунтям, що поєднувало християнську антропологію, спадщину Отців Церкви, гуманістичну

традицію та національне відродження. Блаженніший Йосиф беріг та розбудовував інституційні форми культурного та освітнього життя українців у діаспорі, забезпечивши, таким чином, міцну опору для наступних поколінь українців закордоном.

Актуальність культуротворчої спадщини Йосифа Сліпого особливо відчутна у контексті сучасних викликів – війни, вимушеної міграції, кризи цінностей, пошуку культурної ідентичності, асиміляції. Вона має не лише історичне, а й практичне значення: вивчення, осмислення та інтеграція його ідей у сучасні моделі культурної політики й духовного виховання будуть сприяти формуванню зрілого українського суспільства у глобалізованому світі.

Перспектива подальших досліджень культуротворчої спадщини Йосифа Сліпого вбачається в опрацюванні Історичного архіву УГКЦ у Римі, котрий наразі є недоступним для науковців. Це важливе джерело залишає широке поле для подальших наукових студій, пов'язаних з опрацюванням значного масиву ще не введених у науковий обіг матеріалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні джерела

1. Гринчишин М., о., генеральний секретар. Комунікат ч. 9. Секретаріят Центрального Ювілейного Комітету УКЦ (Secretariat – Central Jubilee Committee) для відзначення ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ до Високопреосвященнішого Владики [Йосифа Сліпого] від 15 грудня 1979 р. (м. Вінніпег, Манітоба, Канада). Оригінал. Оригінальний підпис о. М. Гринчишина. Печатка вхідної документації VISITATORE APOSTOLICO від 17 січня 1980 р. Рим. Ватикан. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 1 арк.

2. Гринчишин М., о., ЧНІ, генеральний секретар. Звіт Комісії (Комітету) для Відзначення Тисячолітнього Ювілею Християнства Руси-України. 23 вересня 1982 р. (м. Вінніпег). Копія. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 3 арк.

3. Гринчишин М., о., ЧНІ, генеральний секретар. Обіжник ч. 10. Секретаріят Центрального Ювілейного Комітету УКЦ (Secretariat – Central Jubilee Committee) для відзначення ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ до Високопреосвященнішого Владики [Йосифа Сліпого] від 15 березня 1980 р. (м. Вінніпег, Манітоба, Канада). Копія. Печатка вхідної документації VISITATORE APOSTOLICO від 28 березня 1980 р. Рим. Ватикан. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 1 арк.

4. Гринчишин М., о., ЧНІ, генеральний секретар. Обіжник ч. 16. Секретаріят Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ до Високопреосвященнішого Владики [Йосифа Сліпого] від 15 травня 1980 р. (м. Вінніпег, Манітоба, Канада). Копія. Печатка вхідної документації VISITATORE APOSTOLICO від 23 травня 1980 р. Рим. Ватикан. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 1 арк.

5. Гринчишин М., о., ЧНІ, генеральний секретар. Обіжник ч. 17. Секретаріят Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ до Високопреосвященнішого Владики [Йосифа Сліпого] від 21 травня 1980 р. (м. Вінніпег, Манітоба, Канада). Копія. Печатка вхідної документації VISITATORE APOSTOLICO від 6 червня 1980 р. Рим. Ватикан. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 1 арк.

6. Гринчишин М., о., ЧНІ, генеральний секретар. Обіжник ч. 18. Секретаріят Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ до Високопреосвященнішого Владики [Йосифа Сліпого] від 11 червня 1980 р. (м. Вінніпег, Манітоба, Канада). Копія. Печатка вхідної документації VISITATORE APOSTOLICO від 24 червня 1980 р. Рим. Ватикан. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 2 арк.

7. Гринчишин М., о., ЧНІ, генеральний секретар. Обіжник ч. 42. Секретаріят Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ до Високопреосвященнішого Владики [Йосифа Сліпого] від 9 вересня 1982 р. (м. Вінніпег, Манітоба, Канада). З додатком Листа від Яра Славутича зі словами гимну та нотами до нього. Копія. Печатка вхідної документації VISITATORE APOSTOLICO від 21 вересня 1982 р. Рим. Ватикан. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 3 арк.

8. Гринчишин М., о., ЧНІ, єпископ-номінант. Секретаріят Центрального Ювілейного Комітету 1000 ліття Хрещення Руси-України. Повідомлення. 28 грудня 1982 р. (м. Вінніпег). Копія. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 3 арк.

9. Гринчишин М., о., ЧНІ, Лист Президента Ювілейного Комітету Вінніпезької Архиєпархії до Апостольського Візитатора для Українців Західної Європи Владики Мирослава Марусина. 22 грудня 1978. Вінніпег. *Українська*

Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний). Машинопис. 2 арк.

10. Запис О. Мишанича по справі Й. Сліпого. Рим. Ватикан. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний). Рукопис. 1 арк.*

11. Секретаріат нарад єпископів. Комунікат наради Українського Католицького Єпископату під проводом Блаженнішого Патріарха Йосифа – з 17 до 20 листопада 1978 року. Рим. 1978. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний). Машинопис. 1 арк.*

12. Секретаріат Центрального Ювілейного Комітету УКЦ для відзначення Тисячоліття Хрещення Руси-України. Комунікат ч. 3. 5 червня 1979. Вінніпег. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний). Машинопис. 2 арк.*

13. Сліпий Й. Послання до Українських Науковців з нагоди підготовки Ювілею Хрещення Руси-України. Рим. 1 жовтня 1979. Оригінал. Копія. Підпис Йосифа Сліпого, Патріарха і Кардинала. Печатка вхідної документації VISITATORE APOSTOLICO від 8 жовтня 1979 р. Рим. Ватикан. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний). Машинопис. 2 арк.*

14. Сліпий Й. Слово Блаженнішого на відкриття нарад нашого єпископату. 17. XI. 1978. Рим. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний). Машинопис. 1 арк.*

15. Сліпий Й. Слово Блаженнішого на відкриття нарад нашого єпископату. 18. IX. 1979. Рим. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний). Машинопис. 2 арк.*

16. Bishops and Representatives for Inter-Diocesan Millennium Committee. Рим. 13 червня 1979. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний). Машинопис. С. 1.*

17. Slipyj J. Lettera al Beatissimo Padre Paolo VI. Рим. Ватикан. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 15 с.

Ватиканський Апостольський Архів (Archivio Apostolico Vaticano)

18. Busta 23. Concilio Vaticano II. «57a Congregatio Generalis (29.X.1963)», f.10 (2).

19. Busta 32. Concilio Vaticano II. «76a Congregatio Generalis (27.XI.1963)», F. 5, pp. 4.

20. Busta 81, Concilio Vaticano II. «159a Congregatio Generalis (12.XI.1965)», f. 2, p. 4.

21. Josyf Slipyj, arcivescovo di Lwow degli ucraini. Interventi. Busta 1646, Concilio Vaticano II. «46a Congregatio Generalis» (11 ottobre 1963). Cassetta n. 134.

22. Josyf Slipyj, arcivescovo di Lwow degli ucraini. Interventi. Busta 1668. Concilio Vaticano II. «65a Congregatio Generalis». (12 novembre 1963). Bobina n. 2/a. Cassetta n. 191.

23. Josyf Slipyj, arcivescovo di Lwow degli ucraini. Interventi. Busta 1752. Concilio Vaticano II. «140a Congregatio Generalis» (1 ottobre 1965). Bobina 2/A. Cassetta N 426.

24. Josyf Slipyj. De libertate religiosa. Busta 1741. Concilio Vaticano II. «129a Congregatio Generalis» (16 settembre 1965). Bobina 2/A. Cassetta n. 393.

25. Josyf Slipyj. Sulle Chiese Orientali. Busta 1710. Concilio Vaticano II. «103a Congregatio Generalis» (16 ottobre 1964). Bobina 3/a. Cassetta n. 309.

26. Liturgia byzantina. Busta 1730. Concilio Vaticano II. Sacra Lityrgia di San Giovanni Crisostomo (13 novembre 1964). Bobine 1-4. Cassetta n. 365.

27. Santa messa in rito Bizantino-Ucraino. Busta 1659. Concilio Vaticano II. 57a Congregatio Generalis (29 ottobre 1963). Bobine 1–8. Bobina n. 1/A, n. 1/B. Trek 1/2.

28. Santa Messa in rito bizantino-Ucraino. Busta 1772. Concilio Vaticano II. «159a Congregatio Generalis» (12 novembre 1965). Bobine 1-6. Cassetta n. 480.

Наукова література та публіцистика

29. Бабинський А. Дещо про Ostpolitik. URL: <https://ucu.edu.ua/news/deshho-pro-ostpolitik/> (дата звернення: 28.01.2025).
30. Бабинський А. Патріархальний рух в середовищі українських греко-католиків у діаспорі (1964–1989 рр.): дис. доктора філософії (041 «Богослов'я»). Львів: УКУ, 2020. 307 с.
31. Бармак М. Йосиф Сліпий – шлях науковця, богослова, педагога. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія*. 1998. Вип. 7. С. 318–337.
32. Бистрицька Е. Йосиф Сліпий – організатор богословської науки в Україні. *Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот*: матеріали Міжнар. наук. конф., 20 вересня 2002 р. Київ: Укр. видав. спілка, 2003. С. 106–115.
33. Бендик М. Помісність Української Греко-Католицької Церкви та її бачення Патріархом Йосифом Сліпим. Львів: Свічадо, 1996. 52 с.
34. Благовісник Верховного Архієпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду. Рим: SGS, 1965. Ч. 1. 47 с.
35. Благовісник Верховного Архієпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду. Рим: SGS, 1969. Кн. 1–4. 146 с.
36. Благовісник Верховного Архієпископа Візантійсько-українського обряду, кн. 1–4, Кастельгандольфо 1971, 60 с.
37. Благовісник Верховного Архієпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду. Рим: SGS, 1973, кн. 1–4. 104 с. + іл.
38. Благовісник Верховного Архієпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду. Рим: SGS, 1974, кн. 1–4. 164 с. + іл.
39. Благовісник Патріарха Києво-Галицького і Всієї Руси. Рим: SGS, 1976, кн. 1–4. 112 с. + 168 с. іл.
40. Блаженніший. Фільм. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=guY3Cta38nY> (дата звернення: 21.01.2025).

41. Блаженніший Патріарх Йосиф у Равенні – Венеції – Фльоренції. *Вісті з Риму*. 1975. Ч. 20–24 (270–274). С. 5–8.
42. Бойко О. Релігійні мотиви у творчості Леоніда Молодожанина (скульптура, ікони, вітражі, мозаїка). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2007. Вип. 9. С. 295–302.
43. Велика українська енциклопедія. Тематичний словник гасел з напрямку «Філософські науки» (філософія, логіка, етика, естетика) / за ред. А. Киридон. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. 256 с.
44. Величава відправа в Соборі святого Петра. *Вісті з Риму*. 1963. 4 лист. С. 6–8.
45. Виступ на Соборі Митрополита Кир Йосифа. *Вісті з Риму*. 1963. 14 жовт. С. 5–6.
46. Вияснення у справі прізвища Блаженнішого Йосифа. *Благовісник*. 1975. С. 107–108.
47. Від Редакції. *Дзвони*. 1977. Ч. 1 (100). С. 5.
48. Відкриття Українського Музею в Римі. *Богословія*. 1971. Т. XXXV. С. 254–255.
49. Віднова Церкви Святих Сергія і Вакха та забудовань при вулиці Мадонна деї Монті. *Вісті з Риму*. 1970. № 15–16. С. 15–17.
50. 80–ліття Верховного Архієпископа Кир Йосифа. *Богословія*. 1972. Кн. 1–4. С. 221.
51. Вітошинська О. Подорожі Блаженнішого Кир Йосифа VII (1968–1970) у світлі чужої преси. Рим: SGS, 1972. 143 с.
52. Вступне слово Блаженнішого Патріарха Любомира (Гузара). *Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот*: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 20 вересня 2002 р. / Українська видавнича спілка. Київ, 2003. С. 4–5.
53. Гах І. Пам'ятник Митрополиту. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/30641> (дата звернення: 30.01.2023).

54. Гах І. Творець нерукотворних образів. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/57402> (дата звернення: 30.01.2023).
55. Герчанівська П. Культурологія: навч. посіб. для дистанційного навчання /за ред. В. Панченко. Київ: Університет «Україна», 2006. 323 с.
56. Герасимович Г. Культуротворча сутність людини як соціальної істоти. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософія»*. 2010. Вип. 13. С. 149–155.
57. Гірна Н. Культурно-освітня діяльність Патріарха Йосифа Сліпого. *Гілея*. 2019. № 144 (1). С. 24–27.
58. Гординський С. Галицька ікона XIV–XVI століття. *Богословія*. 1963. Т. XXI–XIV. С. 95–105.
59. Гординський С. Леонід Молодожанин. Передмова до монографії. *Терем*. 1990. Ч. 10. С. 60–62.
60. Гординський С. Українські церкви в Польщі. *Богословія*. 1969. Т. XXXIII. С. 74–90.
61. Горинь Б. Святослав Гординський на тлі доби: есе-колаж у 2-х книгах. Київ: Ярославів Вал, 2018. 624 с.
62. Граб У., Одрехівський Р. Взаємини Йосифа Сліпого і Мирослава Антоновича: життєвий та мистецький виміри. *Актуальні питання гуманітарних наук*: / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 89. Том 1. С. 191–197.
63. Граб У. Візантійський хор Антоновича в українських політичних акціях: значення і ризики. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка*. 2022. № 48. С. 21–27.
64. Граб У. Мирослав Антонович: інтелектуальна біографія. Еміграційне музикознавство в українському культуротворенні повоєнних десятиліть. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2019. Серія «Історія української музики: дослідження». Вип. 27. 456 с.
65. Граб У. Українська музична біографістика: до проблеми вибору методологічних координат. *Українська музика*. 2023. № 2(45). С. 18–26.

66. Григор Крук різьбить погруддя Папи Павла VI. *Свобода*. 1964. № 39. 28 лютого. С. 5.
67. Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. Львів: Місіонер, 1994. 159 с.
68. Гринчишин М., о., генеральний секретар. Звіт генерального секретаря о. М. Гринчишина, ЧНІ, в часі синодальних нарад. Підготовка до Ювілею 1000- ліття Хрещення Руси-України. *Благовісник*. 1977–1979. С. 31–35.
69. Гуркіна С. Рецензія: Йосиф Сліпий. Заповіт Блаженнішого Патріарха Йосифа Сліпого. Львів: Артос, 2022. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/retsenziia-yosyf-sliipyu-zapovit-blazhennishoho-patriarkha-yosyfa-slipoho-lviv-artos-2022/> (дата звернення: 28.08.2024).
70. Дацько І. Римський період наукової діяльності патріарха Йосифа. *Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот*: матеріали Міжнар. наук. конф., 20 вересня 2002 р. Київ: Укр. видав. спілка, 2003. С. 78–89.
71. Дацько І. Інтелектуальний осередок Патріарха Йосифа у 1970–1980-их роках. *Патріархат*. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/tag/studion/> (дата звернення: 27.01.2025).
72. Декрет про видання Катехизму. *Благовісник*. 1967. С. 138.
73. Денисенко А. Національні мотиви у творчій спадщині Йосифа Сліпого. *Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот*: матеріали Міжнар. наук. конф., 20 вересня 2002 р. Київ: Укр. видав. спілка, 2003. С. 92–105.
74. Джус О. Високі школи української діаспори як чинник інтеграції зарубіжних українців у світове співтовариство. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7463/1/Джус%20О.%20В.%20Аріель.pdf> (дата звернення: 18.10.2022).
75. Димид М. Самоцензура і журналі «Богословія». *Метрон*. 2012. №9. С. 9–34.

76. Добіна Т. Феномен культуротворчості в житті сучасного суспільства. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. №11. С. 92–96.
77. Добрянський М. Українські здобутки в Римі. Що придбав українській католицькій Церкві Верховний архієпископ, Блаженніший Кир Йосиф Сліпий- Коберницький, у Римі. Мюнхен, 1971. 10 с.
78. Дуда І., Пиндус Б. Мокрицький Ювеналій. *Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / ред. Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. С. 547.*
79. Дутчак В. Діяльність кардинала Й. Сліпого в українському зарубіжжі (на матеріалах мистецького архіву Володимира Луціва). *Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність: зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. на пошану 111-ї річниці від дня народження*. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С. 142–149.
80. Дутчак В., Карась Г. Естрадні виміри сучасного бандурного мистецтва. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Напрям: Мистецтвознавство*. Вип. 44. Рівне, 2023. С. 110–117.
81. Дутчак В., Фабрика-Процька О. Культуротворча концепція діяльності кардинала Йосифа Сліпого в українському зарубіжжі. *Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 88. Том 1. С. 131–139.*
82. Дутчак В. Промоція бандурного мистецтва за кордоном на зламі 80– 90- х рр. ХХ століття: (за документальними та аудіальними джерелами архіву Українського Вільного Університету). *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво*, 6 (1), 2023. С. 100–114.
83. Дутчак В. Специфіка творчого універсалізму бандуристів української діаспори. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво*. 2022. Т. 5, № 1. С. 56–68.
84. Душпастирі парафії. *Українська парафія в Римі*. URL: <https://ukr-parafia-roma.it/uk/pro-nas/dushpastyri-parafii.html> (дата звернення: 19.02.2024).

85. Жорнова О. Ідея культуротворчості в професійній освіті та її реалізація в підготовці вчителя. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2012. № 17 (27). С. 16–22.

86. Жорнова О. Ідея культуротворчості і перспективи соціальної психології: есе. Київ: Міленіум, 2014. 100 с.

87. Жорнова О. Культуротворча парадигма освіти: проблеми і можливості для реалізації наступності різних освітніх ступенів. *Вісник КНУКіМ*. 2009. № 20. С. 26–32.

88. Жорнова О. Культуротворчість і державотворення: глобальний соціокультурний проект чи самовираження політичного лідера. *XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія: матеріали IV Міжнар. наук.-теорет. конф., м. Київ 26–27 травня 2005 р. Ч.1*. Київ: Фенікс, 2004. С. 26–28.

89. Жорнова О. Культуротворчість як інструмент цивілізаційного розвитку. *X міжнар. науково-практ. конф. «Усвідомлення культури – запорука відновлення суспільства. Внесок сучасної науки в загальнолюдську культуру»*: матеріали. Севастополь: СевНТУ, 2009. С. 90–93.

90. Жорнова О. Культуротворчість як проблема «хорошого» суспільства. *Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України*: зб. наук. праць IV Всеукр. наук.-практ. конф. 6–8 жовтня 2005 р. Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005. С. 138–142.

91. Жорнова О. Соціально-психологічні абрисы задуму культуротворчості: сьогочасні дискусії та досвід наукового осмислення. *Психологічні перспективи*. 2013. № 21. С. 28–39.

92. Жорнова О. Теорія і методика формування культуротворчості: монографія. Запоріжжя: Дике поле, 2006. 416 с.

93. Жуковський А. Підсумки відзначення тисячолітнього ювілею хрещення Русі-України. *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 140–151.

94. Забужко О. Let My People Go: 15 текстів про українську революцію. Київ: Факт, 2006. 232 с.

95. Заповіт Блаженнішого Патріарха Йосифа Сліпого: видання з нагоди 25- ліття заснування Релігійного товариства «Свята Софія». США, 1999. 22 с.
96. Збірник праць Ювілейного Конгресу / ред В. Янів. Мюнхен, 1988/1989. 1002 с. [Науковий Конгрес у 1000-ліття Хрещення Руси-України у співпраці з Українським Вільним Університетом].
97. Іконостас Собору Святої Софії в Римі. Genova: V. N. Marconi, 1979. 47 с.
98. Історія Релігійного Товариства українців католиків «Свята Софія» США. URL: <https://stsophia.us/ua/about-us/history/> (дата звернення: 28.01.2025).
99. Історія української парафії в Римі. *Українська парафія в Римі*. URL: <https://ukr-parafia-roma.it/uk/pro-nas/istoriia-ukrainskoi-parafii-v-rymi.html> (дата звернення: 19.02.2024).
100. Йосип Сліпий. Молитва за Україну. Фільм. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=p1L6GUUkFcM> (дата звернення: 21.01.2025).
101. Йосиф Сліпий. УГКЦ. Історія. Відродження. Ісповідники віри: до 30- річчя виходу з підпілля Української Греко-Католицької Церкви: бібліографічний покажчик. Івано-Франківськ, ОУНБ ім. І. Франка; від. краєзн. літ. / уклад. О. Шаран, С. Джоголик. Івано-Франківськ, 2019. 76 с.
102. Карась Г., Романюк Л. Місія архієпископа Йосипа Сліпого у збереженні та розвитку української сакральної музики. *Актуальні питання гуманітарних наук*: / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 90. Том 1. С. 152–158.
103. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття: монографія. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. 1164 с.
104. Карась Г. Патріарх Йосип Сліпий в контексті музичної культури української діаспори. *Актуальна проблеми історії, теорії та практики художньої культури*: зб. наук. праць. Вип. XXXII. Київ: Міленіум, 2014. С. 98– 104.
105. Карась Г. Роль Верховного Архієпископа Йосипа Сліпого в духовно-мистецькому житті української громади в Німеччині (на відзначення 130-річчя з дня народження). *Jahrbuch der XIII. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler*

Sicht". Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2022. (Hgg.) Novikova, O., Schweier, U. Verlag Buchschmiede von Dataform Media GmbH Wien, Open Access LMU München, 2023. С. 235–246.

106. Кардинал Кир Йосиф в Трої. *Вісті з Риму*. 1965. Ч. 12 (53). С. 2–6.

107. Кияк С. Ідентичність Української католицької церкви візантійського обряду в контексті її вселенськості. *Українське релігієзнавство*. № 24. 2002. С. 75–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2002_24_11 (дата звернення: 19.02.2024).

108. Княжий дар Блаж. Йосифа на купно дому УВУ. *Благовісник*. 1974. С. 144–145.

109. Козак В. Музей-Меморіальний комплекс імені Патріарха Йосифа Сліпого у с. Заздрість Теребовлянського району на Тернопільщині. *Збірник праць ТО НТШ*. Том 8: Музеї Тернопільщини. Тернопіль: Терно-граф, 2013. С. 328–339.

110. Комунікат. *Благовісник*. 1977–1979. С. 110.

111. Конституція Українського Католицького Університету ім. св. Климентія Папи. Згідно з східним канонічним правом. *Український Католицький Університет ім. св. Климентія Папи і його правна основа*. Рим: Scuola Grafica Salesiana Pio XI. 1967. С. 9–10.

112. Копієвська О. Трансформаційні процеси в культурних практиках України: глобальний, локальний контекст та локальні особливості (кінець XX – початок XXI ст.) : дис. ... д-ра культурології: 26.00.06. Київ, 2018. 487 с.

113. Кормич Л. Культурологія (історія і теорія світової культури XX століття): навч. посіб. 3-є вид. Харків: Одиссей, 2004. 304 с.

114. Костів Н. Постать Ювеналія Мокрицького в українському сакральному мистецтві XX ст.: проблема ідентичності в іншонаціональному й іншодержавному середовищі. *Народознавчі зошити*. 2015. №4 (124). С. 798–804.

115. Костів Н. Творча спадщина видатного іконописця XX століття Ювеналія Мокрицького: художньо-стилістичні особливості творів. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. 2011. № 11. С. 109–112.

116. Кудрик Н. Мистецька колекція Йосипа Сліпого в Римі отримує нове дихання, *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1763648.html> (дата звернення: 08.12.2023).

117. Куземський І. Єпископат УКЦеркви і товариства за патріархальний устрій УКЦ. *Патріархат*. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/epyskopat-uktserkvy-j-tovarystva-za-patriarhalnyj-ustrij-ukts/> (дата звернення: 28.01.2025).

118. Культурологія: теорія та історія культури: навч. посіб. Видання 3-тє, перероб. та доп. / За ред. І. І. Тюрменко. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 370 с.

119. Лев В. Перший етап «Дзвонів». *Дзвони*. Рим – Дітройт. Ч. 1 (100). 1977. С. 6–13.

120. Лесів Я. 1988 рік у житті УКЦ (УГКЦ). Листопад 1988. *Пороги*. 1988–1990. Числа 1–9: вибране / упор. Р. Лиша [та ін.] Київ: Смолоскип, 2009. С. 59–65.

121. Лозинський А. Фундації Українського Вільного Університету – 45 років: нотатки у переддень 100-річчя Українського Вільного Університету. *Універсум*. 2020. № 7–8. С. 62–64.

122. Маркус В. П'ятнадцять років Патріархального Руху. *Матеріали Мирянських Конгресів та З'їздів УПСО*. Чикаго, 1981. С. 71–99.

123. Марусик Т. Відійшла у вічність Софія Янів (1908–2006). *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/953245.html> (дата звернення: 07.12.2023).

124. Мельник-Хоха Г. Електронний доступ до текстів оцифрованого періодичного видання журналу «Богословія» 1923–1939/42. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/2023/12/04/povnotekstovyj-onlajn-dostup-do-vydannya-chasopysu-bogosloviya/> (дата звернення: 29.08.2024).

125. Мистець професор Михайло Мороз у Римі. *Вісті з Риму*. 1973. Ч. 14–16 (223–225). С. 32.

126. Митрополит Йосиф відвідав Умбрію. *Вісті з Риму*. 1963. Ч. 9. С. 8.

127. Митрополит Кир Йосиф між хворими. *Вісті з Риму*. 1963. Ч. 9. С. 11.

128. Михалюк А. Творчість та інновація: сучасний контент. Освітологічний дискурс. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/37391/1/A_Mykhaliuk_OD.pdf (дата звернення: 13.01.2025).

129. Мишанич О. Митрополит Йосиф Сліпий перед «судом» КГБ: (за архівними джерелами). Київ, 1993. 80 с.

130. Мишанич О. Наукова діяльність Йосифа Сліпого на засланні. *Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот*: матеріали Міжнар. наук. конф., 20 вересня 2002 р. Київ: Укр. видав. спілка, 2003. С. 52–64.

131. Моравські Д. Йосиф Сліпий – символ незалежної України. *Визвольний шлях*. 1999. Кн. 9. С. 1077–1079.

132. Мороз В. Йосиф Сліпий, кенгуру і корова Джульєта, *Історична Правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5a915cfe85532/> (дата звернення: 08.12.2023).

133. Музичка І. Листування Блаженнішого Йосифа: значення, характер, цілі і мислі. *Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот*: матеріали Міжнар. наук. конф., 20 вересня 2002 р. Київ: Укр. видав. спілка, 2003. С. 125–131.

134. Музичка І. Реферат о. про-ректора Івана Музички в часі синодальних нарад «Український Католицький Університет і його видання». *Благовісник*. 1977–1979. С. 35–36.

135. Музичка І. 1000-ліття християнської України і папське послання «Cum superioris mensis novembris»: відчит-лекція на відкритті і благословенні філії УКУ імені святого Климента Папи у Лондоні. 06. 05. 1979. *Богословія*. 1979. С. 21–40.

136. Музичка І. Українські наукові інституції у підготовці до Ювілею 1000- ліття. *Богословія*. 1982. Кн. 1–4. С. 163–178.

137. Музичко О. Історія української діаспори: методичні рекомендації для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 032 «Історія та археологія». Одеса, 2021. 40 с.

138. Мушинка М. Книжка яку не можна читати без хвилювання. *Патріархат*. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/knyzhka-yaku-ne-mozhna-chytaty-bez-hvylyuvannya/> (дата звернення: 26.10.2024).
139. «Незабутня авдієнція». *Вісті з Риму*. 1963. С. 9–11.
140. Незламний пастир. Терни і зірки Йосифа Сліпого. Фільм. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=H6PyYvL6Q0E> (дата звернення: 21.01.2025).
141. Недужко Ю. Омелян Пріцак та наукове відзначення тисячоліття хрещення Руси – України. *Спадщина Омеляна Пріцака і сучасні гуманітарні науки: матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 28-30 трав. 2008 р. / [упоряд. О. І. Галенко]*. Київ: Аратта, 2009. С. 199–208.
142. Недужко Ю. Тисячоліття хрещення Руси-України. Відзначення світовою громадськістю всесвітньо-історичної події: монографія. Луцьк: «Вежа», 2003. 198 с.
143. Одрехівський Р. Відображення національного відродження у мистецтві Галичини кінця XIX – початку XX століття. *Народознавчі зошити*. Львів. 2025. № 1. С. 119–125.
144. Одрехівський Р. Іконостаси в Галичині: історія та художні особливості у становленні дизайну. *Науковий журнал Художня культура. Актуальні проблеми*. 2021. № 17 (1). С. 49–58.
145. Одрехівський, Р. Мистецтво як художньо-естетичний феномен сакральної культури українців Галичини. *Народознавчі зошити*. Львів. 2023. № 2. С. 379– 385.
146. Ольга Жорнова. Особистий профіль в Google Scholar. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=zg747V8AAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate (дата звернення: 28.08.2024).
147. Оплески на Соборі в честь Митрополита Кир Йосифа. *Вісті з Риму*. 1963. С. 6–8.
148. Ордіна Л. Культуротворчість особистості студента як педагогічний феномен. *Трансформація сучасного освітнього простору: кол. монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2020. С. 164–170.

149. Основи культурології: опорний конспект лекцій / за ред. А. О. Овчаренко, Л. Я. Самойленко, В. П. Ткаченко. 2-е вид. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2016. 424 с.
150. Павлик П. Образотворче мистецтво в Українськiм Патр. храмi Жировицької Богоматері і Св. мучеників Сергія і Вакха в Римі. *Богословія*. 1972. Т. XXXVI. С. 131–140.
151. Паломництво і пастирська подорож Блаженнішого Верховного Архiepіскопа Кир Йосифа. *Вісті з Риму*. 1970. Ч. 9–10 (142–143). С. 3–4.
152. Пам'яті патріарха Йосифа Кардинала Сліпого: матеріали наукової конференції, м. Львів 28 серпня 1992 р. / редкол.: І. Музичка, Е. Мисько, В. Бадяк. Львів: Свічадо, 1994. 117 с.
153. Пам'ятник Т. Шевченка біля Українського Католицького Університету. *Вісті з Риму*. № 16–17. С. 14.
154. Папа Павло VI на торжественнiм «Молебні» у честь великого мученика св. Йосафата. *Вісті з Риму*. 1963. С. 8.
155. Пасхальна богослужба на гробі св. Йосафата. *Вісті з Риму*. 1964. С. 11.
156. Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. Рим: SGS, 1975. 376 с.
157. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки, 1939–1987: у 2 т. Т. I. / передм., упоряд., заг. ред. В. Сергійчук; Галуз. держ. архів Служби безпеки України. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2012. 656 с.
158. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки, 1939–1987: у 2 т. Т. II. / передм., упоряд., заг. ред. В. Сергійчук; Галуз. держ. архів Служби безпеки України. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2012. 480 с.
159. Патріарша канцелярія. Комунікат. *Благовісник*. 1977–1979. С. 101–102.
160. Пелеш Ю. Літургіка. Біографічні матеріали / упоряд. А. Черемський. Харків, 2019. 672 с.
161. Пелікан Я. Ісповідник віри між Сходом і Заходом: Портрет українського кардинала Йосифа Сліпого / пер. з англ. Василь Ящун. Київ: Варта, 1994. 302 с.

162. Пелікан Я. Ісповідник віри між Сходом і Заходом: портрет українського кардинала Йосифа Сліпо / пер. з англ. І. Іванкович. Львів: АРТОС, 2015. 275 с.
163. Передумови заснування УКУ. URL: <https://ucu.edu.ua/about/istoriya-ta-fakty/peredumovy/> (дата звернення: 21.08.2024).
164. Перейма Е. Відновлено журнал «Дзвони». URL: <https://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/vidnovleno-zhurnal-dzvony/> (дата звернення: 21.08.2024).
165. Перша промова Митрополита Йосифа на II Ватиканському Соборі. URL: <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/persha-promova-mytropolyta-josyfa-na-ii-vatykanskomu-sobori/> (дата звернення: 18.05.2024).
166. Перший будинок Українського Католицького Університету. *Вісті з Риму*. 1966. Ч. 13 (80). С. 5–6.
167. Повідомлення. *Благовісник*. 1977–1979. С. 109.
168. Попович О. Про спеціальні функції культуротворчості. *Університетська наука-2013*: тез. міжнар. наук.-техн. конф., м. Маріуполь, 14–16 квітня 2013 р. Маріуполь, 2013. С. 202–203.
169. Попович О. Функції культуротворчості як фактор креативності особистості: монографія. Київ, 2014. 371 с.
170. Посвячення Собору Святої Софії. *Благовісник*. 1969. С. 73–76.
171. Посвячення українського університетського будинку в Римі. *Вісті з Риму*. 1966. Ч. 14 (81). С. 2–3.
172. Послання Верховного Архієпископа Кардинала Кир Йосифа (25/XII–7/I 1970). *Вісті з Риму*. 1970. Ч. 1–2 (134–135). С. 2–6.
173. Прес-служба Секретаріату Синоду Єпископів УГКЦ. Фільм «Блаженніший» презентували в осідку Товариства «Свята Софія» США. *Synod.ugcc*. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/film-blazhennishyy-prezentuvaly-v-osidku-tovarystva-svyata-sofiya-ssha-940/> (дата звернення: 21.01.2025).
174. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. Київ – Кембридж, 1991. С. 77–78. 80 с.

175. Пристай М. Львівська Греко-Католицька Духовна Семінарія 1783–1945. Львів-Рудно, 2006. 470 с.

175а. Прокопович Т. Функціонування національної традиції у релігійному мистецтві української діаспори другої половини ХХ століття: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата мистецтвознавства (17.00.01 «Теорія і історія культури»). Рівне, 2001. 185 с.

176. Пронюк М. Божественна Літургія у візантійсько-українському обряді на II Ватиканському Соборі (1962–1965). *«Творчий універсалізм у культурі, мистецтві, освіті: ідентифікаційний, комунікаційний, синергетичний виміри»*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 23–24 травня, 2024, м. Івано-Франківськ: електронне видання. Івано-Франківськ: «Ксерограф», 2024. С. 66–68.

177. Пронюк М. Використання штучного інтелекту у збереженні культурної спадщини. *Технології добросовісного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки*: матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 31 липня–10 вересня 2023 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 197–199.

178. Пронюк М. Відтворення традицій українського іконопису в діаспорі на прикладі іконостасу Собору Святої Софії у Римі. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні*: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 2023. С. 209–213.

179. Пронюк М. Заснування та діяльність музею Українського Католицького Університету в Римі. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених*: матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 15 грудня 2023 року. Одеса. Львів – Торунь: Liha-Press, 2023. С. 344–347.

180. Пронюк М. Значення подорожей Верховного Архієпископа УГКЦ Йосифа Сліпого протягом 1970–1984 рр. *Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття*: зб. матеріалів Міжнародної наук.-теорет. конф. молодих учених. Ч. 1. Харків: ХДАК, 2023. С. 47–50.

181. Пронюк М. Культурно-духовна цінність Храму святих Сергія і Вакха у Римі для українців в Італії. *Fine Art and Culture Studies*. 2024. № 1. С. 211–218.

182. Пронюк М. М. Культуротворчість у сучасних наукових проєкціях. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. Конференції (Київ, 22–23 березня 2022 р.) Київ: КНУКіМ, 2022. С. 274–277.

183. Пронюк М. Наукова діяльність Верховного Архієпископа УГКЦ Йосифа Сліпого та активізація книговидавництва в римський період його життєтворчості. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2021 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 4–5 квітня 2022 р., м. Івано-Франківськ*. Електронне видання. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С. 190–192.

184. Пронюк М. Наукова та книговидавнича діяльність Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого. *International scientific conference «Interaction of culture, science and art in terms of moral development of modern European society»*: conference proceedings, December 28–29, 2021. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. Р. 44–49.

185. Пронюк М. Перший період організації діяльності Секретаріату Центрального Комітету Української Греко-Католицької Церкви для відзначення Тисячоліття Хрещення Руси-України. *Fine Art and Culture Studies*. 2024. № 4. С. 165–179.

186. Пронюк М. Римська сакральна спадщина Йосифа Сліпого. «*ALTITUDO MUNDI SPIRITUALIS*. Духовність у сучасному світі: просвітницько-культурологічний підхід»: зб. матеріалів I Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 квітня 2024 року. Кременець. Івано-Франківськ: Поліграфія «Зебра», 2024. С. 135–139.

187. Пронюк М. Роль релігійного товариства для українців-католиків «Свята Софія» у збереженні спадщини верховного архієпископа Української Греко-Католицької церкви Йосифа Сліпого. *Матеріали звітної наукової веб-конференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2024 рік Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, 24–28 березня 2025 р., м.*

Івано-Франківськ. Електронне видання. Івано-Франківськ: Карпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2025. С. 315–316.

188. Пронюк М. Собор Святої Софії у Римі – свідок української культури в Італії. *Мистецтво України в контексті інтеграції з художньою культурою Заходу (до 40-річного ювілею кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації ПНУ)*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 19–20 жовтня 2023 року. Івано-Франківськ: Поліграфія «Зебра», 2023. С. 135–139.

189. Пронюк М. Співпраця Йосифа Сліпого з українськими митцями та науковцями у римський період його життя (1963–1984). *Науковий журнал Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2024. № 2. С. 380–384.

190. Пронюк М. Співпраця Йосифа Сліпого та Святослава Гординського над мистецьким оформленням Собору Святої Софії у Римі. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2023 рік, 1–5 квітня 2024 р., м. Івано-Франківськ*. С. 355–356.

191. Пронюк М. Становлення та розвиток Українського католицького університету імені святого Климента Папи у Римі. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Напр.: Культурологія*. 2023. № 45. С. 22–27.

192. Пронюк М. Становлення Українського католицького університету імені святого Климента Папи у Римі. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 3–7 квітня 2023 р., м. Івано-Франківськ*. Електронне видання. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2023. С. 184–185.

193. П'ятий Архиєпископський Синод. *Благовісник*. 1971. С. 49–50.

194. Роля і можливості Українського Католицького Університету. *Вісті з Риму*. 1970. Ч. 5–6 (138–139). С. 11–15.

195. Романюк Л. Поняття комунікації у світовій та вітчизняній науці. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2023. № 2. С. 193–197.
196. Романюк Л. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження міжетнічної комунікації у сфері культури і мистецтва. *Культура і сучасність*: альманах. Київ, 2022. № 1. С. 70–75.
197. Рудницька М. Вступне слово. *Українська Папська Колегія Святого Йосафата в Римі. Архів о. М. Марусина (архів не описаний)*. Машинопис. 1 арк.
198. Рудницька М. Невидимі Стигмати. Мюнхен: Логос, 1971. 537 с.
199. Рудницький Л. Світло високого духу. *Галичина*. Івано-Франківськ, 1998. Вип. 1 (2). С. 106–113.
200. Рудницький Л. Спогад про повернення на рідну землю Патріарха Йосифа Сліпого 27–29 серпня 1992 року Божого. *Патріархат*. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/spohad-pro-povernennya-na-ridnu-zemlyu-patriarha-josyfa-slipoho-27-29-serpnya-1992-roku-bozhoho/> (дата звернення: 15.01.2025).
201. Сапеляк А. Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Рим: Scuola Grafica Salesiana Pio XI, 1967. 301 с.
202. Сверстюк Є. Виступ на громадському святкуванні в Києві Тисячоліття Хрещення Руси-України. *Сучасність*. Липень-серпень, 1988. Ч. 7–8. С. 237–243.
203. Сердюк І. Літня школа «Постать Патріарха Йосифа Сліпого в контексті міжнародних церковних і політичних відносин» (Рим, 8–16 липня 2017 р.). *Historians*. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/2242-litnya-shkola-postat-patriarkha-josifa-slipogo-v-konteksti-mizhnarodnikh-tserkovnikh-i-politichnikh-vidnosin-rim-8-16-lipnya-2017-r> (дата звернення: 13.03.2023).
204. Сидор О. Блаженніший Йосиф і мистецтво. Рим: SGS, 1994. 156 с.
205. Сидор О. Патріарх Йосиф Сліпий і мистецтво. Київ–Рим, 2012. 455 с.

206. Сидор О. Патріарх Йосиф Сліпий: музейницький аспект культурно-мистецької діяльності. *Галицька митрополія 1303–1807–2007: статті і матеріали*. Львів, 2008. С. 125–135.
207. Сидор О. Собор Святої Софії в Римі. Київ–Рим, 2012. 184 с.
208. Сидорчук Т. До історії відзначення тисячоліття хрещення Русі-України: за матеріалами архіву Омеляна Пріцака. *Історія релігії в Україні: наук. щоріч.* / ред. кол.: З. Білик, О. Киричук. Львів: Логос, 2013. Кн. 1. С. 776–787.
209. Синодальні наради українського єпископату в Римі 1978 р. *Благовісник патріарха києво-галицького і всієї Руси*. 1977–1979. С. 21–22.
210. Синодальні наради Українського Єпископату в Римі (19.9.–20.9.1979). *Благовісник*. 1977–1979. С. 22–25.
211. Сліпий Й. Будова наших церков. *Благовісник*. 1968. С. 25–26.
212. Сліпий Й. Введення. *Monimenta Ucrainae Historica*. Рим. 1964. С. V–VI.
213. Сліпий Й. Вступне Слово. *Український Католицький Університет ім. св. Климентія Папи і його правна основа*. Рим: Scuola Grafica Salesiana Pio XI, 1967. 32 с.
214. Сліпий Й. Грамота оснований Українського Католицького Університету. *Український Католицький Університет ім. св. Климентія Папи і його правна основа*. Рим: Scuola Grafica Salesiana Pio XI. 1967. С. 7–8.
215. Сліпий Й. Грамота оснування філії УКУ у Вашингтоні. Супроводжуюче письмо. *Благовісник*. 1974. С. 159.
216. Сліпий Й. Заповіт Блаженнішого Патріярха Йосифа Сліпого. Релігійне Товариство Українців Католиків «Свята Софія», США. Філадельфія, 1992. 40 с.
217. Сліпий Й. Лист Блаж. Патріярха Йосифа до Українського музичного інституту в Ньюарку, ЗСА. *Благовісник*. 1977–1979. С. 251.
218. Сліпий Й. Переклад Літургії Св. Йоана Золотоустого на українську мову. *Благовісник*. 1968. С. 6–7.
219. Сліпий Й. Послання-подяка Блаженнішого Верховного Архiepіскопа Кардинала Кир Йосифа. *Благовісник*. 1968. С. 15–17.

220. Сліпий Й. Послання про Товариство Св. Софія. *Благовісник*. 1980–84. С. 27–29.
221. Сліпий Й. Привіт Блаженнішого з нагоди відкриття філії УКУ в Монтреалі, Канада. *Благовісник*. 1977–1979. С. 255–256.
222. Сліпий Й. Промова з нагоди посвячення дому Українського Католицького Університету. *Благовісник*. 1967. С. 99–102.
223. Сліпий Й. «Розвивати науку!»: лист-звернення Блаженнішого Патріарха Йосифа з нагоди інавгурації діяльності філії УКУ в Чикаго. *Благовісник*. 1973. С. 97–99.
224. Сліпий Й. Слово Верховного Архиєпископа Митрополита Кард. Кир Йосифа в день посвячення дому Українського Католицького Університету в Римі 4 жовтня 1966 року. *Вісті з Риму*. 1966. Ч. 14 (81). С. 3–7.
225. Сліпий Й. Слово Верховного Архиєпископа Кардинала Кир Йосифа на відкритті пам'ятника Тараса Шевченка в Буенос Айрес, 5 грудня 1971 року. *Благовісник*. 1971. С. 34–37.
226. Сліпий Й. Слово на празник Святого Климента Папи, 8 грудня 1970 р. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю свого постання і діяльності, 1968–1973: праці Греко-Католицької Богословської Академії*. Рим: SGS, 1974. Т. 41–42. С. 28–30.
227. Сліпий Й. Твори Йосифа, Патріарха і Кардинала (Opera omnia S. Beatitud. Patr. Josephi (Slipyj-Kobernyskyj-Dyckovskyj) et Cardinalis. У 18 т. Т. 7–8. / за ред. І. Хоми, І. Музички. Рим, 1976. 368 с.
228. Сліпий Й. Твори Кир Йосифа Верховного Архиєпископа і Кардинала (Opera omnia Kyr Josephi (Slipyj- Kobernyskyj-Dyckovskyj) Archiepiscopi Maioris et Cardinalis). У 18 т. Т. 1. / за ред. І. Хоми, І. Яцківа. Рим, 1968. 423 с.
229. Сліпий Й. Твори Кир Йосифа Верховного Архиєпископа і Кардинала (Opera omnia Kyr Josephi (Slipyj- Kobernyskyj-Dyckovskyj) Archiepiscopi Maioris et Cardinalis). У 18 т. Т. 2. / за ред. І. Хоми, І. Яцківа. Рим, 1969. 316 с.

230. Сліпий Й. Твори Кир Йосифа Верховного Архиєпископа і Кардинала (Opera omnia Kyr Josephi (Slipyj- Kobernyskyj-Dyckovskyj) Archiepiscopi Maioris et Cardinalis). У 18 т. Т. 3-4. / за ред. І. Хоми, Ю. Федорова. Рим, 1970. 900 с.

231. Сліпий Й. Твори Кир Йосифа Верховного Архиєпископа і Кардинала (Opera omnia Kyr Josephi (Slipyj- Kobernyskyj-Dyckovskyj) Archiepiscopi Maioris et Cardinalis). У 18 т. Т. 5 / за ред. І. Хоми, Ю. Федорова. Рим, 1971. 416 с.

232. Сліпий Й. Твори Кир Йосифа Верховного Архиєпископа і Кардинала (Opera omnia Kyr Josephi (Slipyj- Kobernyskyj-Dyckovskyj) Archiepiscopi Maioris et Cardinalis). У 18 т. Т. 6. / за ред. І. Хоми, І. Музички. Рим, 1975. 458 с.

233. Сліпий Й. Твори Патріярха і Кардинала Йосифа (Opera omnia Card. Josephi (Slipyi-Kobernyskyj-Dyckovskyj) Patriarchae et Cardinalis). У 18 т. Т. 9. / за ред. І. Хоми, І. Музички. Рим, 1980. 355 с.

234. Сліпий Й. Твори Патріярха і Кардинала Йосифа (Opera omnia Card. Josephi (Slipyi-Kobernyskyj-Dyckovskyj), Patriarchae et Cardinalis). У 18 т. Т. 10–11. / за ред. І. Хоми, І. Музички. Рим, 1979. 306 с.

235. Сліпий Й. Твори Патріярха і Кардинала Йосифа (Opera omnia Card. Josephi (Slipyj-Kobernyskyi-Dyckovskyj) Patriarchae et Cardinalis). У 18 т. Т. 12. / за ред. І. Хоми, І. Музички. Рим, 1981. 336 с.

236. Сліпий Й. Твори Патріярха і Кардинала Йосифа (Opera omnia Card. Josephi (Slipyi-Kobernyskyi-Dyckovskyj) Patriarchae et Cardinalis). У 18 т. Т. 13. / за ред. І. Хоми, І. Музички. Рим, 1983. 352 с.

237. Сліпий Й. Твори Патріярха і Кардинала Йосифа (Opera omnia Josephi (Slipyi-Kobernyskyj-Dyckovskyj), Patriarchae et Cardinalis). У 18 т. Т. 16. / за ред. І. Хоми, І. Музички. Рим, 2003. 336 с.

238. Сліпий Й. Творцям і читачам «Дзвонів» мир і благословення! *Дзвони*. Рим – Дітройт. 1977. Ч. 1 (100). С. 3.

239. Сліпий Й. Спомини / за ред. І. Дацька, М. Горячої, вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2017. 632 с. + 40 іл.

240. Сліпий Й. У справі товариства «Свята Софія». *Благовісник*. 1976. С. 99.

241. Слово ректора УКУ, архімандрита Івана Хоми, у день св. Климента Папи Рим, 8 грудня 1988 року. URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/slovo-rektora-uku-arhimandryta-ivana-homy-u-den-sv-klymenta-papy/> (дата звернення: 20.10.2022).
242. Соборовий комунікат про виступ Митрополита Кир Йосифа. *Вісті з Риму*. 1963. С. 8–10.
243. Соловій М. Літургіка для українських католицьких шкіл. Торонто: Видавництво оо. Василіан, 1959. 87 с.
244. Справа «Рифи». Документальний фільм. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rBkvV7aW7S4> (дата звернення: 21.01.2025).
245. Станіславський Є. Митрополит у неволі. З недавнього минулого. *Календар Світла на Божий 1961 рік*. Торонто–Канада: Видавництво оо. Василіан. С. 93–94.
246. Страсна Седмиця і Христове Воскресіння в Українському Католицькому Університеті в Римі. *Вісті з Риму. Вісті з Риму*. 1970. Ч. 9–10 (142–143). С. 4–11.
247. Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів: колективна монографія / за ред. Ю. Сабадаш. Київ: Ліра-К, 2019. 308 с.
248. Таранушенко С. Український іконостас. *Записки НТШ. Праці Секції мистецтвознавства*. Том ССХХVІІ / за ред. О. Купчинського, В. Овсійчука, А. Рудницького. Львів, 1994. С. 141–170.
249. Тимошик М. «Вісті з Риму» як специфічний тип видання: організаційно-технічні характеристики часопису. *Збірник праць Наукового-дослідного інституту пресознавства*. 2014. №4. С. 133–152.
250. Тисячоліття Християнства в Україні; урочистості 1988 року / гол. ред. Осип Зінкевич. Нью-Йорк: Крайовий Комітет Тисячоліття Християнства в Україні, 1992. 523 с.
251. Товариство «Свята Софія» в світі. URL: <https://stsophia.us/ua/do-istoriyi-tovaristv-svyata-sofiya/> (дата звернення: 28.01.2025).
252. Торжественна візантійська Літургія на Соборі. *Вісті з Риму*. 1964. С. 10–12.

253. Трачук Т. У світ вийшло електронне видання творів Патріарха Йосифа Сліпого. URL: <https://dyvensvit.org/novyny/1005091/> (дата звернення: 28.08.2024).
254. Три докторати кард. Й. Сліпому. *Богословія*. 1968. Кн. 1–4. С. 281.
255. Турків С. Римський період життя та діяльності Йосифа Сліпого (1963–1984). *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Україна і світ у концептуальних засадах Патріарха Йосифа Сліпого»*, м. Тернопіль, 11–12 листопада 2022. С. 100–102.
256. Українська Греко-Католицька Церква: офіційний веб-сайт. URL: <https://ugcc.ua/church/about/> (дата звернення: 13.01.2025).
257. Українське Релігійне Товариство «Свята Софія». URL: <https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/urtss-u.htm> (дата звернення: 28.01.2025).
258. У фондах Вінницького обласного художнього музею знаходиться колекція екслібрисів Костянтина Козловського (1959–1964 рр.) URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1122322494863289&id=510823929346485&_rdr (дата звернення: 23.02.2024).
259. Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю свого постановня і діяльності, 1968–1973: праці Греко-Католицької Богословської Академії. Рим: SGS, 1974. Т. 41–42. 388 с.
260. Український католицький університет ім. св. Климентія Папи і його правна основа: праці факультету права і суспільних наук. Рим: SGS, 1967. Т. 1. 32 с.
261. Український Католицький Університет імені святого Климента Папи у Римі в першому п'ятиліттю свого постановня і діяльності, 1963–1968: праці Греко-Католицької Богословської Академії. Рим: SGS, 1969. Т. 32. 292 с.
262. Український Католицький Університет на порозі десятиріччя. *Вісті з Риму*. 1973. Ч. 9–10 (218–219). С. 13–16.
263. Фабрика-Процька О. Історико-культурна ідентифікація Карпатського пограниччя. *Музичне мистецтво і культура*. Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. Вип. 34, кн. 2. С. 5–19.

264. Фабрика-Процька О. Популяризація лемківського пісенного фольклору у виконавській практиці митців України й діаспори. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наук. зб. Випуск 44 / упоряд. і наук. ред. В.Г.Виткалов; редкол.: Г. П. Чміль, О. С. Афоніна, С. В. Виткалов та ін.; наук.-бібліогр. редагування наукової бібліотеки РДГУ. Рівне: РДГУ, 2023. С. 106–111.

265. Федунік Я. Верховний Архієпископ. *Патріархат*. 1968. № 1 (4). URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/verhovnyj-arhyjerypskop/> (дата звернення: 13.01.2025).

266. Федь В., Ликова С. Методологічний апарат культурології та перспективи його застосування в розв'язанні проблеми культуротворчості. *Молодий вчений*. 2017. № 9 (49) вересень. С. 186–190.

267. Федь В. Методологічні підходи до аналізу категорій «культуротворчість» та «культуротворче буття». *Мультиверсум. Філософський альманах*: зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 67. С. 89–98.

268. Філософія: словник термінів та персоналій / укладачі: В. Бліхар, М. Козловець, Л. Горохова. Київ: КВІЦ, 2020. 247 с.

269. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди / заг. ред. В. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

270. Хома І. Нарис історії Храму Жировицької Матері Божої в Римі. Рим, 1972. 47 с.

271. Хома І. Патріарх Йосиф Сліпий. Молодість, покликання, студії. *Духовна спадщина Патріарха Йосифа Сліпого і сучасні проблеми розвитку української науки та культури*: зб. наук. праць. Львів: Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 2000. С. 5–52.

272. Хома І. Собор Св. Софії в Римі і його мозаїки. *Терем*. 1990. Ч. 10. С. 33–37.

273. Хоркава І. Греко-католицька семінарія у Львові (1783–1929 рр.) як попередниця Греко-католицької Богословської академії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. Вип. 1 (13). С. 81–90.

274. Храм Святої Софії «собирає в розсіянні суших». *Вісті з Риму*. 1971. Ч. 1–2. С. 16–23.
275. Хроніка. *Благовісник Патріарха Києво-Галицького і всієї Руси*. 1975. С. 72–102.
276. Художник Михайло Мороз у Римі. *Вісті з Риму*. Ч. 14–16. С. 32.
277. Церква св. Сергія і Вакха історична пам'ятка, свідок минулого і сучасного української Церкви. *Вісті з Риму*. 1970. № 19–20. С. 13–22.
278. Цимбал Г. Третя московська спокуса: (Або мої зустрічі з Патріархом Йосифом). Львів, 1997. 133 с.
279. Четвертий Конгрес мирян. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/chetvertyj-kongres-myryan/> (дата звернення: 16.08.2024).
280. Шевчук Д. Українська діаспора в сучасному змінному світі: до проблеми культурної ідентичності. *Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доп. міжнар. наук. конфер., м. Острог, 27–28 вересня 2016 р., Видавництво національного університету «Острозька академія»*, 2016. С. 39–40.
281. Шейко О. Михайло Мороз – учень мистецької школи Олексі Новаківського. URL: <https://photo-lviv.in.ua/mykhaylo-moroz-uchen-mystetskoi-shkoly-oleksy-novakivskoho/> (дата звернення: 04.04.2024).
282. Шульга М. Асиміляція етнічна. Енциклопедія Сучасної України: електронний ресурс / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-44437> (дата звернення: 22.08.2024).
283. «Я з Вами по всі дні і до кінця віку»: Блаженніший Патріарх Йосиф Сліпий (1892–1984): бібліогр. покажч. / кер. проекту та наук. ред. В. Вітенко; ред. В. Жовтко. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 272 с.
284. Янів В. Нарис історії Українського Богословського наукового товариства (з бібліографією видань) в 45-ліття заснування. *Студії та матеріали до новішої української історії*. Мюнхен, 1970. С. 3–63.

285. Ясь О. Діаспора. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г–Д / ред. В. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2004. 688с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Diaspora> (дата звернення: 14.01.2025).

286. Behne T., Carpenter M., Gräfenhain M., Liebal K., Liszkowski U., Moll H., Rakoczy H., Tomasello M., Warneken F., Wyman E. Cultural learning and cultural creation. In U. Müller, J. I. M. Carpendale, N. Budwig, & B. W. Sokol (Eds.). *Social life and social knowledge: Toward a process account of development*. 2008. P. 65–101. URL: https://dornsife.usc.edu/assets/sites/311/docs/hmoll_publications/JPS_CC06.pdf (date of access: 17.01.22).

287. Capomassi R., Un libro aperto sulla cultura Bizantina, *L'Osservatore della Domenica*. 1973. P. 11–14.

288. Choma G., Josyf Slipyj. Padre e confessore della Chiesa ucraina martire, Città di Castello 1990. 206 p.

289. Clemente I. Fate penitenza. URL: https://www.vatican.va/spirit/documents/spirit_20010228_clemente-i_it.html (date of access: 01.12.2024).

290. Dacko I., Di Chio A., (a cura di), Josyf Slipyj. Memorie, Arti grafiche Stibu, Leopoli-Roma 2018. 556 p.

291. De Constitutionibus Universitatis Catholicae Ucrainorum a S. Clemente Papa ad Normam iuris orientalis canonici. Український Католицький Університет ім. св. Климентія Папи і його правна основа. Рим: Scuola Grafica Salesiana Pio XI, 1967. С. 21–32.

292. Diaspora. *International Organization for Migration. Glossary on Migration*. 2019. 234 p. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf (date of access: 14. 01. 2025).

293. Giovanni Paolo II. Epistula Ioannis Pauli PP. II Iosepho Cardinali Slipyj, Exacto Millennio ab invecta fide christiana in regionem «Rus». 19 Martii, 1979. URL: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/la/letters/1979/documents/hf_jp-ii_let_19790616_1000-crist-rus.html (date of access: 14. 08. 2024).

294. Hryn H. The Executed Renaissance Paradigm Revisted. *Harvard Ukrainian Studies*, 2004–2005, vol. 27, n. 1/4, pp. 67–96.
295. Hryniewicz W. The Union of Brest and the Ecclesiology of Sister Churches. *Roczniki Teologiczne*. Tom XLIV, zeszyt 7. 1997. P. 17–32.
296. Hunger by Design - The Great Ukrainian Famine and Its Soviet Context / edited by Hryn H. Harvard Ukrainian Research Institute. 168 p.
297. Kornisheva T. Performing activity of conductor-choirmaster as a subject of cultural creation: conceptual models of the culturological discourse. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 2019. № 33. P. 6–10. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/616/571> (Last accessed: 17.01.22).
298. Life-Giving Cross II. URL: <https://campuscrucifixes.nd.edu/campus-crucifixes/life-giving-cross-ii/> (date of access: 03.02.2023).
299. Monumenta Ucrainae Historica. Vol. III. 1966. P. V.
300. Pelikan J. Confessor between East and West: A Portrait of Ukrainian cardinal Josyf Slipyj. Michigan: Eerdmans Pub Co, 1990. 264 p.
301. Proniuk M. A Brief Overview of Scientific and Publicistic Writings of Major Archbishop of the Ukrainian Greek Catholic Church Josyf Slipyj // *Studia Orientale*. 2022. No. 4. P. 160–171.
302. St. Michael's Ukrainian Catholic Church, Queanbeyan. URL: https://volodymyrparish.ucoz.org/index/st_michael_39_s_church/0-12 (date of access: 08.03.2023).
303. Ukrainian World Congress. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org> (date of access: 10.03.2023).
304. Visita di Paolo VI all'Archivio Segreto Vaticano. URL: https://www.vatican.va/content/paul-vi/it/speeches/1964/documents/hf_p-vi_spe_19641113_archivio-segreto.html (date of access: 16.05.2024).
305. What happened at Melbourne's 1973 Eucharistic Congress? URL: <https://melbournecatholic.org/news/what-happened-at-melbournes-eucharistic-congress> (date of access: 09.03.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України категорії Б:

1. Пронюк М. Становлення та розвиток Українського католицького університету імені святого Климента Папи у Римі. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*: науковий збірник. Напр.: Культурологія / упоряд. і наук. ред. В. Виткалов. Рівне: РДГУ, 2023. № 45. С. 22–27.

DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi45.633>

URL: <https://zbirnyky.rshu.edu.ua/index.php/ucpmk/article/view/633/1075>

2. Пронюк М. Культурно-духовна цінність Храму святих Сергія і Вакха у Римі для українців в Італії. *Fine Art and Culture Studies*: науковий журнал Волинського національного університету імені Лесі Українки. Напр.: Культурологія. 2024. № 1. С. 211–217.

DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-27>

URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/art/article/view/1601/1494>

3. Пронюк М. Співпраця Йосифа Сліпого з українськими митцями та науковцями у римський період його життя (1963–1984). *Культурологічний альманах*. 2024. № 2. С. 380–384.

DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.47>

URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/415/391>

4. Пронюк М. Перший період організації діяльності Секретаріату Центрального Комітету Української Греко-Католицької Церкви для відзначення Тисячоліття Хрещення Руси-України. *Fine Art and Culture Studies*: науковий журнал Волинського національного університету імені Лесі Українки. Напр.: Культурологія. 2024. № 4. С. 165–172.

DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-4-23>

URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/art/article/view/1904/1791>

Статті в іноземних періодичних виданнях:

1. Proniuk M. A Brief Overview of Scientific and Publicistic Writings of Major Archbishop of the Ukrainian Greek Catholic Church Josyf Slipyj. *Studia Orientale*. 2022. No. 4. P. 160–171.

DOI: <https://doi.org/10.15804/so2022410>

URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_15804_so2022410/c/articles-2176049.pdf.pdf

2. Пронюк М. Наукова та книговидавнича діяльність Верховного Архиєпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого. *International scientific conference «Interaction of culture, science and art in terms of moral development of modern European society»*: conference proceedings, December 28–29, 2021. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. P. 44–49.

URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/194/5386/11281-1>

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-178-7-11>

Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Пронюк М. Культуротворчість у сучасних наукових проєкціях. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції (Київ, 22–23 березня 2022 р.) Київ: КНУКіМ, 2022. С. 274–277.

URL:

<https://drive.google.com/file/d/1NScAYZfMANLaRAKTclXDyaearniSq2RQ/view>

2. Пронюк М. Наукова діяльність Верховного Архиєпископа УГКЦ Йосифа Сліпого та активізація книговидавництва в римський період його життєтворчості. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2021 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 4–5 квітня 2022 р., м. Івано-Франківськ*. Електронне видання. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С. 190–192.

URL: <https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2022/08/тези-пну-2022-.pdf>

3. Пронюк М. Відтворення традицій українського іконопису в діаспорі на прикладі іконостасу Собору Святої Софії у Римі. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні*: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 2023. С. 209–213.

URL: <https://drive.google.com/file/d/1zW6cxykkVF0GVBR0dplc-en6l3Nj9jvf/view>

4. Пронюк М. Значення подорожей Верховного Архієпископа УГКЦ Йосифа Сліпого протягом 1970–1984 рр. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття*: зб. матеріалів Міжнародної наук.-теорет. конф. молодих учених. Ч. 1. Харків: ХДАК, 2023. С. 47–50.

URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2023/10/2023-tezy-vyk-1.pdf?utm_source=chatgpt.com

5. Пронюк М. М. Становлення Українського католицького університету імені святого Климента Папи у Римі. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 3–7 квітня 2023 р., м. Івано-Франківськ*. Електронне видання. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2023. С. 184–185.

URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2023/10/2023-tezy-vyk-1.pdf?utm_source=chatgpt.com

6. Пронюк М. Використання штучного інтелекту у збереженні культурної спадщини. *Технології добросовісного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки*: матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 31 липня–10 вересня 2023 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 197–199.

URL:

https://cuesc.org.ua/images/informlist/Maket_advanced_training_PSAU.pdf?utm_source=chatgpt.com

7. Пронюк М. Собор Святої Софії у Римі – свідок української культури в Італії. *Мистецтво України в контексті інтеграції з художньою культурою Заходу (до 40 – річного ювілею кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації ПНУ)*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 19–20 жовтня 2023 року. Івано-Франківськ: Поліграфія «Зебра», 2023. С. 135–139.

URL:

https://odpmr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/16/2023/12/zbirnyk-materialiv-vseukrainskoi-naukovo-praktychnoi-konferentsii-z-mizhnarodnoiu-uchastiu-2023.pdf?utm_source=chatgpt.com

8. Пронюк М. Заснування та діяльність музею Українського Католицького Університету в Римі. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених*: матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 15 грудня 2023 року. Одеса. Львів – Торунь: Liha-Press, 2023. С. 344–347.

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-357-9-103>

URL:

<http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/251/7000/15668-1?inline=1>

9. Пронюк М. Римська сакральна спадщина Йосифа Сліпого. *«ALTITUDO MUNDI SPIRITUALIS. Духовність у сучасному світі: просвітницько-культурологічний підхід»*: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 квітня 2024 року. Кременець. Івано-Франківськ: Поліграфія «Зебра», 2024. С. 135–139.

DOI: <https://doi.org/10.37835/AMS-2024-17-18-04-6.02>

URL:

<https://kogpa.edu.ua/uk/golovna/biblioteka/periodychni-vydannia/126-altitudo-mundi-spiritualis/1494-rymska-sakralna-spadshchyna-yosyfa-slipoho>

10. Пронюк М. Співпраця Йосифа Сліпого та Святослава Гординського над мистецьким оформленням Собору Святої Софії у Римі. *Матеріали звітної наукової*

вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2023 рік, 1–5 квітня 2024 р., м. Івано-Франківськ. С. 355–356.

URL:

https://kultart.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/zbirnyk-tez-vykladachiv_241018_113741.pdf?utm_source=chatgpt.com

11. Пронюк М. Божественна Літургія у візантійсько-українському обряді на II Ватиканському Соборі (1962–1965). *Творчий універсалізм у культурі, мистецтві, освіті: ідентифікаційний, комунікаційний, синергетичний виміри*: збірник наукових праць (за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 24–25 травня 2024 р.): електронне видання. Навчально-науковий інститут мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ: «Ксерограф», 2024. С. 66–68.

URL:

https://art.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/9/2025/02/zbirnyk-naukovykh-prats-1.pdf?utm_source=chatgpt.com

Основні положення і результати дослідження упродовж 2021–2025 років оприлюднено у формі доповідей та обговорено на *чотирьох міжнародних конференціях*:

1. Міжнародна наукова конференція «Взаємодія культури, науки і мистецтва в питаннях розвитку моральності сучасного європейського суспільства» (28–29 грудня 2021 р., м. Рига, Латвійська республіка). Виступ на тему: «Наукова та книговидавнича діяльність Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого» (участь – заочна);

2. Міжнародна науково-теоретична конференція молодих учених «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (20–21 квітня 2023 р.). Виступ на тему: «Значення подорожей Верховного Архієпископа УГКЦ Йосифа Сліпого протягом 1970–1984 рр.» (участь – заочна);

3. I Міжнародна науково-практична конференція «ALTITUDO MUNDI SPIRITUALIS. Духовність у сучасному світі: просвітницько-культурологічний підхід» (17–18 квітня 2024 р., м. Кременець). Виступ на тему: «Римська сакральна спадщина Йосифа Сліпого» (участь – заочна);

4. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Творчий універсализм у культурі, мистецтві, освіті: ідентифікаційний, комунікаційний, синергетичний виміри» (23–24 травня 2024 р., м. Івано-Франківськ). Виступ на тему: «Божественна Літургія у візантійсько-українському обряді на II Ватиканському Соборі (1962–1965)» (участь – заочна).

На чотирьох всеукраїнських науково-практичних конференціях:

1. Всеукраїнська науково-практична конференція «Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні» (22–23 березня 2022 р., м. Київ). Виступ на тему: «Культуротворчість у сучасних наукових проєкціях» (участь – заочна).

2. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні» (23–24 березня 2023 р., м. Київ). Виступ на тему: «Відтворення традицій українського іконопису в діаспорі на прикладі іконостасу Собору Святої Софії у Римі» (участь – заочна).

3. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю (19–20 жовтня 2023 р., м. Івано-Франківськ) «Мистецтво України в контексті інтеграції з художньою культурою Заходу (до 40 – річного ювілею кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації ПНУ)». Виступ на тему: «Собор Святої Софії у Римі – свідок української культури в Італії» (участь – заочна).

4. IX Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених» (15 грудня 2023 р., м. Одеса). Виступ на тему: «Заснування та діяльність музею Українського Католицького Університету в Римі» (участь – заочна).

На чотирьох звітних конференціях:

1. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2021 рік (4–5 квітня 2022 р., м. Івано-Франківськ). Виступ на тему: «Наукова діяльність Верховного Архiepіскопа УГКЦ Йосифа Сліпого та активізація книговидавництва в римський період його життєтворчості» (участь – заочна).

2. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2022 рік (3–7 квітня 2023 р., м. Івано-Франківськ). Виступ на тему: «Становлення Українського католицького університету імені святого Климента Папи у Римі» (участь – заочна).

3. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2023 рік (1–5 квітня 2024 р., м. Івано-Франківськ). Виступ на тему: «Співпраця Йосифа Сліпого та Святослава Гординського над мистецьким оформленням Собору Святої Софії у Римі» (участь – заочна).

4. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2024 рік Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (24–28 березня 2025 р., м. Івано-Франківськ). Виступ на тему: «Роль релігійного товариства для українців-католиків «Свята Софія» у збереженні спадщини верховного архієпископа Української Греко-Католицької церкви Йосифа Сліпого» (участь – заочна).

Світлини листівок С. Гординського з Історичного архіву УГКЦ в Римі

С. Гординський: Зелена Буковина.

С. Гординський: Жінка з-над Дністра

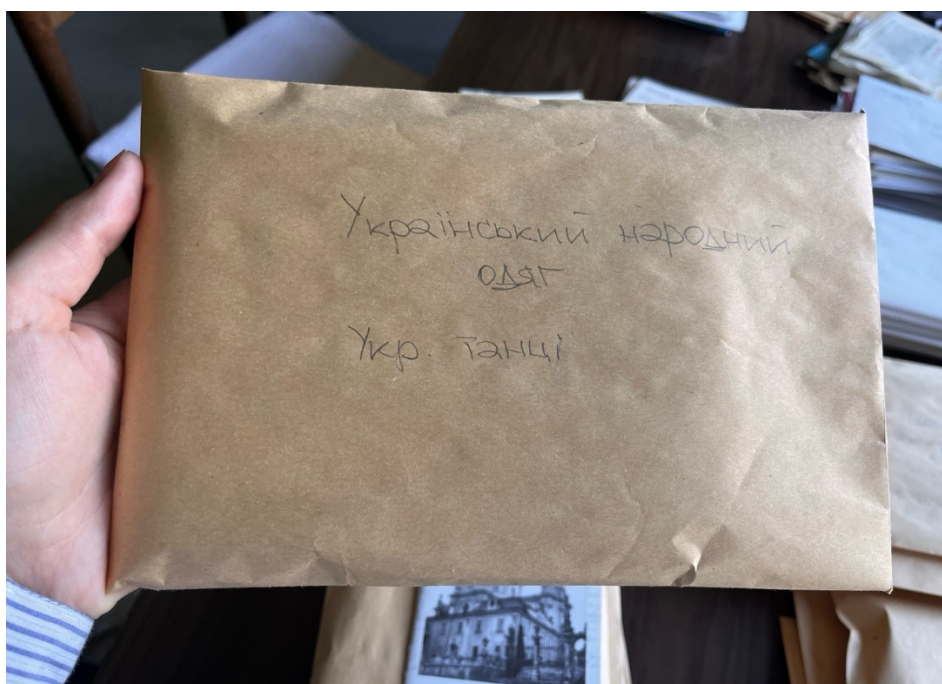
С. Гординський: Золоте Поділля

С. Гординський Краса Журавеницини

С. Гординський: Наше Полісся

Світлини листівок С. Гординського з Історичного архіву УГКЦ в Римі

Гімн до 1000-ліття Хрещення «Славень Христові» (1982 р.), сл. Яр Славутич
(Жученко Григорій), муз. Сергій Яременко (1912–1997).

SLAVUTA PUBLISHERS, 72 WESTBROOK DRIVE
EDMONTON, CANADA T6J 2E1
(403) 434-2449

СЛАВЕНЬ ХРИСТОВІ

Слова Яра Славутича. Музика Сергія Яременка.

Слався навіки, слово Христа!

Иде над землею пісня свята.

Русь-Україна, людьми немала,

Тисячу років із нею жила.

Слався навіки, слово Христа!

Нас окриляє пісня свята.

Сяйво могутнє з'явила блакить -

Благо й свободу народам вістить.

Слався навіки, слово Христа!

Правда предвічна - пісня свята!

Едмонтон, 1982.

PS. о М. Григорієвичу

Всечесний отче! Посилаю новий, остаточний текст славня.
Якщо б дійшло до друку, ласкаво прошу не робити ніяких змін
без порозуміння зі мною. Бажаю Вам успіху!
За написання музики взявся композитор С. Яременко. ЯС

*Коли "Поступ" дуже нерозумно
змінив мій "Канадський славень" на
"Канадський гимн". Коли буду у Вінніпезі,
"я ще попрацюю з о. редактором. ЯС.
Так і керуватиметься!!!*

СЛАВЕНЬ ХРИСТОВІ

СЛОВА ЯРА СЛАВУТЧУХА МУЗИКА СЕРГІЯ ЯРЕМЕНКА

MODERATO 1482

1. Слав- ся на ві- ки, сло- во Хри- ста! Йде над зем-
 2. Слав- ся на ві- ки, сло- во Хри- ста! Нас о- кри-

Слав- ся на ві- ки, сло- во Хри- ста! Йде над зем-
 Слав- ся на ві- ки, сло- во Хри- ста! Нас о- кри-

ле- ю піс- ня свя- та. Йде над зем-
 ля- о піс- ня свя- та. Нас о- кри-

ле- ю піс- ня свя- та. Йде над зем-
 ля- с піс- ня свя- та. Нас о- кри-

MEND MOSSO

ле- ю піс- ня свя- та. Русь-У-кра ї- на.
 ля- с піс- ня свя- та. Сий- во мо- гут- не

ле- ю піс- ня свя- та. Русь-У-кра ї- на.
 ля- с піс- ня свя- та. Сий- во мо- гут- не

людь-ми не-ма- ла, Ти- ся-чу ро- ків із не- ю жи- ла.
 зя- ви- ла бла- кить. Бла-гойсно бо- ду на- ро- дам віс- тить.

людь-ми не-ма- ла. Ти- ся-чу ро- ків із не- ю жи- ла.
 зя- ви- ла бла- кить. Бла-гойсно бо- ду на- ро- дам віс- тить.

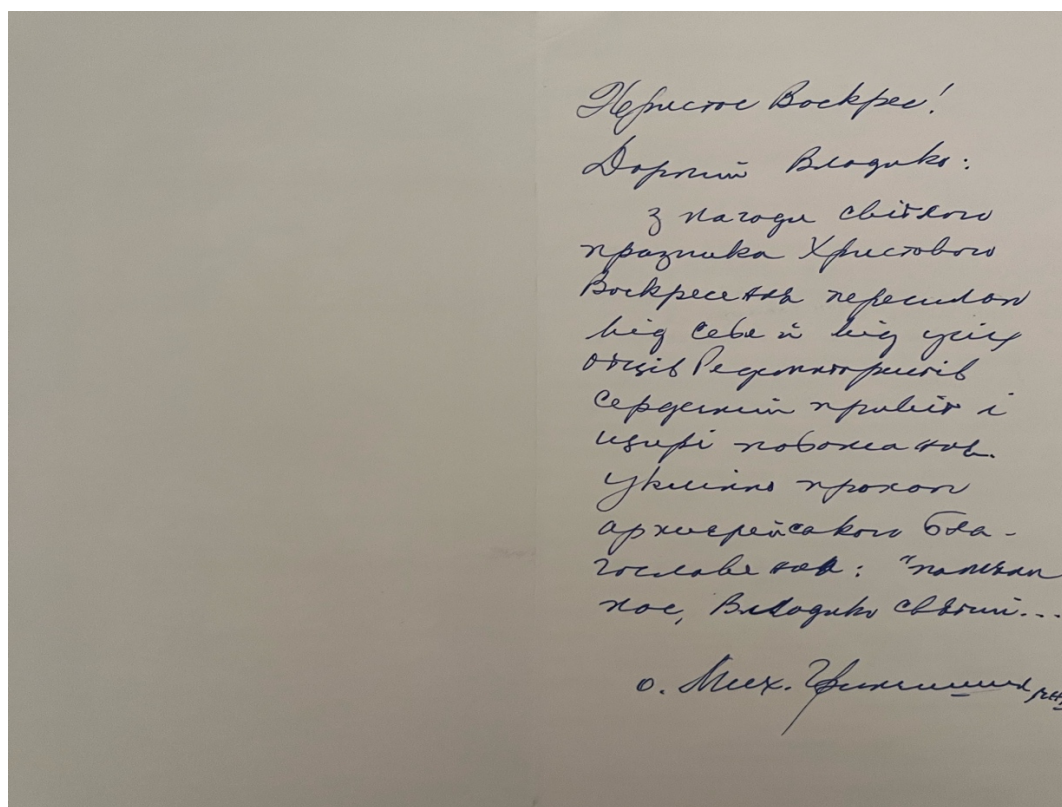
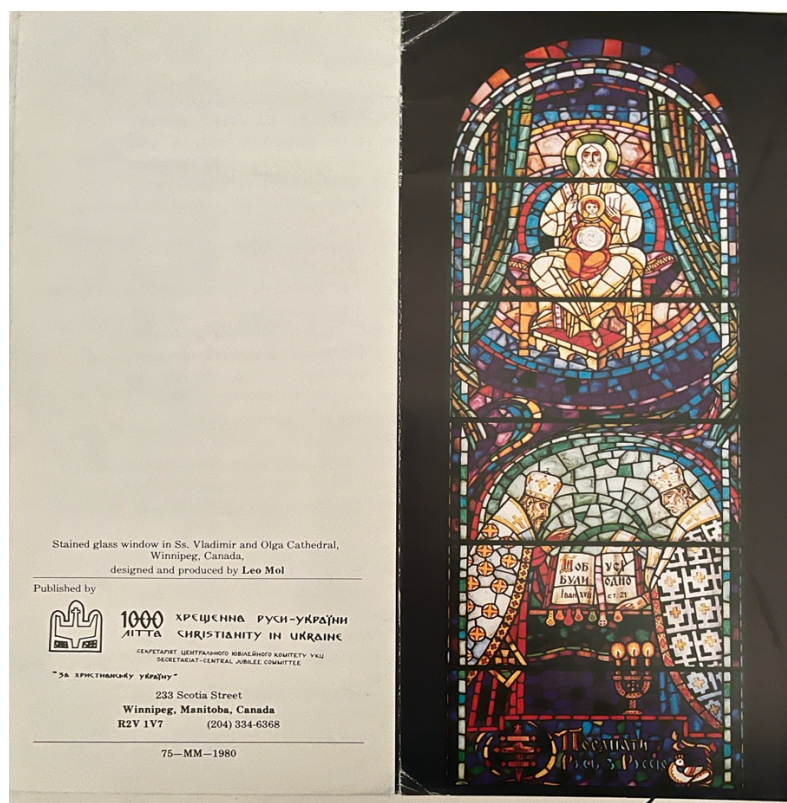
Ноти до Гімну, написані Сергієм Яременком

TEMPO PRIMO

3. Слав- ся на ві- ки, сло- во Хри- ста! Прав- да пред-
 Слав- ся на ві- ки, сло- во Хри- ста. Прав- да пред-
 віч- на - піс- ня свя- та! Прав- да пред-
 віч- на піс- ня свя- та! Прав- да пред-
 віч- на - піс- ня свя- та! піс- ня свя- та! ff
 віч- на піс- ня свя- та! Піс- ня свя- та! ff
 Піс- ня свя- та! fff
 Піс- ня свя- та! fff

Ноти до Гімну, написані Сергієм Яременком

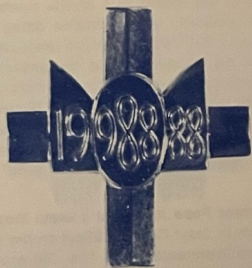
Ювілейні різдвяні листівки із зображенням вітражів відомого українського митця Леоніда Молодожанина

Пояснення до ювілейної золотої медалі

Ювілей Тисячоліття

Медаль — Брошка

1000 ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ
ЛІТКА CHRISTIANITY IN UKRAINE

СЕКРЕТАРІАТ ЦЕНТРАЛЬНОГО ЮВІЛЕЙНОГО КОМІТЕТУ УКУ
SECRETARIAT - CENTRAL JUBILEE COMMITTEE

"За християнську Україну"

233 Scotia Street
Winnipeg, Manitoba, Canada
R2V 1V7 (204) 334-6368

Для святкування Ювілею Тисячоліття Християнства Руси-України, Ювілейний Секретаріат Української Католицької Церкви предкладає Вам золотий медаль, як помітний символ того тисячоліття та його значення для українців у цілому світі. Медаль зроблений в формі нагрудної брошки.

Золота брошка втілює три найважливіші чинники цього історичного й духовного ювілею.

Хрест — знак Ісуса Христа нашого Спасителя.

Тризуб — символ Св. Володимира, хрестителя України.

988-1988 — дати нашого святого тисячолітнього ювілею.

Секретаріат пропонує всім українцям цю золоту пам'яткову брошку, як символ нашої багатой духовної спадщини в моменті, коли приготуємо святкувати неповторний тисячолітній ювілей хрещення Руси-України.

Духовна обнова — найважливіша частина всіх наших приготувань. Власне, для освідомлення українського загалу змістом і значенням тисячолітнього ювілею, Секретаріат призначає приходи з розпродажі золотої брошки.

Закликаємо всіх українців до участі. Як покоління, які випередили нас, подбали про духовний провід і передали нам духовну спадщину, так нашим завданням є запевнити духовну будучність поколінням, які прийдуть по нас. Збираємо овочі першого тисячоліття нашого християнства. Наложить, отже, щоб ми причинилися до закріплення основ, на яких наша Церква буде будувати в наступному тисячолітті.

Хто не несе хреста свого, і не йде слідом за мною — не може бути моїм учнем (Лука 14:27).

Цими словами наш Божественний Спаситель передав нам хрест, на якому Він помер за наші гріхи, як знак нашого відкуплення. Хрест — символ відкуплення роду людського. Бог бо так полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав, щоб кожен, хто вірує в нього, не загинув, а жив життям вічним. Бо не послав Бог у світ Сина світ засудити, лише ним — світ спасти (Іван 3:16-17).

Тризуб в Русі-Україні служив як містичний символ та як символ влади від непам'ятних часів. Тризуб був відзнакою Св. Володимира Великого, як і його предків та наслідників. По сьогоднішній день тризуб важний український та національний як і церковний символ.

988 — 1988

Святіший Отець Іван Павло II написав ці знаменні слова до Кардинала Йосифа Сліпого, заповідаючи ювілей тисячоліття хрещення Руси-України, 19-го березня, 1979: Так приходимо до року 988, коли князь Володимир, внук блаженної Ольги, почав поширяти християнську віру серед усього населення своїх городів, і він теж зарядив, щоб усі мешканці його столичного городу перед ним, його родиною і грецьким духовенством публично і спільно охрестились в ріці Дніпро. Таким, отже, чином почав він поширення віри, найперше в межах свого князівства, а потім аж до крайніх місцевостей своєї країни «Русь», що були положені на схід сонця і на північ.

Надходить 1988 рік — рік тисячної річниці охрещення українського народу. Застановімся над тими першими хрещеннями в Дніпрі. Вони отворили нам браму Христової любові.

Екслібрис, розроблений Святославом Гординським для Йосифа Сліпого

**Леонід Молоджанин. Пам'ятник Тарасу Шевченку, що відкупив у митця
Патріарх Йосиф**

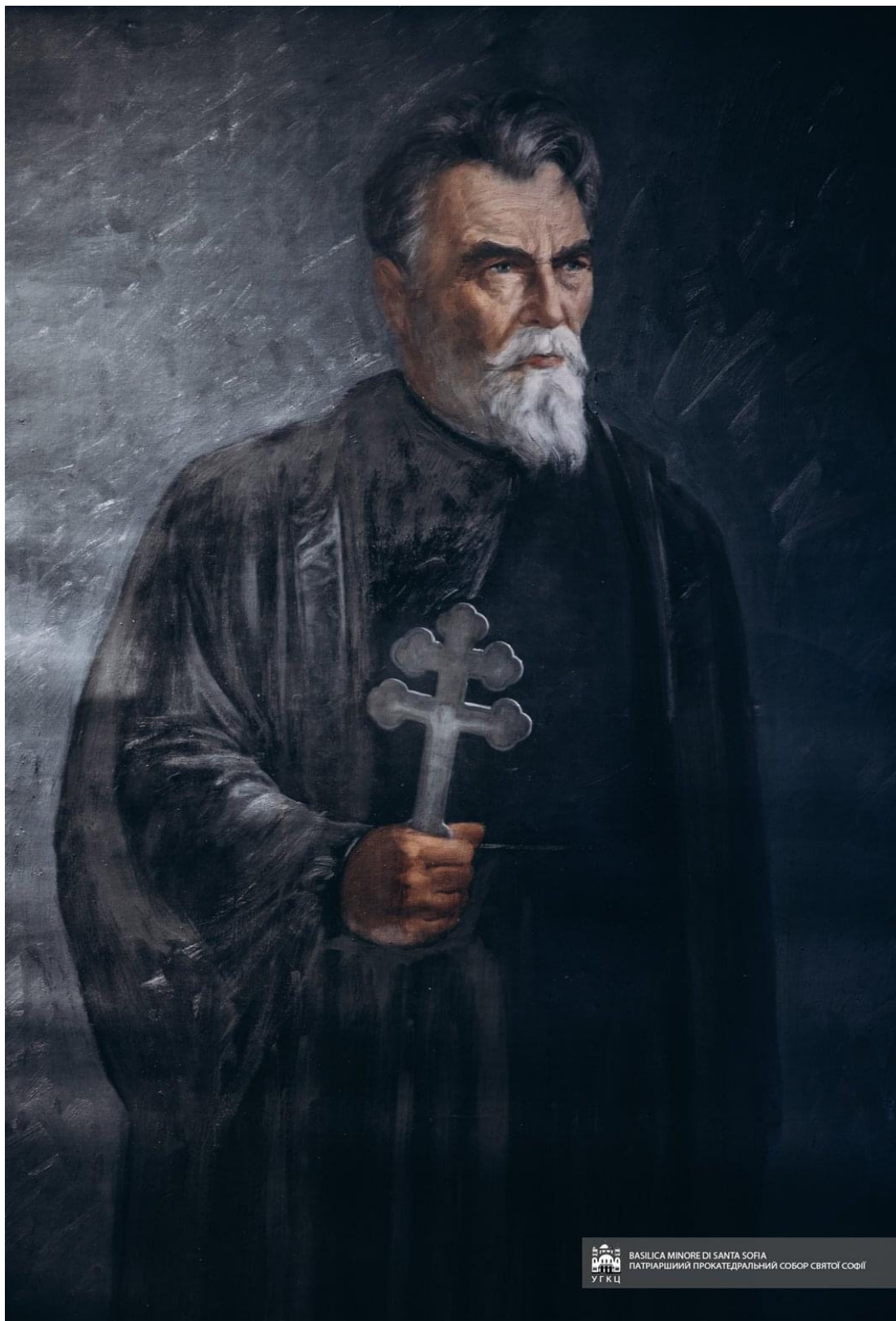

Додаток Л

**Портрет Верховного Архiepіскопа УГКЦ Йосифа Сліпого, 1965, виконаний
Зеноном Онішкевичем (1929–2018).**

Полотно, олія. 200*92, (кат. 479)

Праворуч внизу – підпис червоною фарбою: «Z. Onyszkewych 65».

Світлину портрета зробив Юрій Ганчук